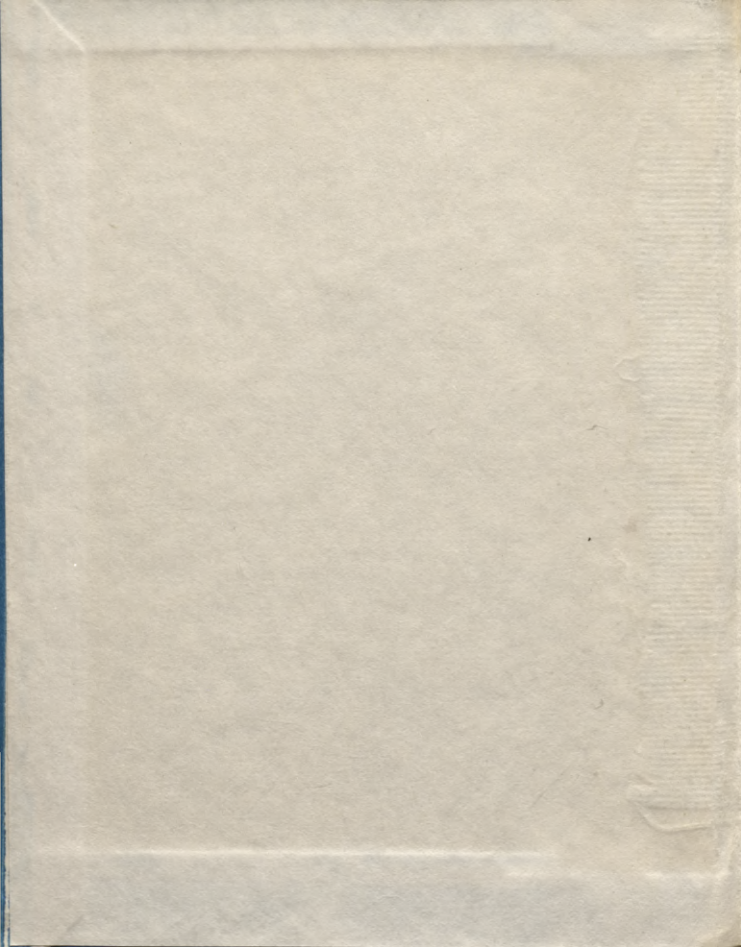

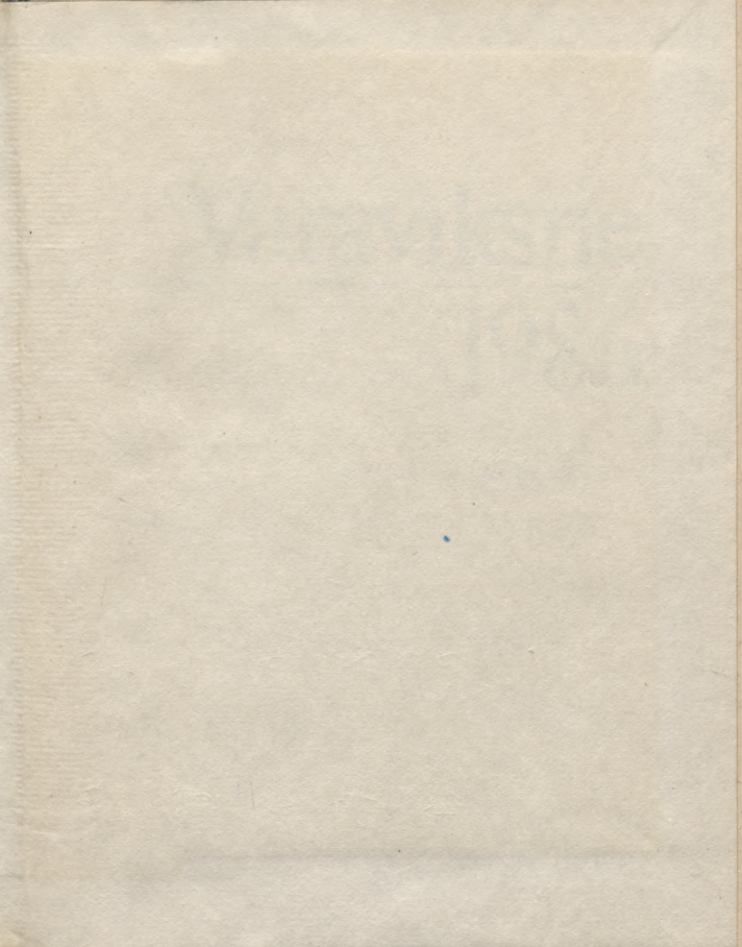
L 85-2
195

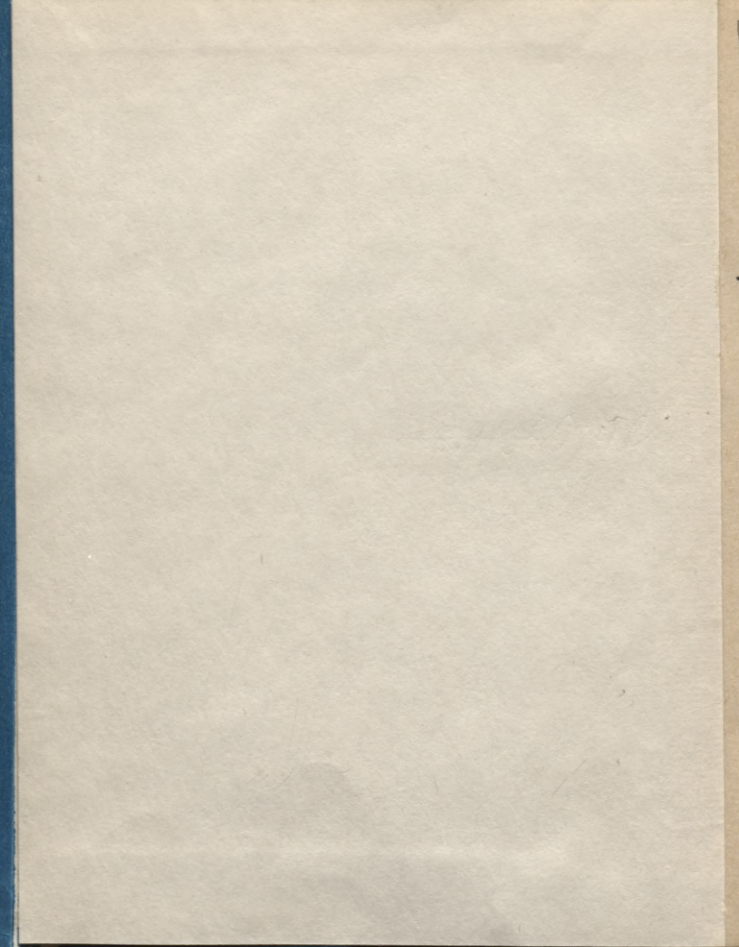
Varaviksne

1986

L 85-2
L 195

810.09

Varavīksne

1986

Literārā mantojuma gadagrāmata

RĪGA «LIESMA» 1986

83.3L1
Va 649

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

86 — 21.320.40
0305071749

Sastādītāja L. Volkova

Redakcijas kolēģija:

I. Kiršentāle, V. Labrence un J. Niedre

Mākslinieks O. Bērziņš

G. Krauzes fotoattēli un fotoreprodukcijas
no J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures
muzeja fondiem

V $\frac{4603010201-56}{M801(11)-86}$ 11-86

© Izdevniecība «Liesma», 1986

PRIEKŠVārds

1985. gada «Varavīksne» — veltījums Krišjāņa Barona 150. dzimšanas dienai — bija atvēlēta folklorai. Dažas tajā ierosinātās problēmas vedināja arī šī laidiena daļu veidot kā jubilejas gada atskaņu.

Pirmajā tematiskajā grupā publicēti materiāli par K. Barona tuvākajiem domu, ciņu un darba biedriem — F. Brīvzemnieku, A. Lerhi-Puškaiti un A. Spāgi. Liels gandarijums, ka šīs spožās personības, tautas garīgā spēka modinātāji, piesaistījuši literatūrpētnieku visjaunākās paaudzes interesi.

Silvijas Brices raksts par Andreju Spāgi ir padomju literatūrzinātnē pirmais tik plašais pētījums par talantīgo, ciņas spara pilno jaunlatviešu publicistu. Autore savā rakstā izmantojusi A. Spāga grāmatas «Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland» fragmentus (pašas tulkojumā), kā arī devusi pārskatu par šī darba struktūru un saturu kopumā.

Guntis Pakalns, kas savu diplomdarba tēmu vērsis plašumā jau vairākās publikācijās par Ansi Lerhi-Puškaiti, «Varavīksnes» rakstā padziļināti pētījis tieši viņa folklorista darbību.

Friča Brīvzemnieka vēstules, ar kuru palīdzību viņš organizējis tautas gara mantu vākšanu, atklāj to garīgo spriegumu, tos ideālus, ar kādiem dzīvoja un strādāja Krišjāņa Barona draugi un līdzgaitnieki.

Citā aspektā mēs ieraugām šo vīru laikabiedrus — latviešu dramaturģus. Viņu darbu māksliniecisko analīzi veikusi jaunā literatūrzinātniece Ieva Kalniņa. «Darbibas vieta 19. gadsimta latviešu dramaturģijā» — šādā šķērsgrīzumā

mūsu dramatiskās mākslas pirmie soļi ceļā uz moderno literatūru vēl nav skatīti.

1985. gada «Varavīksnē» bija arī šādas tematiskās grupas: mūsu tautas poēzijas saskare ar citām tautām un dainu mitoloģija. Pirmo tēmu tagad papildina tulkotāja Maija Andersone. Viņa devusi mums iespēju iepazīties ar fragmentiem no 1831. gadā Londonā iznākušā raksta «Lettisch Popular Poetry», par kuru pagājušajā gadagrāmatā stāstīja Valija Labrence. Rita Drizule ar pamatīgu un interesantu pētījumu «Dieva un Velna mitoloģiskie personificējumi latviešu folklorā» savukārt turpina Māras Zālītes iesākto mēģinājumu izgaismot mūsu tautas mākslas mitoloģisko tēlu sistēmu.

«Varavīksnes» otrajā daļā — tradicionālie simtgadnieki.

Sogad viņu ir trīs. Izcilākais no tiem — Edvards Vulfs. Tomēr līdz šim E. Vulfa daiļrade izvērtēta visai minimāli. Tāpēc pirmreizējs ir Gunāra Bibera darbs par Vulfa dramaturģiju, par viņa mākslinieciskajām saitēm ar Ādolfu Alunānu, Rūdolfu Blaumani, Antonu Čehovu un Morisu Māterlinku.

Simtgadnieku Arvedu Mihelsonu — aktieri, kurš palai kam pārvērties par rakstnieku Rutku Tēvu, savās atmiņās ar lielu sirsnību tēlo Harijs Liepiņš. Lai lasītāji paši varētu pārliecināties, kā Rutku Tēvs pratis savienot aktiera un rakstnieka profesiju, publicēta daļa viņa savāktu un apstrādātu latviešu teātra anekdošu. (Daļa padomju laikā jau publicēta 1976. gadā iznākušajā Rutku Tēva darbu izlasē «Dumpīgā Rīga».) Personībām, kuras atveidotas mākslas darbos, portreti doti attiecīgo reprodukciju veidā, K. Valdemāra ģimētnē šajā «Varavīksnes» laidienā publicēta tādēļ, ka viņš bija pirmais, kas aicināja pašus latviešus pievērsties folkloras vākšanai un popularizēšanai. Viņa ierosinājumi, organizatoriskā un materiālā palīdzība ievadīja šai darbā F. Brīvzemnieku un K. Baronu.

S a s t ā d ī t ā j a

KRIŠJĀNA BARONA JUBILEJAS GADA ATSKAŅA

SILVIJA BRICE

IESKATS ANDREJA SPĀĢA DZIVĒ UN DARBĪBĀ

Andrejs Spāģis, viens no jaunlatviešu kustības spilgtākajiem pārstāvjiem, dzimis 1820. gada 14. janvārī Kurzemē, Aizputes apriņķa Dunalkas pagastā, Spāģu mājās. Viņš ir pirmdzimtais Andreja un Ortes Spāģu ģimenē. Lai dotu dēlam labu izglītību, 1833. gadā zēna vecāki pamet iekopto saimniecību un pāriet dzīvot uz Raibenieku pagastu: Dunalkas pagastā šādu iespēju nav. Andrejs, jau mājās sagatavots skolai, trīspadsmit gadu vecumā iestājas Raibenieku, pēc tam Durbes skolā. Pēc gada (1834) viņš tiek uzņemts Dzērves-Cīravas skolā, kas darbojas Dzērves muižā. Šo skolu dibinājis Dzērves un Cīravas muižu īpašnieks barons Mantefelis. Skolu vada Andrejs Bergmanis (1810—1869), viens no pirmajiem latviešu tautskolotāju izglītotājiem, kas studējis skolotāju seminārā Vācijā. Viņš nodarbojas ne vien ar pedagogiju, bet arī ar publicistiku — «Latviešu Avīzēs» atrodami A. Bergmaņa raksti par izglītības un audzināšanas jautājumiem, kā arī daži dzejoļi.

Laikā, kad Dzērves-Cīravas skolā tiek uzņemts Andrejs Spāģis, tā ir lielākā un labākā tautskola Kurzemē, ar tās darbību braucis iepazīties arī Jānis Cimze. Tāda tā paliek līdz pat 1843. gadam, kad tiek atvērts Irlavas skolotāju seminārs.

Kurzemes muižniecības ievēlētais skolu lietu komisijas loceklis, Meldzeres muižas īpašnieks Georgs fon Dortēzens, lūdz Cīravas mācītāju Volteru sameklēt tuvākās apkārtnes skolās kādu spējīgu skolēnu, kas varētu mācīties pie A. Bergmaņa

un vēlāk turpināt viņa darbu. Volters ieinteresējas par Andreju Spāģi un viņa labajām sekmēm, un zēns nonāk Dzērves-Cīravas skolā. Andreja skolasnaudu — 100 rubļus gadā — maksā G. Dortēzens, kas ir ieinteresēts izglītības attīstībā, tātad arī jaunu skolotāju audzināšanā. Šai ziņā viņš ir patīkams izņēmums Baltijas muižnieku vidū. Fricis Brīvzemnieks par viņu rakstīja: «Šis dzimtkungs bija tiešām viens no tiem retiem «cienīgiem» tolaik, kurš ne tā kā patēvs, bet kā īstens tēvs par saviem ļaudīm gādāja.»¹

1837. gada rudenī astoņpadsmit gadu vecumā Andrejs Spāģis skolu pabeidz un kļūst par skolotāju G. Dortēzena dibinātajā Meldzeres skolā. Jauneklis ātri iegūst vietējo iedzīvotāju uzticību. A. Spāģa dzīves un darbības pētnieks Kristaps Bahmanis vēl mūsu gadsimta 30. gados Aizputes apkaimē uzmeklēja cilvēkus, kuri atcerējās skolotāju Spāģi un runāja par viņu ar lielu sirsnību. Par Spāģa autoritāti stāsta arī F. Brīvzemnieks: «Pēc daudz gadiem, Maskavā būdams, A. Spāģis vēl saņēma, mums klāt esot, vēstules no saviem bijušiem skolasbērniem, kas viņu kā tēvu pēc padoma lūdza.»²

Meldzeres skola atrodas bijušajā kroga ēkā, drēgnā mūra namā. Skolā kopā ar dēlu dzīvo arī Andreja Spāģa māte, kas vada viņa saimniecību, turklāt arī auž krāšņas segas, kas pazīstamas plašā apkaimē.

Jaunā skolotāja darbs sācies grūtā laikposmā. Kurzeme ir baltvācu muižnieku varā; viņu interesēs ir arī maksimāli samazināt latviešu tautas iespējas gūt izglītību. Meldzeres apkārtnes muižnieki, kuru vidū, kā jau minēts, izņēmums bija G. Dortēzens, ir visai neapmierināti ar Meldzeres skolas pastāvēšanu, vēl jo vairāk tāpēc, ka skolotāja Spāģa darbība drīz nes augļus, rosinot zemnieku garu, modinot viņos interesi ne vien par garīgu, bet arī par laicīgu literatūru. Meldzeres pagasta bērniem skolā bez maksas māca lasīšanu,

¹ *Brīvzemnieks F. Andrejs Spāģis.* — Baltijas Vēstnesis, 1872, № 21.

² Turpat.

rakstišanu, rēķināšanu, ģeogrāfiju, dabaszinības, dziedāšanu, ticības mācību un «domāšanas un atmiņas vingrināšanu». Brīvdzīvē skolotāja vadībā tiek organizētas rotaļas un vingrošana. Meldzeres skolas dibināšanas aktā, kur iekļauts Spāga un Dortēzena sastādītais nodarbību plāns, lasāmas arī šādas rindas: «Skolotājs centīsies ar piemērotiem stāstiem un laipnību arī ārpus skolas darbu stundām iegūt savu skolnieku uzticību un caur to atstāt labu audzinošu iespaidu uz viņu prātiem un sirdīm.»

Jau Meldzeres skolā Andrejs Spāģis sāk cīnīties par tautas tiesībām. 1849. gada vasarā nejaušība viņu saved kopā ar otru jaunekli, kura domas un gaitas turpmāk allaž savīsijs ar Andreja Spāģa likteni. Iedams no Jelgavas uz Liepāju, lai tur iestātos ģimnāzijā, un pie viena kājām apceļodams Kurzemi, Meldzerē iegriežas jaunais Krišjānis Valdemārs. Jaunekliem ir daudz kopēja — abi atklāti uzstājas kā latvieši, abi domā par latviešu tiesību aizstāvēšanu, par tautas izglītošanu, abi jau jaunībā praktiski pievērsas šo jautājumu risināšanai. 1853. gadā Liepājā tiek izdota pirmā Krišjāņa Valdemāra grāmatiņa «300 stāsti, smieklīgie stāstiņi utt., utt. un mīklas, ar ko jaunekļiem un pieaugušiem lustī uz grāmatām vairot gribēja C. Voldemārs», bet Andrejs Spāģis jau 1844. gadā ir izdevis ābeci «Bērnu prieks jeb Maza, maza grāmatiņa, caur ko bērni viegli, ātri un skaidri var iemācīties lasīt». Līdz 1894. gadam šī «mazā grāmatiņa» piedzīvo septiņus izdevumus. 1847. gadā Jelgavā iznāk otra A. Spāģa grāmata, kas sarakstīta Irlavas skolotāju semināra direktora uzdevumā, — vārdnīca «Pārcēlējs, kas māca skolas bērniem viegli no latviešu valodas uz vācu valodu pārcelties».

Meldzeres skolotājam ir acīm redzami panākumi tautas izglītošanā. Taču viņa ceļš nav viegls, tas jau drīz traģiski samezglojas. Pienāk laiks, kad Andrejs Spāģis pats izjūt baismīgo latviešu tautas beztiesību.

1844. gada pavasarī nomirst Georgs Dortēzens. Viņš ir bijis vienīgais muižniecības pārstāvis, kas sniedzis atbalstu

Meldzeres skolai. Kopš viņa nāves Meldzeres muižā rīkojas ļaudis ar citādiem mērķiem. Muiža ir pārgājusi Dortēzena atraitnes Gotlibas fon Dortēzenas īpašumā. Viņas potenciālie mantinieki jau muižas īpašnieces dzīves laikā sāk kalt plānus, kā atbrīvoties no skolas, kura atrodas uz muižas zemes, turklāt prasa arī izdevumus. Viņi cenšas zemnieku acīs nomelnot kā skolu, tā skolotāju. Sai nolūkā jau laikposmā no 1847. līdz 1850. gadam pret A. Spāgi tiek izvirzītas kriminālsūdzības. To ierosinātāji ir muižas pārvaldnieks, istabmeita u. c., kuri būtībā ir tikai ieroči Dortēzenas mantinieku rokās. Sīkumainas viltus apsūdzības — Spāgis esot piesavinājis naudu, rakstījis apvairojošas vēstules u. tml. — ir pietiekams iemesls krimināllietas ierosināšanai un aizliegumam strādāt skolā. 1852. gada novembrī Meldzeres pagasttiesā muižas pārvaldnieks Brīniņš uzteic Andrejam Spāgim skolotāja amatu. Līdz ar skolas slēgšanu tās ēkām un zemei jāpāriet muižas rīcībā. Skola Spāgim jāatstāj 1853. gada Jurgos (23. IV). Kad viņš to labprātīgi nedara, 1853. gada 13. maijā skolai pēc Brīniņa pavēles izceļ logus un no tās iznes skolotājam piederošās mantas. Līdz ar to muižnieces Dortēzenas mantinieku mērķis ir sasniegts — nav jāapmaksā ne skola, ne skolotājs, turklāt muiža atgūst trīsdesmit pūrvieta zemes.

Sai laikā Aizputes apriņķa tiesa ir attaisnojusi Andreju Spāgi: pret viņu celtās apsūdzības atzītas par nepatiesām. Taču šis fakts stāvokli nemaina: skola jau ir beigusī pastāvēt. Tad Andrejs Spāgis Aizputes apriņķa tiesā iesniedz civilprasību pret barona atraitni Dortēzenu sakarā ar viņa varmācīgo un nelikumīgo izlikšanu no skolas.

Jāpiebilst, ka Meldzeres muižas hipotēkas ierakstos nebija ne vārda par skolas dibināšanas akta apstiprināšanu, kaut gan likums prasīja, lai šāds ieraksts būtu. Līdz ar to neapstiprinātas izrādījās skolas tiesības uz 2500 rubļu lielu hipotekārisku kapitāla nodrošinājumu un zemes (minēto trīsdesmit pūrvieta) lietošanu. Tāpat saskaņā ar dibināšanas aktu skolotāju varēja atlaist tikai tādā gadījumā, ja viņš

nebūtu derīgs ieņemamajam amatam. Taču akta apstiprinājums, kā jau minēts, nebija atrodams.

Te nu Andrejs Spāģis pirmo reizi saskaras ar Kurzemes tiesu «praksi». «Die Praxis» — ar šo vārdu viņš vēlāk savā darbā «Brīvās zemnieku kārtas stāvoklis Kurzēmē» apzīmēs Baltijas muižnieku un viņu tiesu patvaļu. Ja likums saka vienu, «prakse» runā ko citu, turklāt tās mērķis ir latviešu zemnieku tiesību maksimāla sašaurināšana.

Aizputes apriņķa tiesa atzīst Spāģa prasību par pamatotu un baroneses Dortēzenas rīcību par netaisnu, taču neko vairāk arī nedara. Spāģis iesniedz prasību virsgalma tiesā; tā apstiprina apriņķa tiesas spriedumu, proti, izmaksāt prasītājam nenoziņīgu kompensāciju. Cerēdams panākt būtisku lietas izskatīšanu, A. Spāģis 1859. gada aprīlī iesniedz savu prasību Krievijas senātam. Taču Krievijas senāts domā tāpat kā Kurzemes virsgalms: abu galvenais princips latviešu ierosināto lietu izskatīšanā ir gausums. Krievijas senātā lielākoties ir Baltijas baroni. Pēc iespējas novilcinot izskatīšanu, «prakse» dzelžaini ievēro savu, t. i., Baltijas muižnieku politiku attiecībā uz latviešu zemniekiem. Tas, kurš meklē taisnību tiesas ceļā, tiek vai nu nogurdināts līdz nāvei, vai izputināts. Arī Andreja Spāģa lieta nav nekāds izņēmums. Tās izskatīšana kopumā ilgst septiņus gadus.

Jau skolotāja gaitu sākumā sācis darbu tautas labā, Andrejs Spāģis savas ieilgušās tiesas prāvas laikā vēl labāk iepazīst muižniecības cīņu pret latviešu tautas tiesībām. 1860. gadā, kad Jelgavā tiek parakstīts pēdējais dokuments Spāģa lietā, Vācijā iznāk viņa darba «Brīvās zemnieku kārtas stāvoklis Kurzēmē» pirmā daļa, kurā viņš sāk savu spīdošo apsūdzību pret baltvācu muižnieku nelikumībām, «prakses» atmaskošanu, latviešu zemnieku beztiesīgā stāvokļa analīzi, turklāt ilustrē to visu ar daudziem konkrētiem piemēriem, dokumentu un liecību citātiem.

1854. gadā Andrejs Spāģis dodas uz Krieviju un sāk strādāt par muižas pārvaldnieku Pēterburgā. Laikā, ko Spāģis pavada Krievijā, viņš gatavojas apkopot savu pieredzi un

šai nolūkā krāj materiālus, seko Krievijas sabiedriskās domas un Baltijas muižnieku nostājai zemnieku jautājumā. Materiālus Spāģim piegādā arī K. Valdemārs, kas labi pārzina šo jomu, Jurijs Samarina¹ darbību u. tml. 1859. gadā A. Spāģis brauc uz Vāciju, lai turpinātu izglītību, un studē lauksaimniecību Leipcigā, Berlīnē un Eldenā pie Greifsvaldes. Viņš nepārtraukti seko visam, kas Vācijas presē tiek rakstīts par Baltijas jautājumiem.

Par impulsu A. Spāģa grāmatas «Brīvās zemnieku kārtas stāvoklis Kurzemē» pirmajai daļai kļūst raksts «No Krievijas robežas», kas 1860. gada 13. (25.) februārī iespiests laikrakstā «Königsberger Zeitung». Rakstā apgalvots, ka zemnieku dzīves apstākļi Baltijā ir labvēlīgi, ka zemnieki labi apmeklē baznīcas, ka ar katru gadu pieaug skolu skaits u. tml. Tas ir Kurzemes muižniecības mēģinājums pierādīt Vācijai un visai Eiropai, ka zemnieku dzīves apstākļos Baltijā nekas vairs nav jāmaina un ka piemēru no tiem varētu ņemt arī Krievija.

Andrejs Spāģis nolemj apkopot savas zināšanas un pieredzi Baltijas zemnieku jautājumā un dot atmaskojošu attbildi uz minēto rakstu. Dzīvodams visai trūcīgi, atraudams laiku studijām, viņš sāk darbu pie sava raksta. Tas top vācu valodā, lai kļūtu pieejams pēc iespējas plašākam lasītāju lokam. Rakstu A. Spāģis pabeidz īsā laikā un iesniedz laikrakstam «Kölnische Zeitung». Publicēšana krietni ieilgst, līdz Spāģa darbs parādās laikrakstā saīsinātā veidā. 1860. gada vasarā tas iznāk arī atsevišķā grāmatā — «Zur Emancipationsfrage des russischen Volkes. Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland. Von einem Patrioten. Einem großen Vaterlande in Liebe gewidmet, Leipzig, Wolfgang

¹ Jurijs Samarins (1819—1876) — krievu sabiedriskais darbinieks, vēsturnieks, publicists. Darbojies dažādās valsts iestādēs, arī Rīgā (1846—1848). Piedalījies zemnieku brīvlatības sagatavošanā. Viņa galvenie darbi (sevišķi «Zemnieku jautājums Vidzemē», 1875) veltīti sociāli ekonomiskajām un nacionālajām attiecībām Baltijā. Kritizēdams valdības politiku Baltijā, izpelnās cara un muižniecības nosodījumu.

Gerhard, 1860» («Jautājumā par krievu tautas emancipāciju. Brīvās zemnieku kārtas stāvoklis Kurzemē. Lielajai tēvijai mīlestībā veltījis kāds patriots»). Gan piezīme pirms darba nosaukuma, gan autora vārda vietā liktais «von einem Patrioten» kalpo tam, lai savos pretrakstos un kritikās Baltijas muižnieki nesauktu Spāgi par «ieinteresēto pusi», kura *a priori* naidīgi noskaņota pret baltvācu baroniem. Vācu valodā Spāgis raksta lieliskā stilā, brīvi un pārliecinoši. Ilgus gadus Spāga pretinieki šā iemesla dēļ noraida domu, ka grāmatas «Brīvās zemnieku kārtas stāvoklis Kurzemē»¹ autors varētu būt latvietis.

Grāmatas ievaddaļā A. Spāgis sniedz īsu komentāru rakstam, kas publicēts «Königsberger Zeitung», un, labi apzinādamies šī raksta īsto mērķi, piezīmē, ka tā autors acīmredzot nepazīst Baltijas zemnieku reālo stāvokli. Spāga mērķis savukārt ir pierādīt, cik maz praktiska labuma zemniekiem ir nesis 1817. gada 25. augusta nolikums, uz ko jo-projām balstās muižniecība un kas ārkārtīgi ierobežo zemnieku tiesības. «Brīvlaišanas likumi» Kurzemē 1817. gadā un Vidzemē 1819. gadā patiesībā nozīmēja zemnieku aplaupīšanu — viņi zaudēja tiesības uz zemi un mājām, kas pārgāja muižnieku īpašumā bez atlīdzības. «1819. gada atsvabināšanas likums atsvabināja Vidzemes muižniekus no visa, kas tiem nepatīkams, un zemniekus no visa, kas daudz maz nodrošināja viņu stāvokli.»² Šie vārdi attiecināmi arī uz Kurzemi. Turklāt šie «brīvlaišanas likumi» palika spēkā līdz pat 1917. gadam.

Runājot par «Königsberger Zeitung» rakstā minēto luterāņu baznīcas likumīgo apstiprināšanu Baltijā un uzslavām, kas veltītas garīdzniecībai, Spāgis raksta: «Viņš (raksta autors — S. B.) runā par [luterāņu baznīcas] senilgoto likumīgo aizsardzību zemē, kur baznīca un garīdzniecība, tāpat kā viņu sabiedrotā — muižniecība, no laika gala baudījušas

¹ Tālāk grāmata apzīmēta ar burtiem — ZfBK.

² *Rozinš F.* Latviešu zemnieks. R., 1958, 191. lpp.

lielas privilēģijas, kopš tās abas, garīdzniecība un muižniecība, 12. gadsimtā pakļāva šo zemi sev un aizvien vairāk kalpināja tās iedzīvotājus, tā ka ap 15. gadsimta beigām dievam par godu varēja tikt ieviesta dzimtbūšana vispilnīgākajā formā. Par to, ka laicīgi un garīgi kungi tālab jutās lieliski, mums liecina sens vēsturnieks, kurš par stāvokli šai zemē *summa summarum* saka: «Vidzeme un Kurzeme bija muižniecības debesu valstība, garīdzniecības paradīze, ārzemnieku zelta bedre un iedzimto elle.»

Visbeidzot, minētā korespondenta aplamās iedomas varētu kļūt bīstamas arī Kurzemei, jo tur viegli varētu atrasties un pat jau ir atradušies ļaudis, kuri tic, ka ar «muižniecības debesu valstību un garīdzniecības paradīzi» ir saistīta visa svētība un nekādas reformas nav vajadzīgas.»¹ Tālākajās sešās nodaļās autors aplūko dažādus Kurzemes zemnieku dzīves aspektus. Nodaļā «Baznīca» viņš raksturo daudzās garīdznieku privilēģijas, kuras zinot gluži lieks izrādās rakstā «No Krievijas robežas» izteiktais apgalvojums, ka «baznīcas pa lielākai daļai ir labi apkalpotas»: Kurzemes mācītājus amatā ieceļ uz visu mūžu, viņiem nav jāmaksā nekādi nodokļi — tie gultas vienīgi uz zemnieku un pilsoņu pleciem; mācītājam tiek piešķirts bezmaksas dzīvoklis, gada ienākums sasniedz vismaz 700 (parasti gan 1200—2000, atsevišķos gadījumos 3000—4000) sudraba rubļu. Viņu bērniem līdz 20 gadu vecumam nav jāmaksā nodokļi un jāiet rekrūšos. Turklāt mācītāji nodarbojas arī ar «linošanu» — apbraukā zemnieku mājas, atprasa bērniem «galvas gabalus», par ko saņem atlīdzību graudā — labībā, vilnā, lino u. tml. A. Spāģis noraida arī apgalvojumu, ka zemnieki labprāt apmeklē baznīcu.

Grāmatas otrajā nodaļā iztirzāts jautājums par skolām. To skaits Kurzemē nebūt nav tik apmierinošs, kā apgalvo «Königsberger Zeitung» korespondents. Latviešu valodā nav gandrīz nekādu mācību grāmatu. Turklāt muižniecība un

¹ ZīBK, I. T., S. 4—6.

garīdzniecība ir norūpējušās, ka tikai zemnieki neizglītojas par daudz, jo tas padarot viņus augstprātīgus. Spāģis min «augstprātības» piemērus: kāds skolotājs apsūdzēts par to, ka «viņā iemitinājies augstprātības velns, jo pēdējo svētdienu viņš neesot nobucojis mācītāja kungam stērbeli». Autors norāda, ka pienācis pēdējais laiks kaut ko darīt latviešu tautas izglītības labā.

Grāmatas trešā nodaļa veltīta zemnieku tiesību jautājumiem, kas kļūst par galveno tēmu Andreja Spāģa grāmatas ZīBK otrajā daļā. Autors raksta: «Kurzemes zemnieku tiesības, ko tiem dod un apstiprina 1817. g. 25. augusta zemnieku nolikums, var tikt izprastas vienīgi negatīvā ceļā, t. i., vispirms jāzina tas, ko zemnieks nedrīkst¹; ja tad vēl kaut kas paliek pāri, to varētu uzskatīt par atļautu, par viņa pozitīvajām tiesībām.»² Tiek sīki uzskaitīts un komentēts tas, ko zemnieks nedrīkst. Īsi sakot, Kurzemes zemnieku tiesības ir droši paslēptas aiz nepārkāpjamā aizliegumu mūra.

Ceturtnā nodaļa saucas «No vilka bēg, uz lāci krīt». Tajā salīdzināts Krievijas un Baltijas zemnieku stāvoklis, viņu tiesības, runāts arī par zemnieku neapmierinātību ar pastāvošo kārtību, kas bieži vien noved pie nemieriem.

Piektajā nodaļā «Līdzekļi mērķa sasniegšanai» ar reālās dzīves piemēriem parādītas nelikumības attiecībā pret zemniekiem, tiesas procesu vilkšana garumā, likumu apiešana un neievērošana u. tml.

Pēdējā nodaļā «Krievijas cerības uz spožu nākotni» runāts par šādas nākotnes iespējamību. Autors īsi raksturo Krievijas zemnieku stāvokli, runā par to, ka valsts naudas maisus pilda nabadzīgās šķiras, turpretī zemes īpašnieki un kapitālisti bauda privilēģijas, izmanto strādniekus, ieņem valsts amatus. A. Spāģis uzskata, ka uz labākiem laikiem Krievija var cerēt tikai tad, ja tiks izdarītas tiesu un administratīvo iestāžu reformas, ja pilsoņiem tiks dotas plašas

¹ Seit un turpmāk A. Spāģa retinājumi un pasvītrojumi.

² ZīBK, I. T., S. 19.

iespējas kontrolēt valstij kalpojošās amatpersonas, ja valsts sāks «ņemt sev jo vairāk no tiem, kuri visvairāk var dot». Viņš diplomātiski rezumē: «Ir gluži skaidrs, ka monarhistiskā valstī būtiski uzlabojumi var nākt tikai no augšas.»¹

Andreja Spāga plašais raksts, kas pēc formas it kā atgādina polemiku ar nepieredzējušu žurnālistu, patiesībā atmasko baltvācu garīdzniecības un muižniecības propagandu, uzskatāmi un argumentēti parāda patiesos zemnieku apstākļus Baltijā, daļēji arī Krievijā. Līdz ar to A. Spāgis visas Eiropas mērogā iestājas par zemnieku tiesībām. Spāga mērķis 1861. gada Krievijas zemnieku reformas priekšvakarā ir, piemērojot Krievijas zemnieku tiesības Baltijai, uzlabot Baltijas zemnieku stāvokli.

Andreja Spāga grāmata satricina baltvācu muižnieku rūpīgi celto šķietamās zemnieku labklājības celtni, vērš uz sevi plašu aprindu uzmanību gan Vācijā, gan Krievijā. Baltvācu varas sargos — muižniekos — tas izraisa ārkārtīgu sašutumu. Tūlīt pēc grāmatas iznākšanas un raksta publicēšanas presē sākas milzīga rosība. Ciņā pret nezināmo autoru dodas visdažādākie Baltijas muižniecības sūtņi. Daudzie pret-raksti un A. Spāga izsmelošās, argumentētās atbildes uz tiem veido pamatu viņa grāmatas otrajai, plašākajai daļai — «Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland nach dem Gesetze und nach der Praxis im Lichte des modernen Rußlands. Dargestellt von einem Patrioten. Zweiter Theil: Commentar. Leipzig, in Commission bei Hermann Fries, 1863» («Brīvās zemnieku kārtas stāvoklis Kurzemē pēc likuma un pēc prakses modernās Krievijas gaismā. Kāda patriota atspoguļots. Otrā daļa: komentāri»). Šis darbs top Pēterburgā pēc tam, kad Andrejs Spāgis, no Vācijas atgriezies Krievijā, redz, ka Krievijas zemnieku reformas nekādi nav skārušas Baltijas zemniekus, kuru liktenis ir un paliek neapskaužams. A. Spāga nopelni ir tie, ka Baltijas zemnieku likumi netiek ieviesti Krievijā; otrajā daļā viņš izvirzījis

¹ ZīBK, I. T., S. 38.

mērķi iespējami uzskatāmāk parādīt Kurzemes zemnieku stāvokli un panākt, lai tas tiktu uzlabots. Grāmata top dažos mēnešos, kaut gan tās apjoms ir 340 lappuses blīvā iespaidumā sīkiem burtiem. Tajā ietverts ārkārtīgi daudz faktu materiāla, piemēram, vāciski pārtulkotais Krievijas zemnieku 1861. gada 19. februāra nolikums. Lai veiktu šo darbu, bija nevainojami jāpārzina krievu un vācu jurisdikcijas valoda. «Neviens vācu jurists vācu tulkojumā neuzzīmēja nejuristu un nevācieti.»¹ Andreja Spāģa spējas un zināšanas rada patiesu apbrīnu. Arī darba apstākļi laikā, kad top grāmata, ir smagi — pastāvīgs līdzekļu trūkums, šaurība, neērtības; rakstot A. Spāģis gandrīz pilnīgi sabojā savu jau tā slikto redzi.

Isi pirms ZfBK otrās daļas iznākšanas, 1862. gada pavasarī, Leipcigā tiek publicēta Krišjāņa Valdemāra brošūra «Baltische namentlich livländische Bauernzustände» («Baltijas, sevišķi Vidzemes, zemnieku stāvoklis»), kurā Valdemārs atbild uz reakcionārā vācu autora B. Grīnevalda brošūru «Über Dienstbotenverhältnisse in Livland» («Par apkalpotāju apstākļiem Vidzemē», 1861) un aplūko Baltijas zemnieku un vidusšķiras beztiesīgumu un slikto saimniecisko stāvokli. K. Valdemārs raksta: «Latvietis un igaunis ir svešs savā tēvzemē; viņam nav dzimtenes, un viņš arī nedrīkst tādu iegūt. Tiesības un patstāvība ir lietas, ko viņš savā tēvzemē parasti nemaz nedrīkst meklēt.»²

Pēc gada — 1863. gadā — Leipcigā iznāk Andreja Spāģa grāmatas ZfBK otrā daļa, kas līdz ar pirmo daļu un K. Valdemāra brošūru ievada latviešu tautas politisko cīņu pret vācu muižniecību. Tās kontekstā arī visizdevīgāk aplūkojama A. Spāģa polemika ar viņa idejiskajiem pretiniekiem. Grāmata ir autora pētījumu, likuma pantu un «prakses» pretstatījuma, daudzu reālu piemēru sintēze. Tā uzrakstīta spīdošā publicistiskā stilā, nevainojamā, bagātā vācu valodā. Neapgāžamie argumenti, ārkārtīgi plašais materiāls,

¹ Bahmanis K. Andrejs Spāģis un viņa laikmets. R., 1932, 265. lpp.

² Chr. Waldemar. Baltische namentlich livländische Bauernzustände. Leipzig, 1862, S. 6.

sistemātiskums, spožās humora un ironijas dzirkstis — tas viss liecina par autora inteligenci, erudīciju, apbrīnojamām darbaspējām.

Par grāmatas moto izvēlēts K. Hūgenbergera¹ ironiskais pantiņš: «Nav allažiņ strīdiņš uz ļaunu, / Bet daudzreiz ir labumu dar: / Tas gaišumu dzemdina jaunu / Un sasilda sirsniņas ar!» Priekšvārdu veido īpatnēja «uztaks» — viens no pirmajiem un apjomīgākajiem pretraktiem, kas vērsts pret ZfBK pirmo daļu, — Baltijas muižnieku advokāta, ievērojama konservatīvo aprindu publicista, tiesas advokāta K. Neimaņa raksts «Labojumi dažām uzkrītošākajām nepareizībām 1860. gadā Leipcigā pie V. Gerharda iznākušajā brošūrā «Jautājumā par krievu tautas emancipāciju. Brīvās zemnieku kārtas stāvoklis Kurzemē utt.»». Pirms iespiešanas šis raksts tiek plaši apspriests pirmām kārtām jau 1860. gada novembrī Kurzemes Literatūras un mākslas biedrībā, kas būtībā ir politiska baltvācu organizācija. Neimaņa rakstam piekrīt visa Baltijas muižniecība; tas tiek izdots brošūrā un steigšus izplatīts. Tā galvenā doma ir tāda, ka ZfBK pirmās daļas autora izteiktā kritika esot nepamatota un ļaunprātīga, ka viņš cenšoties nomelnot zemnieku patieso stāvokli un pārliecināt Krieviju neizmantot savās zemnieku reformās neko no Baltijas pieredzes.

Sādi raksturojis savas grāmatas pirmās daļas atbalsi baltvācu sabiedrībā, A. Spāģis pāriet pie ievada, kurā runā par ZfBK otrās daļas mērķiem: «Sabiedriskajai dzīvei Baltijas guberņās, Vidzemē, Igaunijā un Kurzemē, kuras galvenokārt sauc par Baltijas zemēm, ir vēl pārlieku daudz vainu, lai tās neizsauktu sašutumu zināmās aprindās, kad gaismā nāk kliežoši trūkumi. 1860. gadā iznākusī brošūra «Brīvās zemnieku kārtas stāvoklis Kurzemē» tādēļ izsauca «Labojumus», «Atbildes», «Recenzijas» etc., par kuru atspēkojumu veidu, savādo taisnības mīlestību un asprā-

¹ K. Hūgenbergers (1784—1860) — Ārlavas draudzes mācītājs, simpatizējis latviešiem. Pants ņemts no viņa dzejoļa «Krams un tērauds».

tību būtu jābrīnās, ja nezinātu, no kurienes tie nāk. [..] Tajos, pēc daudzu uzskatiem, tikai tituli un līdzekļi piešķir lietai, patiesībai īsto vērtību vai vērtību vispār. Šķiet, ka dažs labs, nezinādams sacerētāja vārdu, nemaz nevar viņu atspēkot. Neticami, ar kādu augstprātību un ignoranci pat jaunākajā dienas presē lasītājiem grib iegālvot, ka zemnieku lietas ir labākajā kārtībā un viss, kas teikts pretēji, ir salti meli.»¹ Tālāk autors sniedz grāmatas satura komentārus un rezumē: «Šis darbs ir pilnīgs pierādījums ne vien tam, ka viss 1860. g. brošūrā teiktais ir patiesība, bet arī tam, ka Kurzemes un vispār Baltijas zemnieku nenormālais stāvoklis pēc brošūras izlasišanas vēl pilnā mērā nav aptverams.»²

Grāmatas pirmā nodaļa saucas «Izdibināšana, ciktāl Kurzemes zemnieka stāvokli nosaka likums un kur iesākas prakse». Šīs nodaļas plašā A apakšnodaļa «Kritikas un pretkritikas» ietver atbildes uz ZfBK pirmās daļas kritizētāju rakstiem.

Pirmais raksts, kas kritizē A. Spāga grāmatas pirmo daļu, parādās presē jau 1860. gada 22.—23. augustā avīzē «Berliner Kreuzzeitung». Tā autors ir pieredzējis baltvācu jurists, aprīņa tiesas sekretārs Adolfijs. Raksts saucas «Zemnieki Kurzemē» un ir parakstīts ar «-o-». Adolfijs cenšas pierādīt, ka ZfBK autors nepatiesi parādījis zemnieku stāvokli Kurzemē un aplam iztulkojis 1817. gada 25. augusta nolikumu par zemniekiem. Turklāt, jau sākot ar šo rakstu, sacēlas troksnis ap ZfBK autora vārdu, kuru muižniecība cenšas izdibināt visiem spēkiem.

Adolfija rakstam ZfBK otrajā daļā seko A. Spāga pret-raksts, kas 1860. gada 21. un 28. oktobrī bija iespiests «Vossische Zeitung» pielikumā. A. Spāgis, būdams labi sagatavojies jebkuru uzbrukumu atvairīšanai un pārzinādams nepieciešamos faktus, atbild Adolfijam plašā, argumentētā rakstā. Tā sākumā, runājot par muižniecības tiesu «praksi», viņš

¹ ZfBK, II. T., S. V—VI.

² Turpat, VI lpp.

ironiski aprāda, ka dažādās zemēs dažādus jēdzienus saprot atšķirīgi: «Tā ir atslēga, kas daudz ko izskaidro. Piemēram, Prūsijā katru iestādes patvarīgu atkāpšanos no likuma par labu vai par sliktu kādai personai sauc par «patvaļu, neliikumību, pienākuma nepildīšanu», un tam neizbēgami seko sods; Kurzemē, pēc atspēkotāja vārdiem, šādu rīcību sauc tikai par «praksi, taisnīgumu», arī «humanitāti» un uzskata to par slavējamu.»¹ Pēc šāda «prakses» raksturojuma Spāģis sīki, pa punktiem iztirzā 1817. gada zemnieku nolikumu un parāda, kā reāli izpaužas tā dotās «brīvības» — zemniekam būtībā nav nekādu tiesību.

Pēc tam A. Spāģis pievēršas «prakses» kritikai: «Kas attiecas uz «pastāvošo praksi», ar kuras palīdzību atspēkotājs aizvien nogādā pie malas neizdevīgos likumus un domājas visnotaļ veicinām zemnieku brīvību, kā arī pārmet brošūras autoram [Spāģim — S. B.] šīs «prakses» pazītnegribēšanu vai nepazīšanu, tad ar to viņš rada pāreju uz brošūras piekto daļu², kurā kā jebkuras valsts lielākā nelaime tiek apsūdzēta tieši ierēdņu un iestāžu pastāvošā prakse, kura ir pretrunā ar likumu vai arī neievēro to. [...] Kaut arī atspēkotājs apgalvo, ka šī pastāvošā prakse «ir z e m n i e k u l a b ā», mums jāatvainojas, ka šādu praksi nepazīstam, lai gan zinām un esam minējuši, ka ļoti bieži netiek ievērots likums. Tā, piemēram, likums saka: katrā pagasttiesā jātur latviešu avīzes eksemplārs, lai ar tās palīdzību iepazītos ar visas guberņas pagasttiesu ziņojumiem; prakse saka: tev to nebūs turēt. — Likums grib, lai tiesnešu labad protokoli tiktu rakstīti latviešu valodā, prakse grib vācu valodu. [...] Likums nosaka, ka visi pagasttiesas ziņojumi jāparaksta vienam zemnieku tiesnesim un to saturs tiesnesim jāzina; prakse parasti saka: nav vajadzības apgrūtināt tiesnesi, skrīveris var viņa vietā uzvilkt trīs krustus, kamēr tiesnesis spalvai pat nepieskaras. Likums saka: pirms liecības došanas lieciniekiem jāpiekodina

¹ ZfBK, II. T., S. 7.

² ZfBK pirmās daļas piektā nodaļa «Līdzekļi mērķa sasniegšanai».

runāt patiesību utt. Prakse visbiežāk atbild: tas ir garlaicīgi un var izpalikt. Likums saka: pasteidziniet tiesas prāvas; prakse atbild: ar to nav ko steigties.»¹

Adolfijs savā rakstā apgalvo, ka ir nepieciešams modināt zemniekos tiesību apziņu un ka muižniecība ar to nodarbojoties darbos, nevis vārdos. Spāģis asi un ironiski atbild: «Reti kāds asesora amata kandidāts izturēs savu eksāmenu virsgalma tiesā labāk, nekā to savā tiesību zināšanā noliktu Kurzemes zemnieks, un, proti, aiz tā vienkāršā iemesla, ka viņam to ir maz. Ilgajā četrdesmit gadu laikā [kopš 1817. g. zemnieku nolikuma pieņemšanas — S. B.] viņam būs ieskaidroti arī pienākumi, vēl jo vairāk tāpēc, ka tie nemaz nav grūti saziņējami, jo lielākoties reducējas uz muižkunga gribu. Visbeidzot no normāla redzes viedokļa nav iespējams aptvert, kā lai tiesisko apziņu pamodina ar minēto «iestāžu praksi». Kāda tiesiskā apziņa lai varētu izveidoties zemniekiem, ja, piem., viena apriņķa tiesa kādā likumā pieļauj izņēmumu, kamēr cita turpat kaimiņos līdzīgā gadījumā likumu ievēro, kā tam taču arī jānotiek, kad tiesnešu uzskatus nevada likums un pastāvošā prakse tiesneša acīs stāv augstāk par likumu. [. . .] Mēs arī neprasām, lai Kurzēmē būtu tie v i s p i l n ī g ā k i e likumi un iestādījumi, lai tai vajadzētu būt zemnieku paradīzei; mēs vienīgi vēlamies, lai privilēģētie zaudētu kādu nieku no savas paradīzes; lai blakus vairs nepastāvētu paradīze un elle; arī Kurzemei būtu jāklūst par cilvēcīgu dzīves vietu visiem, kur nebūtu tā, ka nedaudziem ir pārāk daudz un daudziem pārāk maz tiesību un brīvību.»²

Šī Spāģa atbilde Adolfijam gan satura, gan stila dēļ rada Kurzemes muižniecībā veselu sašutumu vētru. Tiek publicēti arvien jauni un jauni pretraksti. Tērbatā, žurnālā «Das Inland»³ (1860, № 46), parādās anonīms pretraksts, kas

¹ ZīBK, II. T., S. 12—13.

² Turpat, 13.—14. lpp.

³ Sabiedriski politisks, literārs un vēsturisks baltvācu žurnāls, iznāca Tērbatā no 1836. līdz 1863. gadam. Šo žurnālu jaunlatvieši izmantoja latviešu tiesību aizstāvēšanai.

nosauc Spāga grāmatu par nesakarīgu un kaislīga naida pilnu un paziņo, ka risināt Kurzemes zemnieku problēmas vēl esot par agru.

Diskusijā iesaistās arī K. Valdemārs («Das Inland», 1860, № 48), norādot, ka A. Spāga grāmatas atspēkotāji nav objektīvi, ka grāmatas autors runā gan kaislīgi, taču patiesi, turklāt cēlu mērķu labā. Salīdzinājumam Valdemārs citē vēsturnieka Himmelstjerna¹ vārdus par Garlību Merķeli kā kaislīgu cīnītāju par latviešu tiesībām.

K. Valdemāram laikrakstā «Das Inland» tūlīt atsaucas advokāts Neimanis ar rakstu «Atbilde», kam savukārt seko jauns Valdemāra raksts, kurā pierādīts, ka Neimaņa kritika par ZfBK pirmo daļu nav pamatota.

1860. gada decembrī presē parādās vēl divi pretraksti. Pirmā raksta autors, kas parakstījis kā «Kurzemes mācītājs», kritizē kā Spāga grāmatu, tā arī attiecīgos Valdemāra rakstus. Otra kritiskā raksta autors, Bārtas mācītājs G. Braže, cenšas atspēkot Andreja Spāga kritiku par baznīcu, cildina Kurzemes mācītāju labos darbus. Bražes rakstu Spāģis savā grāmatā ir uzņēmis pilnībā, sadalījis to 36 tēzēs, katru no tām komentējot. Par mācītāja uzskatiem zemnieku jautājumā Spāģis saka: «Tam, ko jūs domājat par Kurzemes zemnieka likteni un laimi, nav it nekādas nozīmes, tas arī necik nemaina stāvokli, ir taču bijuši laudis, kuri apgalvoja, ka afrikāņu dabiskais stāvoklis ir verdzība; kādēļ lai neatrastos tādi, kuri uzskatītu, ka Kurzemes zemnieks ir radīts mūžīgai dzimtbūšanai, laulību atļaujai utt.»² Braže pabeidz savu rakstu ar teikumu, ka Kurzemes zemnieku liktenis atkarājas tikai no viņiem pašiem un ir uzskatāms par laimīgu un ap-

¹ Reinholds Samsons fon Himmelstjerna (1778—1858) — izcils Baltijas vācu politisks darbinieks, viens no galvenajiem 1819. gada zemnieku nolikuma redaktoriem, autoritāte Baltijas agrārvēstures jautājumos, 1838. gadā sarakstījis grāmatu «Historischer Versuch über die Aufhebung der Leibeigenschaft in den Ostseeprovinzen in besonderer Beziehung auf das Herzogtum Livland» («Vēsturisks apcerējums par dzimtbūšanas atcelšanu Baltijas provincēs, sevišķi attiecībā uz Vidzemes hercogisti»).

² ZfBK, II. T., S. 39.

skaužamu. Spāgis atbild: «Jums, mācītāja kungs, galu galā nav **it nekā**, ko apskaust, jo jūs jau sen gluži bez maksas varējāt pārcelt savus bērnus zemnieku kārtā, taču kādēļ jūs to «līdz pat šim laikam» vēl neesat izdarījis???»¹

Visos rakstos, kuri parādās presē sakarā ar A. Spāga grāmatu, jaušama kāpināta interese par autora personību, izteikti dažādi minējumi.

ZfBK otrās daļas pirmās nodaļas A apakšnodaļā ietvertas atbildes un komentāri vēl vairākiem pretrakstiem. Citētas baltvācu sabiedriski politiskajā žurnālā «Baltische Monatschrift» publicētās debates par Spāga grāmatu, kur, ņemot vērā žurnāla raksturu, interesi izraisa šāds izteikums: «Uzbrukumi šajā brošūrā, neraugoties uz to tumšajām krāsām, visur tomēr nav tik ļoti nepamatoti.»²

Pabeidzis komentārus un atbildes uz savas grāmatas pirmās daļas atspēkotāju rakstiem, autors pāriet pie pirmās nodaļas B apakšnodaļas — «Kurzemes zemnieku tiesiskās attiecības pēc 1817. gada 25. VIII nolikuma un tā papildinājumiem». Apakšnodaļa sākas ar Spāgim raksturīgo ironiju — viņš rāda skaitļa trīs lielo lomu Kurzemes zemnieka dzīvē: «Pirms 250 gadiem Piltenes statūti noteica, ka uz aizbēgušu mantojamu zemnieku viņa īpašnieka tiesības noilgst pēc 30 gadiem 6 mēnešiem un 3 dienām. Pēc Kurzemes statūtiem, šīs tiesības nenoilgst nekad un līdzīgi elles mokām ilgst mūžīgi mūžos. Kurzemes zemnieks ir dzimis un audzis trīslauku sistēmas saimniecībā; trīsreiz viņš tiek uzsaukts no kanceles, pirms var tikt salaulāts, trīs mēnešus pēc sievas nāves viņš atkal drīkst stāties laulībā; trīs mēnešus pēc uzteikšanas dienestmeita vai atraitle drīkst atstāt dienestu, lai stātos laulībā; trīs pirkstus viņš pacel, nododams zvērestu; trīs kandidātus uz katru tiesneša vietu pagasts stāda priekšā muižas īpašniekam, no kuriem pēdējais zem «apstiprināšanas» maskas vienu izvēlas; trīs krustus zem vācu valodā

¹ ZfBK, II. T., S. 39.

² Turpat, 41. lpp.

rakstītā protokola katra tiesneša vietā pavelk no muižas īpašnieka pilnīgi atkarīgais skriveris; trīs gadus tiesnesis var palikt amatā, ja muižas īpašnieks viņu nepadzen; trīs mēnešus pēc uzteikšanas katram pagasta zemniekam jāuzrāda uzņemšanas apliecība no cita pagasta, pretējā gadījumā viņam jāpaliek tai pašā pagastā; trīsreiz 5 sitienus muižas īpašnieks dod kā labošanas līdzekli, no kā nepasargā nekāda pārsūdzība augstākā tiesā; trīsreiz 10 sitienus pēc muižas īpašnieka ierosinājuma piešķir pagasttiesa, ja ar 15 sitieniem ir šķitis par maz; trīs dienas pēc apriņķa tiesas sprieduma pasludināšanas zemniekam ir laiks pārdomāt, vai viņš ar to samierināsies vai izmēģinās savu laimi tālāk; trīs dienas pēc nāves nelaiķa miesām jāpaliek virs zemes, pirms to drikst apbedīt; trīsreiz ar avižu sludinājumu palīdzību viņa mantinieki, kreditori utt. jāuzaicina saņemt mantojumu.»¹ Nepietiek ar to, ka zemniekiem ir tik maz tiesību. Viņiem nemaz nav pieejami likumi. Kā jau minēts, pagasttiesās pretēji noteikumiem nav latviešu avižu, no kurām zemnieki varētu uzzināt par likumu grozījumiem un papildinājumiem. Par to ir zināms tikai kancelejās. Pat tiesneši dabū avīzes tikai retos gadījumos. Turklāt latviešu avīzēs informācija par tiesiskajiem jautājumiem nebūt nav pietiekama. Tāpat pretēji noteikumiem šāda informācija zemniekiem netiek sniegta no kanceles; šai ziņā mācītājus neviens nekontrolē.

A. Spāga izsmelošā, uz dokumentiem un faktiem balstītā argumentācija krasi atšķiras no viņa atspēkotāju rakstu stila. Spāgis tos raksturo šādi: «Ar vārdu «varētu», «driktētu», «vajadzētu», «būtu» palīdzību ir ērti diskutēt, un tie parāda dialektisko veiklību, kādu var lietot, lai melnu pārvērstu vispirms pelēkā un tad pamazām aizvien gaišākos toņos, līdz beigu beigās no tā ir iznākusi piedienības un cieņas pilna nevainības krāsa.»²

¹ ZīBK, II. T., S. 43—44.

² Turpat, 53. lpp.

Pirmās nodaļas B apakšnodaļas pirmais punkts saucas «Zemnieka nebrīve attiecībā uz viņa personu un viņa īpašumu». Tajā A. Spāģis sīki apskata mājas sodu (mājas kārtībā uzliekamo miesassodu) sistēmu, kādai pakļauti zemnieki. Autors min visus Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas zemnieku nolikumu pantus, kuri attiecas uz mājas sodiem, pierāda, ka tie ir daudz nežēlīgāki par attiecīgajiem sodiem Krievijā. Krievijas 1846. gada sodu likumi 1 dienu aresta pielīdzina 3 rikšu cirtieniem, 2 dienas — 6 cirtieniem; Kurzemes zemnieku nolikuma 10. § 2 dienu arestu pielīdzina 15 koku sitieniem vai 15 pletnes cirtieniem.

Otrajā punktā A. Spāģis apskata ierobežojumus attiecībā uz līdzekļiem zemnieku tiesību aizstāvēšanā. Pagasttiesa atrodas pilnīgā atkarībā no muižas policijas vai muižas īpašnieka. Turklāt tiesas protokoli tiek rakstīti vāciski — pagasttiesas tiesnešiem nesaprotamā valodā.

C apakšnodaļas nosaukums runā pats par sevi: «Īpaša norēķināšanās ar virsgalma tiesas advokātu Neimaņa kungu jautājumos par skabargu un balķi, proti, par absolūto patiesību.» Spāģis asprātīgi atspēko pret viņu raidītos Neimaņa pretraktus, raksturodams tos šādi: «a) Tas, ko N. nezina un nepazīst, nemaz neeksistējot, b) N. izliekas zinošāks, nekā patiesībā var būt, c) Likumu viņš atceļ ar praksi un praksi atkal ar likumu. [...] Faktu, ka protokols visā Kurzēmē tiek rakstīts tikai vāciski, tātad tiesnešiem pilnīgi svešā valodā, viņš grib apgāzt, pievezdams likumu, d) Viņš ķeras pie vārda, nevis pie lietas.»¹ Neimanis vārda «pletne» (*Knute*) vietā grib lietot vārdu «pātaga» (*Peitsche*), nosaukdams pēdējo par «ne sevišķi sajūtamu soda riku». «Jūs, advokāta kungs, par laimi, neesat apšaubījis pletnes lielumu, kura minēta kā 3 pēdas gara, 2 pirkstus plata, 1 pirkstu resna, sašūta no vairākām siksnām. Šo pletni laudis visā guberņā pazīst ar senseno nosaukumu «maizes pātaga», jo pēc vecas šīs zemes paražas tiem, kas nāca vai nāk izlūgties

¹ ZIBK, II. T., S. 63—65.

maizi no pagasta magazīnas vai muižas klēts, pirms materiālās maizes saņemšanas pāris reizes jāizbauda šī garduma labdarība, e) N. uzdod blakuslietu par galveno lietu, piem., runājot par Dundagu, mēs neuzzinām nekā par pieņemto zemnieku jautājumu, bet gan tikai to, ka Dundaga esot 15 kvadrātjūdzes liela. Mēs rekomendējam N. kgu par līdzstrādnieku jaunam Šulca «Eiropas kartes izskaidrojuma» izdevumam, f) Daudz trokšņa par neko. Tiesnešu. izvēlēšanās, rakstveža atkarība, pagasta nodokļu vākšana esot parādīta pilnīgi nepareizi, par ko N. sacēli lielu brēku, un galu galā pēc šāda trokšņa būtu jāgaida kaut kas uzmanību saistošs, taču — skat! — nekas labāks ārā nenāk, g) Neimanis atzīst un tūliņ noliedz, h) Noliedz nepamatojot, i) Piedāvā «dīvainus» slēdzienus. [Piemēram:] «Nav iespējams, ka šādam tiesiski gluži aplamam noteikumam [nomas kontraktā] kaut reizi būtu bijuši panākumi.»¹ Spāģis nepaliek atbildi parādā nevienam Neimaņa pārlabojumam. Savā plašajā atbildē viņš balstās uz likumiem un reāliem faktiem, uzsverdams Neimaņa izdarītos likumu sagrozījumus, pretrunas, citātu relativitāti.

D apakšnodaļā «Mūsu (proti, Baltijas) zemnieku trūkstošās tiesību garantijas» A. Spāģis runā par to, ka zemniekam ir liegtas pamattiesības.

E apakšnodaļa saucas «Baltijas zemnieku stāvokļa ietekumi kā paraugs Krievijai»; tajā runāts par to, ka Baltijas zemnieku nolikums nekādā gadījumā nav piemērojams Krievijai.

Grāmatas otrajā nodaļā A. Spāģis pilnībā ievietojis vācu valodā pārtulkoto Krievijas zemnieku likumkrājumu (1861. g. 19. II). Jāpiezīmē, ka tas ir ļoti plašs; turklāt tulkojums no krievu valodas uz vācu valodu prasījis labas zināšanas abās šajās valodās, īpaši jurisdikcijas jomā.

Trešā nodaļa — «Prakse pēc vācu vīru liecībām» — veltīta ievērojamu vācu tautības pārstāvju izteikumiem par Bal-

¹ ZīBK, II. T., S. 65—66.

tiju, īpaši par turienes zemnieku apstākļiem. Par šīs nodaļas moto izmantoti Mefistofeļa vārdi:

Pie tā šos kungus pazīstu uz vietas!
Ko netaustāt, jums jūdzēm tāļu šķietas;
Ko nesajēdzat, noliedzat uz reizi;
Ko neizrēķināt, tas ir greizi;
Ko nesverat, vai tas priekš jums maz sver?
Ko nekaļat, kam tāda nauda der?¹

Šīs nodaļas ievadā A. Spāģis saka: «Skaidrs, ka vācu rakstniekiem nevarēs pārnest «kaislīgu naidu», «parteiskumu», «aizspriedumus», «nolūkus» utt., jo neviens no viņiem nav latvietis, nedz arī ir vēlējies būt zemnieku māju saimnieks vai zemnieks strādnieks Baltijas guberņās. Neviens saprātīgs kritiķis nevarēs šiem vīriem pārnest arī «naida jūtas pret muižniecību un garīdzniecību», nevarēs teikt, ka viņiem ir bijuši «tuvi sakari ar Baltijas zemniekiem un skolotājiem» un ka viņi ir rakstījuši par «savu namu un pagalmu», ko Baltijas kritiķi tā cenšas uztiept autoram tādēļ, ka viņiem cita nekā nav ko teikt.»²

Vispirms citēti fragmenti no vācu filologa un kosmogrāfa, Bāzeles profesora Sebastiāna Minstera (1489—1552) slavenās grāmatas «Cosmographia oder Beschreibung aller Länder» («Kosmogrāfija jeb Visu zemju apraksts»), 1544: «Vidzemniekiem nav jākaro ar tatāriem, bet viņu galvenā nodarbošanās ir pārmērīga rīšana un žūpošana, it īpaši pilis un muižās. Un kas liels kauslis un dzērājs, lai dodas uz šo zemi, tur viņu ar godu sagaidīs karotāji un uzņems savā ordenī. [...] Zemnieki šinī zemē atrodas gandrīz dzimtbūšanas stāvoklī, un ar viņiem nežēlīgi apietas viņu virskungi, it sevišķi daži muižnieki, ordeņa brāļu amatvīri vai kara algotņi. Tie ir pret viņiem tik nežēlīgi, ka, tiklīdz dabū zināt, ka kādam nabaga zemniekam ir labs zirgs, vērsis vai gov, tūlīt kā spēdami meklē iemeslu, kā viņam to atņemt. Ja

¹ *Gēte J. V. Fausts.* — J. Rainis. Kopoti raksti 30 sēj. R., 1982, 16. sēj., 196. lpp.

² ZfBK, II. T., S. 170.

tiem izbēg kāds zemnieks, kas pēdējiem bieži jādara bada, spīdzināšanas un posta dēļ, un pēc tam tiek notverts, tad viņam nocērt vienu kāju, lai vairs nevarētu aizbēgt. Tā ir visnelaimīgākā un nožēlojamākā tauta, kādu nekur citur zem saules nevar atrast. Viņi ēd pelavu maizi un tādu ēdienu, kādu pie mums neēd pat cūkas, un valkā lūku vizes, ko pērk par 3 fenīgiem pāri. Ordeņa lielkungi daudz nerūpējas par zemniekiem, bet atļauj saviem apakšniekiem rīkoties ar viņiem, kā patīk. Šie nabaga ļaudis dzīvo un top turēti kā lopī, bez kādas dieva atzišanas.»¹

Nākamais citāts pieder Jelgavas mācītājam un profesoram J. N. Tilingam. 1793. gadā Rīgā iznāk viņa grāmata «Über die sogenannte bürgerliche Union in Kurland» («Par tā saucamo pilsoņu savienību Kurzemē»), kurā viņš starp citu saka: «Kurzeme pilnīgi pieder muižniekiem, tā ir tikai muižnieku zeme. Zemes īstenie iedzīvotāji ir viņu īpašums. Visi pārējie brīvie pilsoniskie iedzīvotāji tur dzīvo zināmā mērā tikai pagaidām; viņi ir tie, kas ir, viņiem pieder tas, kas pieder, turklāt ne uz stingru tiesību pamata, bet gan kā labdarība, kā dāvana, kā labvēlība.»² Pilsētu iedzīvotājiem Tilings pārmet pārvācošanos, savas tautības aizmiršanu.

Tālākie citāti, kuros atspoguļota igauņu zemnieku ārkārtīgi nabadzīgā dzīve, pieder publicistam J. G. Kolam, kura plašais darbs «Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Estland» («Vācu-krievu Baltijas provinces jeb Dabas un tautu dzīve Kurzemē, Vidzemē un Igaunijā», 1841) ir viens no pamatīgākajiem un objektīvākajiem tā laika sacerējumiem par šo tēmu.

Anonīmā rakstā, kas iesniegts publicēšanai F. A. Brokhauza grāmatā «Die Gegenwart» («Tagadne») 1848. gadā, šis pašas «vācu-krievu provinces» raksturo Cīrihes universitātes rektors, agrākais Tērbatas universitātes profesors Ozenbrigers: «Uzgājuši šīs zemes (1158), vācieši aptvēra to lielo

¹ ZīBK, II. T., S. 170.

² Turpat.

svarīgumu. [...] Un ciņas šeit bija gan smagas, gan asiņainas — apstākļi, kurš lielākoties nav ticis ievērots. Piemēram, kopš Kurzemes atklāšanas pagāja veseli simt gadi, līdz Konrāds fon Hercogenšteins, Jelgavas mestrs, beidzot varēja saukt par savu visu zemi starp Daugavu, Lietuvu un Baltijas jūru (1290); kaujās bija krituši 117 000 krusta karotāju. Kalpība, kādā tika nogremdētas uzvarētās tautas, bija noziegums, kuru izdarīja bruņniecība un tās brālēnu, tēvoču un radnieku pūļi, kas izsalkuši, zemju un laupījuma kāri vilkās pakaļ bruņiniekiem. Pāvesta Gregora IX bulla un vācu ķeizara Frīdriha II grāmata pasludināja, ka Vidzemes, Igaunijas, Prūsijas un Kurzemes tautas atrodas īpašā svētās Romas (vācu) impērijas aizsardzībā un uz mūžīgiem laikiem apsolija tām brīvību un tās tiesības, kādas tās baudījušas līdz tam. Taču par labu stiprākajam šie nenoliedzami pastāvošie rīkojumi tika aizmirsti un pārkāpti; tā sekas bija 600 gadu ilga dzimtbūšana. [...] Kungi nerūpējās par to, kā tiek sagādāts tas, ko viņi pieprasa, ja vien tas bija viņu priekšā. Zemniekam taču vienam pašam nācās nest sava kunga uzturēšanas nastu. Muižniekiem nav piemītusi un lielākoties arī šodien nepiemīt dziņa ar pašu pūlēm un pārdomām pavairot savus ienākumu avotus tādā veidā, lai kāda daļa no tiem tiktu arī padotajiem.»¹ A. Spāģis raksturo sava laika muižniecību — tās pārstāvji izliekas neredzam zemnieku briesmīgos dzīves apstākļus: «Mitekļi, tiesas un cilvēku tiesības, barība, māsasaimniecības un lauksaimniecības rīki, garīgā pakāpe, nākotnes izredzes: tas viss ir tik drūms un baismīgs, ka ikviena jūtīga cilvēka sirds var izjust vienīgi šaušalas un dziļu līdzjūtību pret šo Baltijas zemnieka elles harmoniju.»²

Līdzīgus faktus par Baltijas zemnieku likteni Spāģis citē pēc A. Budeusa grāmatas «Halbrussisches» (Leipciga, 1847), pēc anonīma ceļojuma apraksta «Liepājas pagātne un

¹ ZfBK, II. T., S. 174—175.

² Turpat, 177. lpp.

tagadne» laikrakstā «Das Inland» (1860, № 14—16), pēc Kuldīgas apriņķa muižniecības priekšnieka Frīdriha Firkša ziņojuma landtāgam (1832) u. c., izmantodams pavisam trīspadsmit avotus. Apakšnodaļa beidzas ar kārtējo A. Spāga polemiku ar advokātu Neimani. Lūk, fragments no Neimaņa raksta («Baltische Monatsschrift», 1863, VI), kas atspoguļo muižniecības noskaņojumu, un Spāga komentāri: «Mēs, vācieši Baltijas zemēs, kā arī tie, kuri vietumis dzīvo citur Krievijas impērijā, esam tie, pret ko vērsti uzbrukumi, [...] un līdzīgs liktenis mūsu tautiešiem ir gandrīz visur, kur viņi saskaras ar citu nāciju kultūru vai arī tur, kur, sajaukušies ar vēl ne gluži germanizētajām pirmtautām, viņi mīt zemē, kas vēsturiski nav vācu, bet ar krietnu, cītīgu darbu ir pakļauta vāciskajai izglītībai. (Spāgis: Baltijas vācieši ir izdomājuši ne tikai darbu un izglītību, bet pat to sadalījumu, proti, latviešiem un igauņiem darbs, vāciešiem izglītība; viss kopā tas saucas «vāciskais darbs un izglītība». [...]) No visas Kurzemes lauksaimniecības pēdējos 700 gados ne 1/10 procenta nav vācu rokām veikta.) Mēs domājam, ka būtu pienācis laiks nevis sajūsmināties par svešām nacionalitātēm, bet gan drosmīgāk nekā līdz šim aizstāvēt savējo. Ienaidnieku, uzbrucēju mums netrūkst; taču: kam daudz naidnieku, tam daudz goda.» (Sp.: vai arī citiem drikstētu, varētu būt un būtu atļauts izmantot šo skaisto vācu sakāmvārdu?)¹

Tālāk seko interesantā trešās nodaļas B apakšnodaļa — «Prakse pēc ikdienas dzīves liecībām», kurā ar reālās dzīves faktiem parādīts, ka likums saka vienu, bet «prakse» dara pavisam ko citu. «Ja gribētu aprakstīt visas krāpšanas un viltojumus, kas nākuši gaismā, [...] tad būtu vajadzīgi veseli sējumi.»²

Trešās nodaļas pēdējā — C apakšnodaļā «Prakse cīņā par nākotni» A. Spāgis parāda, ka laikā no 1850. līdz 1863. gadam — ZfBK otrās daļas iznākšanas brīdim — Bal-

¹ ZfBK, II. T., S. 211.

² Turpat, 231. lpp.

tijas zemnieku stāvoklī nekas nav mainījies; baltvācu muižnieki joprojām dara visu, lai nostiprinātu savas privilēģijas.

Grāmatas ceturtā nodaļa saucas «Izglītības līdzekļi»; tajā autors runā par tautas garīgās dzīves attīstību. Te atrodamas bagātīgas ziņas par baznīcu, skolu un literatūru Baltijā.

Runājot par baznīcu, Spāģis kritizē mācītājus, balstīdamies uz pašu vāciešu liecībām, piemēram, uz 16. gs. hronista Baltazara Rusova grāmatu — pirmo plašāko Livonijas vēsturi «Chronica der Prouintz Lyfflandt» (1578), kā arī uz jaunākiem avotiem. Mācītāji atstāj novārtā savas amata lietas, neprot latviešu valodu, neinteresējas par zemniekiem, notur tukšvārdīgas sapulces, publicē tukšus rakstus teoloģiskajos žurnālos, nejūt nekādu atbildību draudzes priekšā. Vidzemes provinces sinodē 1862. gada augustā lielu satraukumu rada Valmieras mācītāja Braunšveiga baznīcas reformas projekts, kurā viņš ierosina šķirt skolu no baznīcas, dzimstību un laulības reģistrēt valsts iestādēs u. tml. Drīz pēc šīs uzstāšanās laikrakstā «Das Inland» parādās viltots Braunšveiga atsaukums, kuru arī pats Braunšveigs avīzē «Rigasche Zeitung» nosauc par melīgu.

Apkopojis visas šīs atsauksmes par baznīcas lietām, A. Spāģis rezumē: «Arī šeit pastāv dubulta grāmatvedība, proti, likums un prakse.»¹

Apakšnodaļā «Skola» A. Spāģis cildinājis latviešu skolu attīstības veicinātājus — Kursīšu un Veczvārdes mācītāju F. N. Paufleru, Cīravas mācītāju J. K. Volteru, Jelgavas mācītāju un «Latviešu Avīžu» redaktoru V. Panteniusu, Valtaīku mācītāju J. F. Katerfeldu; īpaši minēts Meldzeres dzimtkungs Georgs fon Dortēzens. Autors runā par to, ka skolu ir pārāk maz un valsts velta tām pārāk maz uzmanības: «Pēc Baltijas Valsts palātas 1860. g. 24. augusta ziņojuma Nr. 12 649 Kurzemē uz 183 kroņa muižām ar 156 463 abu dzimumu iedzīvotājiem bija tikai 59 skolas, kamēr pēc Kurzemes zemnieku nolikuma 60. § to vajadzēja būt pāri par 200. [...]»

¹ ZĪBK, II. T., S. 297.

To, ciktāl kopumā izvirzīts tautas izglītības mērķis, mums savā «Reformā»¹ skaidri pasaka mācītājs Sulcs. Tauta nav vis jāved uz vispārēju izglītību, bet gan jāaudzina «mūsu mērķiem», lai neizveidotos «zemnieku aristokrātija», lai «zempopībai netiktu atrautas darba rokas», lai «pazeminātos darba alga», lai «uzplauktu mūsu kalpu saimniecības». Mācītājs Sulcs ir pietiekami labsirdīgs, lai pieprasītu skolotājiem tik lielu algu, kādu saņem «sulainis vai vagars».² Nodaļas nobeigumā, «Vēstulē Kurzemes skolotājiem», Spāģis saka: «Jūsu uzdevums ir liels, tas prasa vairāk nekā no algādžiem, tas prasa pašai izziņošanu darbu. [...] Jūs esat tautas gaismas; slikti, ja nopietni negribēsiet un nevarēsiet tai palīdzēt iegūt izglītību. Taču, ja gaisma pati ir tumša, tad uz priekšu nevar tikt pat pie labākās gribas. Slikti ir stāvēt uz vietas, taču sliktāk par visu ir ļauties iedomām, ka zini pietiekami daudz, ka esi «gatavs» virs un tev nav vajadzības tiekties uz priekšu izziņā. [...] Tādēļ nemitīgi krājiet zināšanas un izglītojiet tautu. Tā gulējusi jau 700 gadu; tālab mostieties un modiniet guļošos!»³

Apakšnodaļā «Literatūra» Spāģis centies apkopot visas ziņas par latviešu literatūru. Par tās tēvu viņš nosauc G. F. Stenderu. «Viņš sacerēja četrpadsmit dažādu rakstu, ābeci, katķismu, dziesmu grāmatu, apstrādāja Bībeles stāstus pēc Hībnera, sarakstīja latviešu gramatiku, latviešu vārdnīcu (1789), fabulas un stāstus, 113 dziesmas 1774. un 1789. gadā un «Augstas gudrības grāmatu no pasaules un dabas» 1774., 1776. un 1796. gadā. Visi viņa darbi ir skaidri un saprotami un enerģiski māca aplūkot konkrēto dzīvi bez teoloģiskām brillēm. [...] Fizikā kopš 1796. gada Stenders ir vienīgais skolotājs.»⁴ A. Spāģis uzskaita visus izdevumus, no kādiem līdz 1860. gadam sastāvējusi iespiestā

¹ Die Reform der kurländischen Landwirtschaft. — Kurländische landwirtschaftliche Mittheilungen. 1852, № 1—3.

² ZIBK, II. T., S. 318—320.

³ Turpat, 321.—322. lpp.

⁴ Turpat, 322. lpp.

latviešu literatūra: 11 ābece, 23 katķismi, 7 sprediķu grāmatas, 13 atsevišķi sprediķi, 48 reliģiska satura grāmatas, 9 lielas un 12 mazas garīgo dziesmu grāmatas, 145 garīga satura traktāti, 52 atsevišķi garāki stāsti, 7 stāstu un fabulu krājumi, 41 mācību grāmata, 10 lauksaimniecisku izdevumu, 42 vispārīgi pamācoši izdevumi, 15 dzejoļu un dziesmu grāmatas, kopā 435 izdevumi. «Trīs ceturtdaļas visas latviešu literatūras kalpo tikai reliģiskiem mērķiem. Tā kā, cik redzams (un dažkārt arī skaidri pateikts), latvieši vairāk sagatavojami debesu, nevis zemes dzīvei, tad šālaika literatūra ir ļoti nepietiekošs izglītības līdzeklis.»¹ Spāģis sīkāk raksturo uzskaitītās literatūras grupas. Pēc tam viņš pievēršas latviešu avižniecības pirmsākumu apskatam, sākdams ar īsu «Latviešu Avižu» (sāk iznākt 1822. gadā Jelgavā) raksturojumu, — tajās atrodams maz pamācoša un interesanta, taču «laika gaitā aviže tomēr izsēja dažu labu kviešu graudu, kurš krita auglīgā zemē un nesa augļus, turklāt sagatavoja zemi labākam sējumam».² Starp avižes korespondentiem Spāģis min arī «tā laika pirmo latviešu dzejnieku» Ārlavas mācītāju Hūgenbergeru. 1832. gadā Rīgā sāk iznākt aviže «Tas Latviešu Ļaužu Draugs». «Šī aviže nesa latviešiem ziņas no visas pasaules, reizē atklādama viņiem šo pasauli.»³ Spāģis raksturo arī laikposmu, kad sāk iznākt «Mājas Viesis»: «Piecdesmitajos gados lasītgriba bija visai liela, taču latviešu literatūra palika uzticīga savai garīgajai programmai un skaidri un gaiši teica latviešiem: līdz šejieni un ne tālāk. Bija pēdējais laiks, gan saistīts ar lielām grūtībām, lai 1856. g. no 1. jūlija Rīgā sāktu iznākt «Mājas Viesis». Tas bija nozīmīgs solis uz priekšu, taču gauži nevēlams valdības vīriem, jo šīs avižes iznākšana radīja plausu, kurai viegli varēja sekot saišu saraušana ar «vācisko elementu». Tādēļ apsvērsim pārmaiņas, kuras nāca līdz ar jauno laikrakstu: redaktors Ansis Leitāns ir latvietis, kurš jau agrāk

¹ ZīBK, II. T., S. 325.

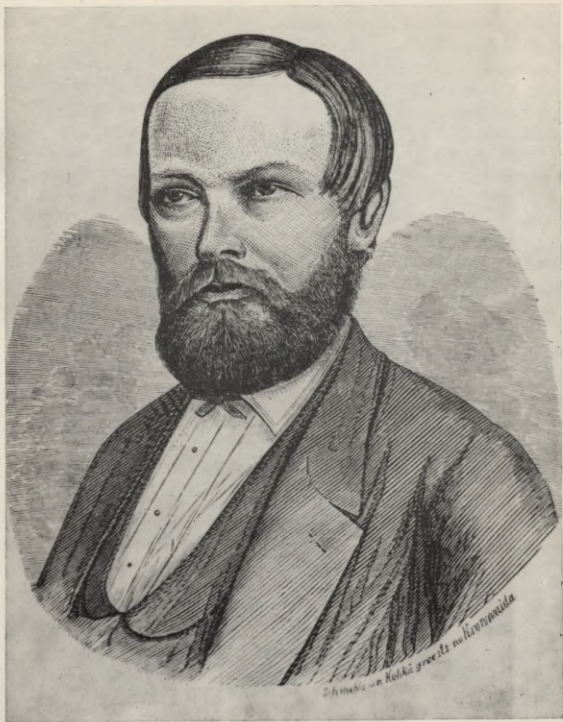
² Turpat.

³ Turpat.

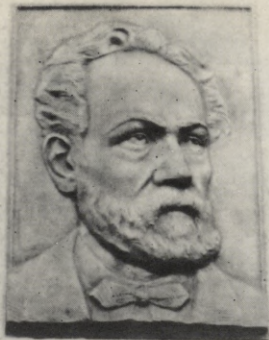
apliecinājis savu veiklo, raito valodu rakstos «Latviešu Avīzēm», «Latviešu Laužu Draugam» un citos rakstu darbos latviešu valodā. Tāpat viņa līdzstrādnieki bija latvieši, kuri tika apmeklējuši augstākās mācību iestādes vai vēl studēja universitātē. [...] Nepagāja ilgs laiks, kad «vāciskais elements» [...] sacēla vaimanas par šo «latviešu palaidni» un «pamatīgi» pierādīja, kā tas izplatot idejas, kas satricinot «valsts pamatu pamatus» utt. [...] Jāatzīst baltu elementa asā oža; tas pat no vislielākā attāluma labi saož sev draudošās briesmas. [...] Vispār ar «Mājas Viesa» starpniecību aizvien neapšaubāmākas kļuva bailes, ka tauta varētu izbāzt galvu no maisa un ieraudzīt lietas to dabiskajā izskatā. Un, visbeidzot, cik bīstami varēja kļūt tas, ka tauta nodotos pārdomām. Tādēļ «vēsturiski» pamatota bija garīdznieku kungu steiga lāpīt vietas, kuras būtu varējušas ciest no «Mājas Viesa». Straumēm lija traktāti; taču tie visi nevarēja remdēt zināšanu un izzīņas slāpes, kur nu vēl tās kavēt.»¹

Seko saīsināts mācītāja Bražes raksts «Ieskats mūsu latviešu tautas pēdējā laika literatūrā, īpaši žurnālistikā» («Baltische Monatsschrift», 1861, XI) ar A. Spāga komentāriem, kuros jo spoži parādās viņa publicista talants. Fragments no Bražes raksta ar Spāga komentāriem (iekavās): «Runa ir par nopietnu lietu, par gara kopšanu tautai, kura pašlaik acīm redzami un neparasti strauji attīstās (Sp.: šīs attīstības jaunais cēlonis vis nebija vāciskais elements.). [...] Ap piecdesmito gadu viss latviešu literatūrā vēl gāja saviem lēnajiem soļiem. (Sp.: tas gan bija labi.) Tautas lasītgriba snauda. Kā skolā, tā literatūrā nebija lielas rosības. (Sp.: «Kaut allaž, allaž, allaž tā būt'» utt., vācu tautasdziesma.) [...] Jo sevišķi pēdējā desmitgadē atsevišķi cilvēki no tautas vidus ir tikuši uz priekšu, uz mākslas skolām, semināriem, pat universitāti. (Sp.: kaut kas ārkārtīgi šaubīgs.) [...] Mūsu laikmets vispār ir ekstravagants (Sp.: laika gars līdz ar citiem launumiem nes sev līdzī arī tautas

¹ ZīBK, II. T., S. 326—327.

Krišjānis Valdemārs. K. Kronvalda kokgriezums.

**ANDRĒJS
SPĀĢIS**

★ 14. I. 1820.

† 20. VII. 1871.

Andrejs Spāģis. Bronzas cilnis granīta obeliskā.
Piemineklis atklāts Dunalkā 1938. gada 24. jūlijā.

tiekšanos pēc zinībām. Ak, šis ļaundaris laika gars!) — vai gan mēs varam brīnīties, ja daudzos no šiem mūsu tautas vai patiesībā mūsu zemnieku kārtas pirmajiem pārstāvjiem (Sp.: būtu visai ērti, ja šos pirmos pārstāvjus varētu upurēt pēc Mozus rituāla) uzdīga nepacietības asns. (Sp.: «Tik palēnām uz priekšu» utt. arī, kā zināms, ir vācu tautasdziesma.) [...] Kāda latviešu avīze nesen minēja Tērbatā studējošo latviešu skaitu; ja nemaldāmies, tas bija četrdesmit. (Sp.: skaidrs, ka tas ir šaubīgi!.. Kad mācītājs B. vēl bija kandidāts, viņu lūdza iemācīt kādam latviešu zēnam grieķu valodas pamatus. Kungs atvainojās — viņa sirdsapziņa neļaujot mācīt latviešu zēnam grieķu valodu.)»¹ Spāģis runā par kādu «Mājas Viesa» izteikumu, kurš īpaši nobiedējis Braži: «1858. gadā atkal parādījās kāds briesmonis ar virsrakstu «Latviešu valoda», kura baiso tēlu Braže ļauj lasītājam tikai nojaust, aiz piesardzības parādīdams viņam vienīgi tā pakaļdaļu vai, pareizāk, asti vien. Un šī aste ir sekojoša: «Turiet godā savu mātes valodu, un jums labi klāsies pasaulē. Jo, kurš pats sevi neciena, to necienīs arī citi. Tomēr nenoniecini arī citu valodu, jo sevišķi vācu valodas mācīšanos, taču, to iemācījušies, nekaunieties palikt īsti latvieši. Tad latvietis vairs nenoskatīsies skauģa acīm uz savu ciltsbrāli, kurš ticis pie gaismas, bet gan leposies, ka arī no viņa aprindām ceļas mācīti, cienījami vīri; tad mācīti latvieši vairs nenicinās savus ciltsbrāļus, bet gan centīsies arī tos vest pie gaismas; tad starp latviešiem ātri vairošies gaisma, tad latviešus cienīs arī tie, kuri šobrīd var tos tikai nicināt, tad beidzot izzudīs arī pasakas par to, ka visiem, kas ir latvieši, reizē jābūt arī kalpiem.» Tas, bez šaubām, runā pretī Bražes pamatprincipiem, pēc kuriem latvieši neesot visnācija, bet gan tikai kārtā, proti, zemnieku kārtā.»² «Mājas Viesim» veltīto Bražes piezīmi: «Tā katrā ziņā būtu nepateicība, ja latvietis gribētu atteikties no vācieša,» —

¹ ZfBK, II. T., S. 328.

² Turpat, 330. lpp.

Spāģis komentē šādi: «Vāciskais elements no laika gala ir turējis latvieti ne vien 3, bet gan 30, 300 un vairāk soļu at-tālumā, jo ar zemnieku taču jāapietas tikai pēc izņēmuma likumiem, un nu, neraugoties uz to, tiek runāts par to, ka «latvietim nevajag atteikties». Kas var aptvert šādu seci-nājumu un prasību?»¹

Tālāk A. Spāģis pievēršas «Pēterburgas Avīžu» (1862—1865) raksturojumam. Ar savu brīvdomīgo garu tās rada Baltijas vāciešiem sevišķas galvassāpes: «Šī avīze ir visla-bākā, kāda jebkad iznākusi latviešu valodā. [...] Tauta jau ir izbāzusi galvu no maisa, grib tikt uz priekšu un ķeras pie avīzes, kas ir vienīgā savā veidā. Te nu ierodas nesmalkjū-tīgie un grib iestāstīt tautai pasakas, ka tai gan būtu labāk bāzt galvu atpakaļ maisā, ka tā esot labāk un svētlaimīgāk, ar dažādiem līdzekļiem un dažādos veidos mēģina tautu ka-vēt, taču tiem nav tik daudz saprašanas, ka šādā kārtā tiek vienīgi k ā p i n ā t a s ilgas un tieksme pēc Pēterburgas lat-viešu avīzes un p a v a i r o t s abonentu skaita.»² Spāģis citē arī divas labvēlīgas atsauksmes par «Pēterburgas Avīzēm», kas publicētas Pēterburgas laikrakstā «Kronštadtskij vestņik» un pauž visai interesantas un progresīvas atziņas.

Grāmatas pēdējā — piektajā nodaļā — A. Spāģis runā par Baltijas un Krievijas nākotnes perspektīvām, citē presi, rezumē baltvācu centienus paturēt galveno ietekmi Baltijā, salīdzina Baltijas un Krievijas zemnieku reformas, izsaka spriedumu par baltvācu saimniecisko un kulturālo lomu Bal-tijā, uzsverot, ka tā nav izcila.

Noslēgumā autors sniedz īsu grāmatas rezumējumu, vēl-reiz uzsverdams, ka pienācis pēdējais laiks atvieglot Baltijas zemnieku stāvokli, garantējot viņu tiesības.

Pabeidzis darbu pie ZfBK otrās daļas, Andrejs Spāģis at-stāj Pēterburgu un apmetas Rjazanas guberņā, kur strādā par darbu vadītāju nelielā uzņēmumā. Ilgi viņš tur nepa-

¹ ZfBK, II. T., S. 332.

² Turpat, 333. lpp.

liek, dodas uz Maskavu, kur ieņem līdzīgu amatu, tad pamet darbu un divus gadus (1867—1869) pavada Maskavā, strādādamams pie krievu-latviešu-vācu vārdnīcas, krievu-latviešu gramatikas un fizikas mācību grāmatas latviešu skolām. 1869. gadā A. Spāģis kļūst par kņaza Meščerska muižu pārvaldnieku Smolenskas guberņā, kur paliek līdz 1871. gada pavasarim. Tad, īsu laiku sprīdi pavadījis Maskavā pie jaunaltriešiem, viņš dodas uz Pievolgu, abbraukā Nižņijnovgorodu, Kazaņu, Samaru, tad apmetas Saratovā, kur arī nobeidzas viņa mūža gājums.

Andreja Spāģa lielais darbs «Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland» ir unikāls gan kā vēstures dokuments, gan kā pierādījums autora gribas un gara spēkam; te visas Eiropas priekšā atmaskota Baltijas muižniecība, kurai tai laikā piederēja gan vara, gan augsts sabiedrisks stāvoklis, gan milzīgi līdzekļi. Savu mūža darbu Andrejs Spāģis veltījis latviešu tautas nākotnei, neko sev par to neprasīdams un negūdams. Viņš aizgāja bojā Saratovā holeras epidēmijā 1871. gada 29. jūlijā. «20. jūlijā (pēc vecā stila — S. B.) 1871. gadā brauca pa Saratovas ielām prasta vezumu ore. Uz ores gulēja prasts zārks. Tikai trīs četri cilvēki zārku pavadīja. [...] Uz kapsētas ore apstājas. Zārku noceļ. Mācītājs parunā kādus visnotaļus vārdus. Pierunā kādus strādniekus, kas zārku ielaiž kapā, kurš drīz pildās ar zemēm, tik kopiņu par savu ciltszīmi pamezdam. Viss nodarīts, pagalam. [...] Kuram no saratoviešiem gan prātā šāviens, ka miljonam būtu klājies šo ātru nāves upuri uz pēdēju dusas vietu godam pavadīt!»¹ Andreja Spāģa kapvieta palikusi nezināma.

BIBLIOGRĀFIJA

1. Zur Emancipationsfrage des russischen Volkes. Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland. Von einem Patrioten. Einem großen Vaterlande in Liebe gewidmet. Leipzig, Wolfgang Gerhard, 1860.

¹ *Brīvzemnieks* F. Andrejs Spāģis. — Baltijas Vēstnesis, 1872, № 21.

2. Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland nach dem Gesetze und nach der Praxis im Lichte des modernen Rußlands. Dargestellt von einem Patrioten. Zweiter Theil: Commentar. Leipzig, in Commission bei Hermann Fries, 1863.
3. Spāģis A. Bērnu prieks jeb Maza, maza grāmatīņa, caur ko bērni viegli, ātri un skaidri var iemācīties lasīt. Visiem latviešu bērniem par labu apgādāta no A. S. Jelgava, Reiers, 1844.
4. Spāģis A. Pārcēlējs, kas māca skolas bērniem viegli no latviešu valodas uz vācu valodu pārcelties. Jelgava, Stefenhāgena druk., 1847.
5. Bahmanis K. Andrejs Spāģis un viņa laikmets. Autora izdevums. R., 1932.
6. Bahmanis K. Georgs fon Dortēzens par Andreju Spāģi un tautas izglītību. R., 1935.
7. Brīvzemnieks F. Raksti. II daļa: Ievērojamu vīru dzīves apraksti un raksturojumi. R., 1872.

Fricis Brīvzemnieks
(1846—1907)

VĒSTULES K. KAIBEM UN D. OZOLIŅAM
(L. VOLKOVAS ATLAŠE UN IEVADS)

Fricis Brīvzemnieks (īstajā vārdā Fricis Treilands) — folklorists, dzejnieks, tulkotājs, biogrāfisku apceru autors, tautas izglītības darbinieks — dzimis Rokaižos netālu no Aizputes. Drīz pēc Gorku Zemkopības un mērnieku skolas beigšanas viņš sāka strādāt Maskavā. Turienes populārākais latvietis, savu tautiešu pulcinātājs un rosinātājs Krišjānis Valdemārs iesaistīja jauno ierēdni atbildīgā kultūras darbā. Fricis Brīvzemnieks kļuva par Krišjāņa Barona, Andreja Spāga un citu latviešu literātu, vēsturnieku un sabiedrisku darbinieku domubiedru un draugu. Tieši Maskavas periodā (1867—1887) līdzās kuplajai dzejas ražai (ap deviņdesmit dzejoļu, liela daļa no tiem patriotiskas degsmes pilni) F. Brīvzemnieks devis vislielāko ieguldījumu latviešu folkloristikā. Faktiski viņš ir pirmais latvietis, kurš, Maskavas universitātes ķeizariskās Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības atbalstīts, sācis organizēt tautasdziesmu, pasaku, teiku, mīklu, sakāmvārdu un ieražu vākšanu.

Sai nolūkā Fricis Brīvzemnieks 1869. gadā — no jūlija līdz septembrim — apceļoja Vidzemi, Kurzemi un Latgali, vākdams etnogrāfiskus materiālus un meklēdams palīgus tālākajam darbam. Viņš izvērta arī plašu sarakstīšanos ar draugiem, paziņām un sabiedrībā zināmiem cilvēkiem, aicinādam visus talkā.

«Sekmes bija diženas: darbīgi tautieši, no tās pašas gaismas un tā paša siltuma aizgrābti, sakrāja un sasūtīja man tik daudz no minētām mantām, ka tās acīmredzot nebija

pārspējamās viena cilvēka darba spēkiem viena cilvēka mūža dienās.

It īpaši kupli bija tautas dziesmu krājumi. Dziesmu skaita milzums un savāda, jo īsteni tautiskais greznums drīz deva atzīt, ka te it sevišķi priekš viņām vien vajadzīgs īpašs darba spēks. Toreiz pate Laima bija klāt: tautas dziesmas paņēma savās rokās draugs Kr. Barons...»¹

Savāktos latviešu folkloras materiālus Fricis Brīvzemnieks tulkoja krievu valodā un publicēja Etnogrāfijas biedrības (kā to saīsināti dēvēja) rakstu krājumos. Turklāt viņš sakārtoja atsevišķus folkloras materiālu krājumus: tautasdziesmas ar tulkojumiem krievu valodā, paskaidrojumiem un ievadu (1873), sakāmvārdus, mīklas, buramvārdus ar tulkojumiem krievu valodā (1881), latviešu pasakas krievu valodā (1887) un tai pašā gadā latviešu valodā — «Mūsu tautas pasakas». Tie abi ir pirmie latviešu pasaku krājumi vispār.

Fricis Brīvzemnieks ir arī viens no pirmajiem, kurš latviešiem sācis izdot ievērojamu cilvēku dzīves un darbu aprakstus. No 1909. gada līdz 1914. gadam Teodora Zeiferta redakcijā laida klajā Friča Brīvzemnieka Rakstus četros sējumos; šie «dzīves apraksti un raksturojumi» izveidoja veselu sējumu (II).

«Ievada piezīmē» Teodors Zeiferts raksta: «Savos pasniegtajos ievērojamu vīru dzīves aprakstos un raksturojumos Brīvzemnieks kalpo tai pašai idejai, kam pieder visi viņa centieni, — tautiskai idejai. Tā noteic raksturojamo vīru izvēli un raksturojumu veidu. Starp latviešu darbiniekiem atrodam viņa rakstos atzīmējumus īpaši par tiem, ar kuriem viņam bijis kāds personisks sakars, tā par Spāgi, Jurjāņa Dāvi, Kronvalda Ati, Laubes Indriķi. Se viņš attēlo īpaši tos gadījumus, kur viņš savos centienos ar viņiem sastapies, sniedz tās ziņas, kas šādā kārtā īpaši pie viņa sakrājušās. Lai caur

¹ *Brīvzemnieks* F. Grām.: Latvju dainas. Jelgava, 1894, 1. sēj., XXVI lpp.

to tad arī iznāktu, ka tām trūkst vispusības un noapaļojuma, tad par to tām ir tas spirtums un dzidrums, kas pašai dzīvībai, kas iz avota tekošam ūdenim.

Plašākās telpas šai Brīvēzemnieka rakstu nodaļā tomēr aizņem krievu vīru raksturojumi. Tie izšķiras divās grupās. Vieni no tiem nostādīti savos neapturamajos centienos par priekšzīmi jaunībai, uz ko liekamas tautas nākotnes cerības. Še redzami augsti krievu vīri iz zemas kārtas: Lomonosovs, Nikons. Otrā grupā uzejam tos krievu darbiniekus, uz kuriem krievu inteliģencē un sabiedrībā pabalstījās latviešu tautiskie centieni. Tie ir īpaši krievu vīri no augstas kārtas, kuri nolaidās zemākajās šķirās, pašā tautā, un to modināja uz apzinīgu dzīvi un cenšanos.»¹

Friča Brīvēzemnieka ārkārtīgi plašā korespondence veltīta galvenokārt divām tēmām — folkloras vākšanai un tautas izglītības organizēšanai. (No 1887. gada līdz 1904. gadam viņš bija tautskolu inspektors Latvijā.) Daudzās vēstulēs atklājas arī viņa cilvēciskās īpašības — ar lielu ieinteresētību sekot citu cilvēku likteņiem, atsaukties uz citu vajadzībām un lūgumiem.

Lielākā daļa Friča Brīvēzemnieka vēstulu, to uzmetumu, fragmentu un norakstu, kā arī atbildes vēstulu glabājas ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā. Publicēšanai izvēlētas F. Brīvēzemnieka vēstules Gorku skolas biedram K. Kaibem, kurš strādā Lodes muižā (5. glabāšanas vienība), un Jaunrozes skolotājam Dāvim Ozoliņam (4. glabāšanas vienība). Tās ieskicē dažus faktus F. Brīvēzemnieka darbībā no 1869. gada līdz 1882. gadam.

Starp F. Brīvēzemnieka adresātiem ir arī K. Valdemārs, K. Barons, A. Lerhis-Puškaitis, J. Velme, J. Dravnieks, H. Visendorfs, T. Zeiferts un daudzi citi pazīstami un mazāk pazīstami cilvēki. Ne tik plašu, tomēr ievērojamu vietu ieņem sarakste ar tuviniekiem.

¹ *Brīvēzemnieks* F. Raksti 4 sēj. R., 1909, 2. sēj., 5. lpp.

Vēstules K. Kaibem

Maskavā 1869. gada 22. februārī

Vecais draugs!

Dzīves praktikā tas bieži manāms un psiholoģiski negrūti iztulkojams, ka par to jo vairāk vedas runāt, kas pēdējā laikā visuvairāk domas darbinājis. Tāpat man šimbrīžam iet, — un slikti būtu, ja tā lieta, par ko man Tev tagad vedas stāstīt, būtu bez kāda īpaša interesa priekš Tev. Ļauj tāpēc man papriekš atkāšēties, lai Tev jo gaišāki un priecīgāki varu ziņot; priecīgāki, es saku, jo es zinu, ka šīs manas ziņas priekš Tev ne tik vien bez interesa nebūs, bet turpretī ļoti patikamas.

Laika rakstu valodas un publikas domas, balsi jeb prātu mēdz turēt par vienu, kā ar tiešām it kā ķīmīgi organīgi savienotas ir. Tomēr daudзреiz avīžu ruņas un spriedumus sauc par plāpām, kamēr publikas balss ir un paliek viens varens rūkdams lauva. Negribu dziļi izmeklēt, no kā tas nāk, un pieminu tik, ka daudзреiz atņemtas un plašas ruņas žurnālistikā par vienu un to pašu lietu neviens gan neuzdrīkstas taisnprātīgi turēt par plāpām, par publikas nebalsu... Par latviešiem un Latviju ir īpaši krievu žurnālistikā runāts un atkal runāts daudz un dažādi. Šo ruņu Krievzemē ne vien vairs netur par plāpām, bet par Krievzemes balsu. Un šī lieta ir no liela svara priekš mums un mūsu (mūsu?!!) pēcnākamiem. Bet laižu visu svaru ar mieru un dzenos sevi pie tām nodomātām īstenām ziņošanām. — Daudz krievi un it īpaši mācīti vīri, par latviešiem daudz runādami un dzirdēdami, kāro arī šos latviešus tuvāk iepazīt. Latviešu ārpusi viņi zin, viņu kankaras karakterizieri. Bet kāda gan tā latviešu iekšpuse, gara dzīve jeb arī kāda tā ārpuses daļa, kas vēl no seniem vecumiem ziņo? To zināt — tas būtu vērts, jā, tas mums ir vajadzīgs zināt! Tā domā un dara daudz krievi un īpaši krievi, kas šī lietā ko darīt un radīt spēj. Pie pēdējiem pieder īpaši Krievzemes slavenā etnogrāfijas bied-

rība un muzeja, kas Maskavā atronas. Šī biedrība ir noprieduse 1000 rub. priekš latviešu tautas etnogrāfijas izdibināšanas upurēt. Viena daļa no šīs summas top nu tā pabrūvēta, ka divi uzaicināti top Latviju nākošā vasarā apreizot un visādus materiālus, kas priekš etnogrāfijas dibināšanas lieti der, sagādāt un tos uz Maskavu vest, kur tie muzejā kļūst. Šie uzaicināti vīri, kam nākošā vasarā nu būs Latvija jāapreiz, ir: šejienes profesors **Popovs** un — mani! — **mans mazumiņš**. Ceļš laikam mums sāksies jūnija iesākumā un ies caur Inlandiju (Vitebskas Latviju), Kurzemi un Vidzemes Latviju. Sprotams, ka es arī Tevi Tavā ligzdā apmeklēšu un varbūt kādas dienas pie Tev uzturēšos, jo mīli ir ar vecu īstenu draugu kādu laiku atkal kopā pabūt. Kas to būtu domājis, ka Tavu uzaicināšanu pie Tevis kādreiz sēst tik drīz izpildīt varēšu! Tu raksti, ka Tavs dzīvoklis būs ne visai tāli no Rīgas; ja tas tā ir, tad tas jo vairāk patikami... Nākošu reizi par visu šo, kā arī par etnogrāfijas dibināšanām tērzēsīm jo vairāk. Šīreiz tik vēl pieminēšu, ka jau esmu ko rakstījis, kas pēc latviešu etnogrāfijas ož. Rakstam ir virsraksts: «О латышской народной поэзии». Ja šis raksts taps nodrukāts, tad es nekavēšu viņu arī Tev piesūtīt. Atdevis es viņu esmu priekš «Современная Летопись».

Ka Tu tik vienu numuru no «Современной Летописи» esi saņēmis, man ļoti brīno, jo es Tev esmu sūtījis vismazāk kādus trīs numurus no «Московских Ведомостей», kurā katrā viens no manim caurstrīpots raksts par Baltiju atradās, no kuriem katris (raksts) uz **maniem** kliez: «Tēt, mani neieredz!»... Priekš kādu nedēļu es Tev atkal sūtīju vienu numuru no «Моск. Вед.»; tas leitartiķels minētā numurā ir Vldra [Valdemāra]. Tāpat es Tev sūtīju krievu brošīri par kuģniecību. Naudu nesūti, jo, vasarā satikušies, mēs varēsīm visādi apspriest un daudz ko izdarīt.

«Baltijas Vēstnesis» paliek jo dienas jo labāks. Prieks liels! Tu varbūt jau arī zināsi un būsi «Baltijas Vēstnesī» starp sludināšanām atradis, ka Stālberg k. Rīgā ir apņēmis

citu tautas jo slavenus rakstus latviski pārtulkot. Darbs jo iepriecinādams un grūts. Iznākšot papriekš 5 grāmatiņas, kas kopā maksā 1—50 kap. Pirmā grāmatiņa jau ir iznākuse; viņā atronas «Vallenšteina lēģeris» no Sillera. Es viņu esmu lasījis; pārcēlums ir teicams. Otrā grāmatiņā būs no **Kaspara Biezbardisa** pārcelts: «Germanija un Svevija» no Taķita [Tacita]. Cik tāds darbs vērts — man nebūs jāsaka. Skāda tik, ka Stālbergim ļoti maz abonentu, ko arī sev var lēti izskaidrot, ja apdomā, cik daudz gan mācītu patricīgu latviešu ir, kas tik vien uz šīm grāmatām abonierēs. Ja daudz abonentu nebūšot, tad pēc tām 5 grāmatiņām neviena tāda no Stālberga vairs neiznākšot. Tas būtu ļoti žēl! Tāpēc tad, draugs, nekavējies abonierēt, ja vēl esi līdz šodien aizkavējies; adresi Tu «Baltijas Vēstnesī» atradīsi... Bet ne tik vien abonierēt vienu eksemplāri, un basta, nē, visur, kur Tu latvieti satieci, tur izdevīgā brīdī viņam piekodini tos īsti labus pārcēlumus no tiem slavenākiem rakstnieku rakstiem ņemt — to darīt ir mūsu svēts pienākums.

Raksti un palieci sveicināts

Tavs drauga

Tavu vecāku skāde, no viena necilvēka piešķirta, kas diemžēl arī Tava skāde ir, — man ļoti pie sirds ķērās. Tomēr, kas nav pārgrozāms, to drīzvien jāsteidz aizmirst, jo citādi tā nelaime vēl dzīvo, jaukdama un maisīdama citus darbus.

«Latviešu biedrība Rīgā» Tev tiešām nekādas grūtības ceļā nekraus, ja vēlēšies šīs biedrības biedris tapt. Ir gan vērts piebiedroties pie viena karoga.

Gribēdams Stālbergim pie viņa grūtiem pārcelšanas un saskandināšanas darbiem piepalīdzēt, es esmu pūlējies «Pulksteņa dziesmu» (die Glocke) no Sillera pārcelt, kas Stālberga grāmatiņās nodrukāta taps. Laudis melš, ka man tās pārcēlums esot labi izdevies.

Tava jauna vieta Tev raizes dara. Esi, draugs, **tik nepie-**
kusis, gādīgs un nenoskumis. Strādība jeb darbība — krietnu
vīru rād. Kad būsi iedzīvojies, tad varēsi atpūsties un priecāties, uzlūkojot uz sava darba augļiem. Un — ak! — cik
salds tāds prieks! Tāpēc dūšu, draugs!

1870. gada 17. decembri

Krietnais draugs!

Atkal vienreiz tecinu savu spalvu pie Tevim. Tiešām nesaprotu, ko Tu tagad dari, nevienam par savu dzīvi neziņodams. Priekš pāri dienām biju Pēterburgā avižu lietās; jo Tev jau būs iz «Baltijas Vēstneša» zināms, ka «Moskauer Deutsche Zeitung» mums iz rokām ņemta. Mēs gādājam tagad par jaunu avīzes celšanu, un tāpēc biju Pēterburgā. Pēterb[urgā] priecājos ļoti, redzēdams, ka mūsu tautas ideja ikkatru dienu jaunus, stiprus karotājus iemanto. Pēterburgā labs pulciņš latv[iešu] studentu, kuriem latviska sirds un darbība istā vietā. Tāpat arī dzird no Tērpatas jo patīkamas ziņas. Pēterburgā satiku ar 3 kungiem iz Rūjenes, no kuriem viens bija mūs pazīstams Šmit kungs. Rujenieši grib «zemkopības biedrību» dibināt. Viņu pamati ir teicami, un, ja viņa tā projām darbosies kā līdz šim ar visiem priekšdarbiem pie biedrības celšanas, tad var daudz labu no šīs puses gaidīt. Ar Šmit kungu izrunājāties arī par Tevi.

Vārdnīce pa pusi jau rakstos iespiesta. Es šimbrīžam visvairāk strādāju pie krievu avižu un etnogrāfijas darbiem. — No Tevim cerēju dažas ziņas sagaidīt, bet, kā redzu, tad no Tevim mazāk sagaidīšu kā no citiem, no kuriem es nebūt nedomāju, ka viņi patrioti ir. Es esmu Tavs draugs un tādēļ runāju tiešām. Pēdīgā vēstulē Tu izrādies tāds zaķis, kas pat mežā grūti atronams. 1870. gads nav 1865. gads, kur vēl aplam jābīstas kādas ziņas vai domas par notikumiem un nodomājumiem nest. Tu ar neesi viens no tiem visai zem

varas stāvošiem, un, ja tiešām šis voi tas nieks būtu jābīstas, vai tad patriotismu tik kā tukšu skaņu jāapskata. Kronvalda Atis to citādi dara: apakš sīviem rakstiem «Balt. Vēstē» [«Baltijas Vēstnesī»] viņa pilnīgs vārds greznojās. Un viņš ir kroņa vietā ar sievu un bērniem. [..]

Ivanovā 1872. gada 28. aprīlī

Vecais, mīlais draugs!

Rakstu Tev iz jaunas dzīves vietas, kuru es priekš kāda mēneša izredzēju. No vārdnīcas darbiem piekūsis, no domām par nākamību dzīts, es meklēju Maskavā vietu, kura man, kādu grasi atmezdama, vaļu ļautu drusciņ atpūsties un priekš lielāka eksameņa sagatavoties. Pēc pailgas meklēšanas es tad atradu, ko vēlējos, proti, mājskolotāja vietu. Dzīvoju tagad Ivanovā, Vladimiras guberņā. [..]

Vārdnīce¹ nu reiz ir gatava. Tev pieder viens eksemplārs, kuru Tu no Laubes Indriķa Rīgā saņemsi, kad Tev gadīsies tur būt. Laube ir tagad pie Stālberga vietu pieņēmis un strādā dūšīgi mūsu tautas lietās. Ar viņu Tev tā kā tā derēs iepazīties un caur viņu ar dažādām būšanām Rīgā.

Pirmo daļu no maniem etnogrāfiskiem puliņiem arī jau rakstos spiež. Šī daļā atradīsies tautas dziesmas ar diviem priekšvārdiem un izskaidrošanām. Ar šo latviešu tautas dziesmu krājumu svinēs Etnogrāfijas biedrība līdz Pētera Liela(ja) divsimtsgadu jubileju. [..]

Visus šos manus etnogrāfiskus puliņus minētā biedrība ļoti lepmi nodrukāt liek. Papīrs ļoti smalks, ap katru lapu stripas ar puķēm stūrīšos.

Vai Tu V. kunga [K. Valdemāra] «Vaterländisches und Gemeinnütziges» esi lasījis? Nesen iznāca otra daļa, kurā

¹ K. Valdemāra vadībā ar A. Spāga, I. Laubes un citu palīdzību F. Brīvzemnieks sastādīja krievu-laviešu-vācu vārdnīcu (1872).

arī no manim ir rakstiņš ar manu jauno vārdu (Brīvēzēznīeks) parakstīts. Tagad V. kungs pūlējas ar jūras lietām. Izstādīšanas laikā viņš cerē dažu ko šī lietā izgādāt un pastrādāt.

Vai esi Kronvalda «Nationale Bestrebungen» un grāmatīņu «Mūsu laiku raksti» lasījis? Šīs grāmatīņas ir vērts palasīt.

Dzīvo zaļi un raksti ātrāki! Visus pazīstamus un draugus, bet sevišķi Tevi sveicina

Tavs draugs

Treulands (Brīvēzēznīeks).

Ivanovo-Vozņesenskā 1872. gada 16. jūlijā

Draugs krietnais!

Pēc laba laiciņa atkal kādas rindiņas. Priekš kāda mēneša biju Maskavā ap pašu politeķniskas izstādīšanas atklāšanas laiku. Tie bija lieliski godi! Daudz ruņu, daudz frāžu! Pašu izstādīšanu atklāja negatavu. Kas, tāpat kā es, varēja tik kādas dienas Maskavā pabūt un domas turēt, ka «krietni» vīri tik gatavas izstādīšanas atklāj, — tas par savu ieiešanas maksu — kas pirmā laikā turklāt vēl jo liela — tik varēja kādu daļu no izstādīšanas redzēt. Izstādīšana solīja gan jo lieliska būt, lai gan tā pēc savas dabas, kā politeķniska izstādīšana, nevar tik labi savu mērķi panākt kā dažas citas izstādīšanas, kas kādu simtkārt šaurāku darbības aploku par priekšmetu ņem. — Caur Rīgas Latv[iešu] biedrību bija kādas 139 lietas izstādītas. No Baltijas vāciešiem redzēja daudz, daudz mazāk lietu. Bet latvieši neņēma vien mantīgi dalību pie Maskavas (Krievijas) svētkiem. Ja labi atminos — 7. jūnijā Maskavas jahtklubs izrikoja braukšanos uz Maskava-upi ar laivām. Arī latviešiem netrūka dalībnieku. Braucās trīs lāgiem. Pirmo reizi braucās Rīgas Latv[iešu]

biedrības priekšnieks, Bauman¹ kungs, ar to labāko airinieku iz Maskavas jahtkluba biedriem. Baumaņa kungs vinnēja — sudraba smēķēšanas rīkus. Otru lāgu airējās divi angļi ar maskaviešiem. Angļiem bija vieglāka laiviņa; tie vinnēja. Trešo reizi bija atkal latvieši pie airēm; bet nu vairs ne ar minētā jahtkluba biedriem, bet ar šī kluba skolmeisteriem, divi «slaveniem» laiveniekiem iz Arkangeļskas [Arhangeļskas], kas priekš kāda gada priekš Alekseja Aleksandroviča acīm pirmo dāvanu braukšanā vinnējuši. No latviešiem bija divi Rīgas Latviešu biedrības biedri, Tošs un Štrauhs, abi enkurnieki. Krievu publika apsveica savējus «slavenos» ar: «Наши архангелы!» Bet «наши архангелы» palika tālu pakaļā mūsējiem, kas par to jauku galda pulkstenu pie laivas mantoja. Mantotās dāvanas pasniedza Konstantīns Nikolajevičs pats. Latviešiem pasniedzot mantojumus, viņš esot sacījis: «Latiši — molodci!» Visu laiku, kamēr Maskavā biju, es pavadīju liksmi, jautri, ne tā kā Ivanovā, kur pašā darba laikā obligatoriski jāslinko, ar skolēnu — vārguli apkārt vazājo ties. Maskavā bija daži ridzenieki, kas mēs visi Valdemāra kortelē mājojām. (Valdemāra kundze ciemo šovasar Rīgā.) Ipaši vakaros mēs, visi mājā būdami, daudz spriedām, zināms, ne ar sausām mēlēm. Vienu vakaru mēs bijām kādī 24 latvieši kopā iz malu malām: iz Pēterburgas, Tērpatas [Tērbatas], Rīgas etc.

Tavu vēlēšanos Krievijā zemkopja vietu pieņemt paturēšu cieti prātā. Dažreiz gadās izdevīgi brīži; tad jau ziņošu, ja vajadzīgs, ar telegrāfu. Tikai žēl, ka mūsdienās muižas pārvaldnieku skaītis ātri mazinājas, jo muižnieki paši, nabagāki palikdami, sāk muižas pārvaldīt, tā ka tagad daudz, daudz konkurentu uz muižas pārvaldnieku vietām.

Pateicoties sirsnīgi par Tavu laipno uzaicināšanu pie Tevīm kādu laiciņu pamānot; bet grūti cerams, ka tas šogad notikt varētu, jo naudas trūkums mani tomēr piespiež šo vietu paturēt, līdz vairāk iekrāšos jeb līdz kāds piepešīgs nō-

¹ Arhitekts Jānis Frīdrihs Baumanis.

tikums man ceļu apakš kājām noliks. Bet šos laikos arī pie-
pešīgi notikumi nav retums...

Sveicina Tevi sirsnīgi Tavs draugs
Brīvzemnieks

Rezanē [Rjazaņā] 1875. gada 25. martā

Vecais, krietnais draugs!

Tik ilgs laiks jau pagājis, kamēr mēs sarakstījušies, ka nebūt vairs nezinu, kurš kuram vēstuli parādā un ko Tu jau no manas dzīves zini, ko nezini. Tāpat jau būšu Tev kādreiz rakstījis, ka tagad ģimnāzijas skolotājs esmu Rezanē, lai gan šinī amatā apstiprināts tik pēdīgā laikā tiku pēc noturēta ģimnāzijas skolotāja eksāmeņa Maskavas universitātē. Mācu bez vācu valodas arī **ģeogrāfiju** un drīz piedabūšu **vēsturī** klāt. Bet palikšana Rezanē gan nebūs ilga: mani priekšnieki man jau vietu Maskavā apsolījuši, kurā laikam pēc suņu dienām iestāšos. Maskavā patīkami dzīvot nekā kādā provinces pilsētā. Maskavā, priekšnieku tuvumā dzīvojot, var ar dienestā ātrāki uz priekšu tikt nekā atstatā vietā. Bez tam mani dažādi literāriski darbi labāki veiksies Maskavā, bibliotēku un speciālistu tuvumā nekā spīsbirģeļu pulkā. Varbūt ka, Maskavā nonācis, vēl iedomājos precēties un nodibināties pavisam vietā. Varbūt, ka tad Tev kādreiz iešautos prātā tās laimīgas domas slavenu Maskavu aplūkot, un es būtu ļoti priecīgs Tevi sagaidīt un Tevi uz kādu laiku pie sevis aizturēt ciemā. Bet viss tas tik «varbūt» un maz mūs apmierina, tādēļ rakstišu par to, kas tiešām ir vai **būs**. Patiesība ir, ka es atkal darbojos jo uzcītīgi ar etnogrāfijas lietām, sagatavodams otru rakstu krājumu, kurā atradīsies: latviešu **teikas**, **sakami** un **pūšami vārdi**, **pasakas** un **mīklas**. Ja Tu spētu vakariem no Taviem pusgraudniekiem jeb uz citu kādu vīzi vēl man kādus tādus materiālus sadabūt un piesūtīt, tad

mana pateicība būtu lielu lielā. Šogad suņu dienās domāju uz **visādu vīzi** Latvijā atkal būt un ar etnogrāfijas lietām atkal padarboties. Ar pirmo etnogrāfisku krājumu (tautas dziesmām)¹ man iten labi izdevies. Studentiem p. pr. Maskavas universitātē, filoloģijas fakultātē, ir jāzin arī latviešu tautas dzeja pēc mana dziesmu krājuma, ja tie grib gala eksāmeni noturēt. Bez tam pūlējos arī citādiem rakstniecīgiem darbiem. Izgājušā gadā «Mājas Viesī» (1874. g.) «Pielikumā» bija no manīm garāks raksts par Lomonosovu. Šo rakstu nodevu «M[ājas] Viesim» ar to nolīgumu, ka lai redakcija to vēlāki uz savu rēķenu sevišķā grāmatiņā nodrukā. Bet līdz šim laikam es nespēju no M. V. redakcijas nedz ziņu, nedz nodrukātu grāmatiņu sagaidīt. Esmu jau M. V. redakcijai tik daudz rakstījis, ka vairs es nespēju šīs lietas dēļ rakstīt. Vajadzētu šinī lietā citiem to no sāniem pabikstīt, pieprasot, kad ta no M. V. redakcijas avizē solītā grāmata «Lomonosovs» gan iznāks. Ja Tu no savas puses šādi «Mājas Viesam» pieprasītu, tad Tu caur to darītu labumu ne tik vien man, bet visiem tiem, kas šo rakstu gaida. Mūsu rakstniecība ir nabadzīga ar spirtiem, uzmundrināmiem rakstiem, lai gan šādi raksti ļoti vajadzīgi, jo lasīšanas luste (ļaužu bibliotēkas etc.) tautā augtin aug. Manā rakstā — tā spriež tie, kas to lasījuši, — esot spirtums un mundrinādams spēks, tādēļ, man šķiet, tas būtu patriotisks darbs pakūdit caur vēstuli tos, kas diezin kāda egoistīga iemesla dēļ kavējas to, ko solījuši, laudīm nodot.

Ko nu vēl lai Tev rakstu? Ko laba tagad dari? Vai esi precējies? Vai esi sveiks, vesels? Kā padzīvo mani pazīstami ap Salaci un Reinfeldi citās pasaules malās? Kā iztieci savā vietā? Rau, cik daudz prasīšanu, uz kurām kārotu no Tevis atbildu dabūt. Bet atrasies vēl daudz citas, kas man šinī acumirkļi prātā neiešaujas, un citas, kas nevar iešauties

¹ 1873. gadā F. Brīvzemnieks publicēja 1118 tautasdziesmas ar tulkojumiem krievu valodā, paskaidrojumiem un ievadu.

prātā, uz kurām atbilde man būtu ļoti kārs kumoss. Gaidīšu tādēļ no Tevis drīz kuplu vēstuli.

Tavs vecais kara biedrs F. Treulands
(tagad Brīvzemnieks), kas Tev sirsnīgi sveicina.

Vēstules D. Ozoliņam

Maskavā 1878. gada 30. martā

Cienījams Ozoliņa kungs!

Ļoti priecājos un Jums pateicos, ka Jūs ķērušies pie uzaicināta kopdarba, lai latv[iešu] tautas ziedu krājumā netrūktu arī Jūsu apgabals. Laika vēl diezgan, jo sakrātas etnogrāfiskas ziņas iesāks drukāt tikai septembrī. Tiesa gan, ka piesūtītas ziņas sagatavojamas, iekam tās uz spiestavu sūta; bet, ja Jūs iespētu savu nodomātu, teicamu krājumu iesūtīt ne vēlāk kā līdz Jāņiem, tad jau tas vēl īstā laikā Maskavu atsniegtu.

Par to, kā tautas garīgas mantas uzzīmējamas, visupirms jāsaka, ka **tā, kā tautas mute tās daudzina**. Iekš tam pastāv tautas garīgu mantu īstais zinātnisks svars un poētisks košums. Bet, zināms, varbūt daudz kas man būs nesaprotams, ko Jūs sava apgabala dialektā tautiski uzzīmēsīt. Tādēļ pie pirmā lūguma steigzu pielikt otru: **neesat, lūdzami, skopī ar piezīmēdamiem izskaidrojumiem kā valodas, tā arī lietīgā ziņā**. Ja kāds izskaidrojums — vai iekavās, klābaros jeb īpašā piezīmējumā — arī neatgadītos visai vajadzīgs, tad par to nekas, ka Jūs to tomēr pielikuši.

Varu šē klāt pielikt to priecīgu ziņu, ka manim piesūtītās tautas mantas iznāks pat divos savrupīgos krājumos: vienā zinātniskā krājumā, ko izdos Ķeizariska Dabas zinātnības biedrības Etnogrāfijas nodaļa Antropoloģijas izstādei par svētku piemiņu, ko (izstādi) noturēs nākošā gadā, un otrā

tautiskā krājumā, ko izdos Maskavas latvieši priekš savas tautas garīgas spirdzināšanas un pacilāšanas. Pirmā krājumā būs viss, kas vien derēs zinātnībai (un kas gan zinātnībai par maz vai par lielu!), un otrā krājumā būtu tik tie visudaiļākie ziedi iz latv. pasaku un teiku valsts, iz tautas mīklām, sakāmiem vārdiem un dziesmām. Pirmais krājums būs priekš Eiropas (īpaši krievu) zinātniekiem un diezgan dārgs, otrs priekš tautas bērniem un cik vien spējams lēts (tas ir iespējams, jo daži Mask[avas] tautieši jau priekš drukas dāvinājuši vajadzīgo naudu). Bet kā pirmo, tā otro krājumu man būs prieks pateicīgi par draudzīgu piemiņu pastādātā kopdarbā piesūtīt krietniem tautiešiem, kas darbīgi palīdzējuši, tautas mantas uzzīmēdami un man piesūtīdami.

Uz Jūsu laipni piesolītu tautisku palīdzību gaidīs
Jūsu padevīgs Fr. Brīvēmnieks

Maskavā 1878. gada 9. augustā

Cienījams tautiet!

Iz Latvijas Maskavā pārbraucis, atradu Jūsu bagātu sūtījumu. Saņemot visupirms manu vissirsnīgāko pateicību par to! Par vēlu viņš vēl nebūt nav; par vēlu nebūt palīdzīgi sūtījumi etnogrāfiskā kopdarbā pat vēl ziemā līdz nākošu lieldienu.

Vispārīgā zinātniskā krājumā tikai mīklām, sakāmiem un pūšamiem vārdiem būs latviešu teksts klāt; no mūsu pasakām un teikām būs turpretī tik krievu tulkojums. Mazākā (tautiskā) krājumā, priekš mūsu tautas nodomātā, būs arī latviski vien. Lielā krājumā tādēļ nederētu visai mūsu pasaku un teiku latviešu teksta, ka teikām un pasakām nav visai cieta un pastāvīga teksta: viens teicējs izteic zināmas teikas vai pasakas saturu šādiem, otrs tādiem vārdiem. Tādas teiku vai pasaku vietas, kas jo pastāvīgas, tautiskas, tās,

zināms, piezīmēšu pie tulkojuma klāt, lai kādi no mūsu valodas košumiem un savādībām neietu postā. Cita lieta mūsu dziesmas, mīklas, sakāmi un pūšami vārdi. Šim tautas mantām jau daudz pastāvīgāki, pēc formas cietāki teksti, iz kuriem daudz grūtāki vārdu izmest vai pielikt.

Kad drukās mazo, tautisko, krājumu, tad labprāt Jums piesūtīšu no Jūsu pasakām un teikām korektūr-lapas, lai Jūsu apgabala dialekts būtu pareizi ievērots. Arī to eksemplāru skaitu no mazā krājuma, ko Jūs vēlaties, labprāt Jums piesūtīšu.

No mana dziesmu krājuma man šimbrīžam pie rokas viens vienīgs eksemplārs. Bet gribu pameklēt, vai Ķeizariskas Dabas zinātnības Etnogrāfijas nodaļas ziņā negul kaut kur vēl kāds eksemplārs. Ja man laimētos vēl kādu eksemplāri rokā dabūt, tad jau nekavēšos Jums to piesūtīt priekš Jūsu grāmatu krājuma, un priecātos ļoti, ja caur to iespētu Jums jēl kādu mazu laipnību parādīt par Jūsu bagātām un sekmīgām pūlēm uzsāktā kopdarbā.

Vēlreiz pateicas Jums un Jūsu darbīgiem palīgiem, mīliem tautiešiem Jūsu,

draudzīgi sveicinādams un cienīdams,

Fr. Brīvzemnieks

Maskavā 1882. gada 21. februārī

Cienījams tautiet!

Aizbildināt, lūdzami, ka uz Jūsu mīlu vēstuli no 20. janvāra atbildu tikai tagad, pēc mēneša. Nevaļa liela.

Jūs notikušo pagodināšanu pilnīgi pelnījuši caur savu bagātu krājumu, ko man piesūtījāt sava apgabala izloksnē rūpīgi sarakstītu. Tas nebij mazs un viegls darbs, kas tikai pastrādājams no darbīgas siltas tautas mīlestības. Ja nu Jūs arī turpmāk gribētu palīgā nākt uzsāktiem kopdarbiem caur

tādiem pat rūpīgiem krājumiem no tautas mantām iz Jūsu apgabala, tad jau cienīgāka līdzstrādnieka Maskavas augstā biedrība, kas vairāk ievēro sirsnīgu darbu nekā cilvēka augstumu, nevar domāties un vēlēties. Krājat tāpat, lūdzami, tāpat, kā jau to darījuši, mūsu tautas sakāmos un pūšamos vārdus, mīklas, teikas un pasakas, dziesmas, ierašas un ārīgas dzīves zīmes (ēdienus, apģērbus, mājas ierīki u. c.) un uzzīmējat tāpat kā pirmā sūtījumā visu tīri uz mata tā, kā runā laudis Jūsu apgabalā, **ne vienas drusciņas nepārmainot pēc tagadīgas grāmatu valodas**. Mūsu valodas izlokšnes mums jāpēta un jāizzina smalki jo smalki, jo izlokšnēs mēs varam vēl atrast daudz uzglabājušās valodas savādības un jaukumus, kam nebūs bojā iet, bet atnest labumu zinātnībai un mūsu valodas kuplumam. Pat kad kādā vietā vārds vai teikums izrādītos pavisam aplams **tautas mutē**, arī tad tā nav jāpārtaisa pēc savas saprašanas, bet jāuzraksta, smalki noklausoties, akurāt tā, kā runā tauta. Jo ko var zināt, kā zinātnība iztulko vietu, kas pirmā lāgā rādās aplami izrunāta valodas ziņā.

Par Etnogrāfijas biedrības darbību Jūs jau būsāt lasījuši cik necik «Balsā». Gribu nākošā laikā dabūt no Biedrības priekšnieka vai rakstu vedēja biedru rādītāju un Jums to laipni piesūtīt. 20. decembrī nebiju uz sēdēšanu jeb sapulci, jo zināju, ka spriedīs par mūsu darbiem, un pašam klausīties pa daļai savu «slavu» daudz cilvēku priekšā — tas man nepatik. Zinu tikai, ka medaļa¹ un mīļie līdzstrādnieki uz priekšsēdētāja priekšlikumu izredzēti par biedriem **vienbalsīgi** no visiem klātesošiem biedriem.

Jūs draudzīgi sveicina Jūsu cienīdams

Fr. Brīvēznieks

¹ Etnogrāfijas biedrība piešķīra F. Brīvēzniekam lielo sudraba medaļu par sakāmvārdu, mīklu un buramvārdu krājumu latviešu valodā ar tulkojumiem krievu valodā (1881).

GUNTIS PAKALNS

PAR PIRMĀ LIELĀ LATVIEŠU TEIKU UN PASAKU KRĀJUMA TAPŠANU

Guntis Pakalns dzimis 1959. gadā Talsos. 1978. gadā beidzis Talsu vidusskolu, 1983. gadā — P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultāti. Diplomdarbs «Ansis Lerhis-Puškaitis un latviešu folklorā» novērtēts teicami. Pēc universitātes beigšanas G. Pakalns strādā ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūtā Folkloras nodaļā.

Publicējies kopš 1978. gada Talsu rajona avīzē. Turpmāk arvien noteiktāk pievērsies jautājumiem, kas saistīti ar folkloru un A. Lerhi-Puškaiti. Pēdējais plašākais pētījums par to publicēts 1985. gada februārī «ZA Vēstis».

Blakus Krišjāņa Barona «Latvju dainām» otrs lielākais latviešu folkloras publicējums bija Anša Lerha-Puškaiša (1859—1903) «Latviešu tautas teikas un pasakas» 7 sējumos (1891—1903). Arī šis darbs vainagoja jaunlatviešu iesākto un šodien gandrīz neizprotami saviļņojošo un masveidīgo folkloras vākšanas un apzināšanas laikmetu. Tāpat kā «Latvju dainas», tas ne vien cēla jaunās latviešu nācijas pašapziņu, bet veidoja pamatu arī latviešu folkloristikai, valodniecībai, etnogrāfijai un literatūrai. A. Lerhis-Puškaitis šim darbam ziedoja daudz spēka, sirds degsmes un lielu daļu no sava nepilnus četrdesmit četrus gadus garā mūža.

«Latviešu tautas teiku un pasaku» 4485 lapaspusēs apkopotī visi A. Lerhim-Puškaitim pieejamie un gandrīz visi tolaik apzinātie mūsu vēstītājas folkloras teksti — ap 1900 pasaku variantu un 3300 teiku variantu, sākot no pirmajiem pierakstiem 16. gadsimtā un beidzot līdz 1900. gadam. Tas

viss savākts no 524 pagastiem un vietām. Šajā darbā piedalījās ap 850 pierakstītāju. Tolaik tik apjomīga vēstītājas folkloras publicējuma nebija ne mūsu kaimiņiem igauņiem un lietuviešiem, ne arī daudzām citām Eiropas tautām un bija zināms pamats uzlūkot to par vienu no lielākajiem pasaulē. Materiāla daudzuma ziņā A. Lerha-Puškaiša vākums tikai nedaudz atpaliek no P. Šmita «Latviešu pasakām un teikām» (15 sējumos, 1925—1937) un līdz pat mūsu dienām ir otrs lielākais latviešu vēstītājas folkloras krājums. Tajā atrodami arī pāri par diviem tūkstošiem ticējumu, kuri saistīti ar teiku un pasaku vielu. Tieši uz A. Lerha-Puškaiša sējumu bāzes izaugušas gandrīz visas vēlākās latviešu pasaku un teiku grāmatas, taču viņa darba izvērtējumam vēl arvien pievērsts pamaz uzmanības. Sevišķi tas attiecas uz A. Lerha-Puškaiša devumu latviešu teiku un pasaku pētīšanā un tās pamatā liktajiem teorētiskajiem uzskatiem. Nereti no grāmatas uz grāmatu, no raksta uz rakstu «ceļo» maz motivēti neprecīzi apgalvojumi, ka nozīmīgs ir tikai viņa veikums vēstītājas folkloras vākšanā un publicēšanā, bet pārējais šajā nozarē padarītais atzīstams par mazvērtīgu. «... viņš nespēja dot zinātniski pareizu pasaku klasifikāciju. Savu pasaku krājumu viņš iekārtojis, vadīdamies no tā saucamās antropoloģiskās skolas ideālistiskajām animisma teorijām, iedalījuma pamatā liekot pasakas par veļiem un citiem apakšzemes gariem.»¹

Tāpēc šajā rakstā galveno uzmanību pievērsīšu tieši A. Lerha-Puškaiša teorētiskajai koncepcijai, mēģinot pamatvilcienos izsekot tās pakāpeniskai attīstībai un vērtējot to tālaika folkloristisko uzskatu kontekstā. Viņa veikumam folkloras vākšanā, kas arī būtu pelnījis plašāku izvērtējumu, pie-

¹ Latviešu literatūras vēsture 6 sēj. R., 1956, 3. sēj., 536.—537. lpp. Te jāmin arī plašākie un patstāvīgākie vērtējumi: *Smits P.* Latviešu pasakas un teikas 15 sēj. R., 1925, 1. sēj.; *Ambainis O.* Pārskats par latviešu vēstītājas folkloras vākšanu un pētīšanu. — LPSR ZA Vēstis, 1957, № 6, 16.—18. lpp.

vērsišos vienīgi tālab, lai nezustu priekšstats par viņa teorētisko uzskatu ciešo saistību ar paša krājuma tapšanu.

Jāuzsver, ka A. Lerhis-Puškaitis līdzīgi K. Baronam un citiem lielākajiem tālaika folkloras vācējiem nav atstājis nekādus plašākus teorētiskus apcerējumus. Viņa teorētiskie uzskati atspoguļojas galvenokārt pašā folkloras materiāla vākšanā, kārtojumā un ar to tieši saistītajā interpretācijā, un tomēr tie devuši nopietnu ievirzi tālākiem pētījumiem. A. Lerha-Puškaiša teorētiskais devums saistās galvenokārt ar «Latviešu tautas teiku un pasaku» pēdējo sējumu. Tā ievadā viņš raksta: «Otrādi gan iznāca — VII (beidzamā) daļa palika par patstāvīgo daļu, tās sešas par pielikumiem, bet nekas: agrāki iedalīt pamatīgi pasakas nebija iespējams, tāpēc ka par maz materiālu bija kopā.»¹ Atšķirībā no tautasdziesmu publicēšanas, kur līdz «Latvju dainām» jau bija uzkrāts gan materiāls, gan pieredze, A. Lerhim-Puškaitim nācās sākt gandrīz vai no paša sākuma. Tikai 19. gadsimta 80. gadu beigās parādījās pirmās latviešu pasaku grāmatīņas, un vienīgais nopietnākais latviešu vēstītājas folkloras izdevums bija F. Brīvzemnieka krājums krievu valodā.² Drīz pēc pirmo A. Lerha-Puškaiša grāmatīņu iznākšanas ap viņu koncentrējās visa latviešu vēstītājas folkloras vākšana un publicēšana. Viņam nebija ne laika, ne iespēju iegūt pamatīgāku izglītību, un folkloras teorijā viņš bija autodidakts, kas mācījās gan no tālaika latviešu folkloristikas ikdienas darba rezultātiem, gan no pieejamiem cittautu zinātnieku darbiem, bet visvairāk no paša pieredzes. Viņš labi apzinājās, ka tajā laikā pirmais un galvenais uzdevums bija «paglābt no aizmirstības» pašu folkloras materiālu, tāpēc ar tā interpretāciju centās nodarboties tikai tiktāl, lai krājums būtu vieglāk

¹ *Lerhis-Puškaitis A.* Latviešu tautas teikas un pasakas. VII daļa. 1. sēj. Cēsis, 1903, VI lpp. (Turpmāk — LTTP un sēj. numurs.)

² *Бривземниекс Ф. Я.* Латышские народные сказки. Сборник материалов по этнографии, издаваемый при Дашковском этнографическом музее. Выпуск 2. М., 1887, с. 291.

pārskatāms un labāk varētu kalpot par avotu vēlākiem pētījumiem.

A. Lerha-Puškaiša folkloristiskos uzskatus veido ne vien nacionālās atmodas laikmeta attieksme pret folkloru, antropoloģiskās skolas teorētiskā bāze un viņa paša bagātā folkloras vācēja pieredze, bet arī bērnībā piedzīvotais. Viņa sējumos kādās piecdesmit vietās atrodamas teikas, stāstījumi un ticējumi, kas nākuši no viņa dzimtajām mājām — Kroņa Talsinieku «Cīruļiem»; pie citiem materiāliem dažkārt piebilsts, ka tas pats bijis pazīstams arī šajā pusē. Ielūkojoties šajos materiālos tuvāk, redzam, ka daudz kas no tā, kas vēlāk ieņēma nozīmīgu vietu viņa teiku un pasaku krājumā, viņam bijis pazīstams jau no bērnū dienām.

Tolaik, 19. gadsimta 60. gados, ne vien lauku ļaužu atmiņā, bet arī ikdienā vēl dzīva bija tā garīgā kultūra, kura tagad pierakstīta tiek saukta par folkloru vai garamantām, «Cīruļi» atradās biezu mežu vidū, atstatu no citām mājām. Turpat blakus «...sākas muklains purvs, kādas jūdzes 3 garš. Sis purvs senāk esot bijis dziļš ezers. Bet kādā dienā ezers aizgājis pa gaisu uz jūru, atstādams neauglīgus mukulājus un avotus.»¹ Tajā «...bij avots, kur mani, mazu zēnu, veda un trīsreiz mērcēja, lai augoņus aizbaidītu».²

Viņa māte «...bijusi ārkārtīgi darbīga un liela dziedātāja. Ko mazākie bērni, šupulī gulēdami, klausījās nesaprazdami, tas lielākajiem dziļi iespiedās atmiņā. Tautas dziesmu apdvesto garu Lerhis-Puškaitis, bez šaubām, mantojis no mātes, kamēr gara dāvanas no tēva un tēvatēva.»³ A. Lerhis-Puškaitis esot pierakstījis savas mātes dziesmas, taču pēc K. Barona «Latvju dainu» rādītāja tās nav atrodamas. Bet kādā viņa pierakstījumā vārdu vārdā saglabāties sens mātes

¹ *Lerhis-Puškaitis* A. Latviešu tautas pasakas. Jelgava, 1891, 1. sēj., 178. lpp.

² LTTP, VII-I, 326. lpp.

³ *Bērziņš* R. Lerhis-Puškaitis dzīvē un darbā. R., 1928, 11.—12. lpp.

stāstījums: «Toreiz — tas bija pirmajā gadā, kad atnācu uz mūsu mājām (atprecēja), — tavs vectēvs, pirmo riju serot, atskrien sadedzis uz istabu: «Kur tie cāļi šodien?» Man atkal nemaz neiešaujas prātā, ko šis nodomājis, atsaku: «Cāļi kašājas laidara riņķī.»

Tiklīdz to pasaku, mans vectēvs mudīgi, mudīgi uz laidaru prom, gailis rokā un šauj uz riju. Nu es saprotu gan, kas tagad notiks, un raugu šo atrunāt: lai taču beidzamo gaili taupa, bet viņš itin dusmīgi: «Ko tu, jauna, zini! Mana nelaiķe arvienu turēja divus gailus pa vasaru: vienu rudenī nokāva, otrs palika; bet tu, kā jau tāda nesapratne, nekā uz priekšu negādā un tikai jaucies pa pulku.»

Un neko darīt — vēlāk atnesa gan manu gaili atpakaļ, bet bez galvas.»¹

Tēvam bijušas bites, un viņš zinājis dažādas gudribas, lai tās labi izdotos, ar krūkļu zariem stipri izberzējis jaunos stropus, Jānu vakarā tos apspraudis ar pilādžu zariem. No bērnības Anss zinājis: «Kas naidīgi dzīvo, tiem bites neizdodas.»²

Kaut bijusi jau 19. gadsimta otrā puse, «...saime tomēr bez izņēmuma tais laikos ticējusi visādiem māņiem, burvjiem, raganām, vilkačiem. Saimnieks un saimniece gan teikušies visam tam neticot, bet dažreiz tumšos un neizskaidrojamus gadījumus arī tie tapuši domīgi.»³ Pašu mājās dzīvojusi burve un vārdotāja Lize Bāriņa, kurai bijusi ļauna acs: ja viņa paskatījusies uz kādu mājlopu, tas tūlīt kļuvis slims, neklausīgs vai pat nomiris. Mazā Anša acu priekšā dedzinātas burves atstātās siekalas, un tūlīt viņa bijusi klāt, lielās slāpēs lūgdama padzerties. Citreiz, palīdzību pret slimībām vai nozudušos lopus meklējami, mājinieki mērojuši ceļu uz Kandavu pie Ilēnu krodzinieka, kurš bijis slavens atbūrējs, labdaris un bez izjautāšanas tūlīt zinājis izstāstīt, kāpēc nākuši, kā viss noticis, kādi izskatās lopi un kā tie un vainīgas

¹ LTTP, VI-1, 131. lpp.

² LTTP, VII-1, 368. lpp.

³ Bērziņš R. Lerhis-Puškaitis dzīvē un darbā, 16. lpp.

atrodami. Vēl māju tuvumā bijuši burvji Lapšu Jānis un Labdzenis, bijis arī kāds vīrs, kurš varējis ņemt rokā visas čūskas, un tās viņam nekodušas. Par burvi uzskatīja tēva draugu Vodžu.¹ Vēl šodien Valgales puses cilvēki zina stāstīt par spēkavīru Ojāru, uz kura atnestā ap 300—400 kilogramu smagā dzirnakmeņa klētiņas priekšā Anss bērniībā spēlējies un kurš tagad piesliets pie Ojāram uzliktā kapakmens Cīruļu kapsētiņā.

Ansim gadījies redzēt arī raganas kā gaišas švīkas laižamies. Ievērojis, ka ligava kāzās uz katrām krustcelēm un pie avotiem nometusi ziedojumus — cimdus, prievītes un naudas gabalus, mājās kopā ar vīramāti apstaigājusi klētis, kūtis, pagrabus un arī tur to pašu ziedojsi. Ziemassvētku vakaros laudis gājuši ķekatās, pārgērbusies zirgu, govju un citu lopu izskatā.

Dzīvas atmiņas un iespaidi saglabājušies no bērēm, arī no tēva bērēm. «Talsiniekos to zirgu, kas mironi velk uz kapsētu, aplāj ar baltu palagu un palagam pa virsu piešūsta, piedursta vainagus, cimdus, prievītes», cimdus atdod aplasītājam, bet prievīti «apsien pārkrustiski krustam un pamet, kamēr sakren un pats nokrīt.»² Mirušajam pagalmā pabāzta pirts slota, uz krusta likta nauda, pie kapsētas nabagi cienāti ar raušiem un bērnu dzērienu.

Dzīvo un mirušo pasaules ļaužu apziņā vēl atradušās viena otrai tuvu blakus. Ticējuši: ja mirušais nav labi aprakts, tas nāk sapņos sūdzēties par sliktām drēbēm vai cietu gulēšanu. Ar savu nozīmi bijusi arī cita tā parādīšanās sapņos. Rudenī velu, garu laikā zirgi svīstot. Ja saule spīd un lietus līst, tad mironi liksmojoties. Ja rokas saliekot krustim, tad auklējot veļa bērnu. «Kas pa saules pakāpu svilpo, tas nāvi sauc.»³ «Nelieli mazas dzīvībiņas:

¹ A. Lerha-Puškaiša stāstu par viņu var lasīt stāstu un noveļu izlasē «Tam labam būs augt». R., 1978.

² LTP, VII-1, 401. lpp.

³ Turpat, 417. lpp.

jērus, zoslēnus, pīlēnus, cāļus — tie aizies postā.»¹ Kad nakts vidū griesti briķš, tad mirstot kāds no radiem. «Daži suņi varot saredzēt miroņus staigājam — it īpaši, ja kāds mironis vēl klētī guļ neapglabāts. Jeb arī: ja suns pa naktim gaudot jeb sivi šad un tad ierejoties, tad taīs mājās drīzumā kāds mirs: jo viņš redzot tos miroņus staigājam, kas nākamam mirējam dažreiz jau laiku jo laiku (pusgadiem) iepriekš nākot pakaļ.»²

Vēlāk, no gandrīz visām latviešu apdzīvotajām vietām pa drumstaliņām vien kopā savākti, līdzīgi stāstījumi un ticējumi saplūda vienkopus A. Lerha-Puškaiša rokās un, nenogurstoši sijāti, kārtoti, paša pārrakstīti, iegūla arvien biezākos sējumos, ļaujot skaidrāk un detalizētāk saredzēt aiz šīm drumstaliņām vienotu, senu un jau pagrūti izprotamu pasaules uzskatu. Tad agrā bērnībā redzētais un piedzīvotais sargāja viņu no pārsteidzīgām kļūdām un pārspīlējumiem, kļuva par vienu no galvenajām atslēgām «teiku, pasaku ēkai».

A. Lerha-Puškaiša vienīgā oficiālā izglītība bija seši gadi Talsu mazpilsētiņas vāciskajās privātskolās, kur viņš parasti tika atzīts par vienu no čaklākajiem un spējīgākajiem skolēniem. Visa tālākā izglītošanās notika galvenokārt pašmācības ceļā. 1876. gada rudenī septiņpadsmit gadu vecumā viņš kopā ar kādu skolas biedru devās uz Tērbatas skolotāju semināru. Kaut arī tur iestāties neizdevās, droši vien tieši te viņa sirdi aizdedza jaunlatviešu kustība, kuru tur bija uzturējis spēkā A. Kronvalds. Nākošā gada pavasarī pēc Irlavas skolotāju semināra mūzikas skolotāja J. Bētiņa ierosinājuma viņš devās papildināties zināšanās pie skolotāja T. Veidemaņa Džūkstē. No šī brīža viss tālākais viņa mūžs saistīts ar Džūkstes

¹ LTTP, V, 20. lpp.

² LTTP, VII-I, 567. lpp.

apkārtni. Pēc diviem gadiem viņš kā neklātnieks labi nokārtoja skolotāja eksāmenu. Tad viņš gadu bija otrs skolotājs Anneniekos, vēlāk — Džūkstes-Pienavas pagasta skolā. Kad šī pagasta Lancenieku galā tika uzcelts jauns skolas nams, viņu ievēlēja tur par skolotāju.

Te, sākot ar 1883. gadu, viņš nostrādāja visus sava mūža atlikušos divdesmit gadus (pirmajos trīspadsmit viņš bieži vien viens pats mācīja pāri par simt bērnu), kā arī stādīja un kopa augļudārzus, dziedāja kori, dibināja vietējās biedrības, aktīvi darbojās sava novada sabiedriskajā dzīvē un pašatdevīgi vāca un kārtoja tautas garamantas.

Sākumā viņa intereses par savas tautas vēsturi un etnogrāfiju saistījās galvenokārt ar jaunlatvietiskās pārliecības, darbības un ideju loku. Jaunais tautskolotājs, meklēdams senču pilskalnu un varoņteiku atliekas, kājām apceļoja Abavas senleju, lasīja visu pieejamo literatūru, klausījās skolēnu stāstītajās pasakās un notikumos, sāka iztaujāt vecos cilvēkus. Jau 1881. gadā viņam bijušas plašas piezīmes par latviešu mitoloģiju, ko tolaik viņš mācījis saviem skolniekiem, bet «..pats viņš par šo jautājumu interesējās nenoguris un no mitoloģijas pieņēma arī savu pseidonīmu «Puškaitis»»¹. Džūkstes zaļumu svētkos un citās ļaužu pulcēšanās reizēs skanēja viņa teiktās runas par latviešu tautību, senatni un brīvību, viņam bija jauna un dedzīga sirds un labas runātāja dotības, un viņš prata sava novada ļaudīm vārdos izteikt tās atmodas nojautas, kas jau sen bija briedušas viņu apziņā un visā apkārtņē. Savā skolā viņš tūlīt sāka mācīt jaunus priekšmetus — domrakstus, latviešu gramatiku un vēsturi. Saglabājamie interesants atstāstījums par kādu skolotāju sapulcē nolasītu referātu: «Džūkstes-Lancenieku skolotājs Lerha kgs runāja par «vēsturi». Caur vēsturi mācoties pagātni pazīt un nā-

¹ Bērziņš R. Lerhis-Puškaitis dzīvē un darbā, 46. lpp.

kotni labāki sakārtot. Krietnu vīru darbi skubinot tēvijas mīlestībai, cēnsībai, dūšībai pakal dzīties. Viņa jāmācot arī ziemas skolā, lai gan programma to nenosaka. Ziemas skolas īso laiku ievērojot, jāķeroties vispirms pie Tēvijas vēstures un tad, ja iespējams, tikai pie vispārīgās. [...] Tāpat jāiepazīstina bērni ar latviešu smaržainajām lauku puķītēm, t. i., tautas dziesmām, parunām, mīklām un cik necik ar senču mitoloģiju. Tautas dziesmas varot vislabāki diktātos un parunās, mīklas kaligrāfijas stundā ņemt.»¹

Jau viņa pirmajos rakstos «Balsī» un «Baltijas Vēstnesī» blakus ziņām par Džūkstes-Pienavas sabiedriskās dzīves atmodu atrodami arī folkloras materiāli. Tāpat kā Auseklis, kas tolaik bija viens no galvenajiem viņa iedvesmotājiem, tie, cieši savijušies ar vairāk vai mazāk ticamiem vēstures faktiem un paša fantāziju, kalpoja vienam mērķim — savas tautas senatnes, tagadnes un nākotnes apliecināšanai. Tā, piemēram, daži Lanceniekos atrasti akmens cirvji un «kara rīki», uz kuriem viņš noraudzījies ar jauneklīgu aizrautību, «...gaiši liecina, ka senči jau 1000 gadus atpakaļ šie laukus kopuši un maizi audzinājuši un [...] ka šis stūris arī nepalicis bešā no kara briesmām.»² Taču drīz vien viņa publikācijās galveno vietu sāka ieņemt arvien vairāk un precīzāk pierakstīti folkloras materiāli — gan žurnālā «Rota», gan Rīgas Latviešu biedrības Ziņu komisijas (turpmāk RLB ZK) rakstu krājumos, un visu savāktos vairs nebija iespējams kaut kur nublicēt.

Interesanti A. Lerha-Puškaiša tālaika folkloras izpratne izpaužas viņa fabulās un literārajās pasakās, kas sarakstītas galvenokārt no 1886. gada līdz 1891. gadam.³ Dzīvā un bagātā valoda liecina, ka viņš labi apguvis folk-

¹ P. Skolotāju sapulce Lestēnē. — Balss, 1883, № 44.

² *Puškaitis*. Iz Džūkstes-Pienavas apgabala pagātnes. — Baltijas Vēstnesis, 1884, № 298.

³ *Lerhis-Puškaitis* A. Pasakas. (Oriģināli) I. burtn. R., 1890, 73. lpp.; Pasakas sacerējis Anss Lerhis-Puškaitis. 2. burtn. R., 1891. 87 lpp.

loras valodas stilu un auglīgi mācījies no saviem teicējiem. Daļa no šīm pasakām (kuras, šķiet, ir pirmās patstāvīgās latviešu literatūras vēsturē) daudzējādi sasaucas ar brīnumu pasakām un apliecina viņa interesi par to stilistiku un uzbūves likumībām. Bet no vairākām citām redzams, ka viņa interese par mitoloģiju noformējusies mēģinājumā rakstīt pasakas, kas līdzīgas maziem līdzību mītiem, piemēram, par cilvēka iepazīšanos ar Dabu, Attistību, Darbu, Prātu un Naidu, par Ļaunprātības un Labprātības cīņu ārpus cilvēka un cilvēkā pašā, par Ziemas un Sala, Pavasara un Saulgoznītes kāzām u. tml. Tajos vienlaicīgi ar tautasdziesmu un pasaku tēliem un valodu, ētiski audzinošiem mērķiem un atmodas laikmeta simboliku lietoti tādi mīta poētikas līdzekļi kā sākumsituācija laikā, divdaļīgs vai trīsdaļīgs pasaules modelis ar centru tajā, dalījums polāros pretstatos, etioloģiskums, naīva motivācija, personificējumi u. c. Šajās pasakās saskatāmas pēdas no mīta kā simbola izpratnes un uzskata par mītiskās un mākslinieciskās domāšanas identitāti, kas bija raksturīgi dažiem 19. gadsimta Rietumeiropas mākslas virzieniem, sevišķi romantisma literatūrai.

Sie paši uzskati redzami arī 1889. gadā uzrakstītajā «Kurbadā». Liekot pamatā pasaku virkni par ķēves dēlu Kurbadu, viņš mēģinājis sastādīt vienotu episku stāstījumu galvenokārt tikai no paša savāktajām pasakām un teikām. Kaut gan viņš pretendējis uz folkloras materiāla nepārveidošanu, no tā un ap to izaugusi visai eklektiska dievu, pusdievu, varoņu un to pretspēku pasaule. Šādas interpretācijas galvenais avots bija G. Merķeļa, Ausekļa, A. Pumpura, J. Lautenbaha un vairāku citu tālaika episkās literatūras autoru pieredze un ietekme, aiz kuras saskatāmi līdzīgi procesi arī citu Eiropas tautu literatūrās. Diemžēl zinātnisks priekšstats par mitoloģiju tālaika latviešu kultūrā bija vēl haotiskāks un vājāk izstrādāts nekā strauji uzplaukusī tās mākslinieciskā interpretācija.

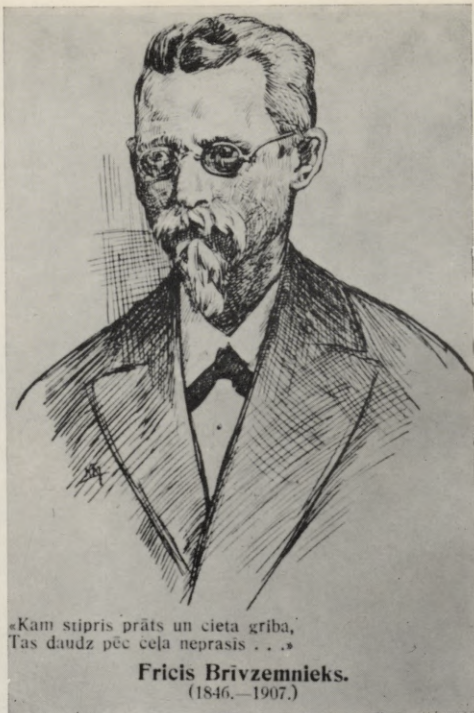
A. Lerha-Puškaiša folkloristisko uzskatu veidošanās

kontekstā šie viņa sacerējumi uzlūkojami par savdabīgu pašizglītošanos un eksperimentēšanu ar tolaik aktuālo mitoloģisko vielu. Vēlāk, 19. gadsimta 90. gados, kad viņš arvien pamatīgāk un analītiskāk iedziļinājās pašā folkloras materiālā un sāka nopietni interesēties par jaunākajiem zinātniskajiem pētījumiem šajā laukā, viņš saprata, ka šāda pieeja maz ko spēj skaidrot un neļauj zinātniski pamatoti un detalizēti iedziļināties teiku un pasaku vielā.

Jau 1888. gadā A. Lerhim-Puškaitim bija gatava pirmā viņa paša savākto pasaku un teiku grāmata. Tā vienlaikus ar divām nākamajām iznāca 1891. gadā. Latviešu lasītāji, sevišķi lasītārie bērni, saņēma gandrīz 400 lappušu biezu krājumu, kurā bija ap 300 latviešu pasaku un 60 teiku, no kurām daudzas tieši A. Lerha-Puškaiša pierakstījumā vēl šodien ceļo no vienas izlases uz otru. Pirms tam ciltautu pasaku tulkojumu vidū bija sameklējami tikai daži desmiti pasaku dažādās grāmatiņās, no kurām lielākā bija F. Brīvzemnieka «Mūsu tautas pasakas» (divdesmit septiņas īsas pasaciņas). Un te — tāda bagātība vienā pašā Džūkstes-Pienavas nodaļā!

«Latviešu tautas pasaku» pirmie trīs sējumi ir tradicionālas skaistu pasaku grāmatas un domātas galvenokārt lasīšanai. Redzams, ka tolaik A. Lerhis-Puškaitis jau ir folkloras vācējs ar pamatīgu pieredzi, bet kā pētnieks vēl min pirmos soļus. Pie materiāla izkārtojuma salīdzinājumā ar nākamajiem sējumiem te vēl maz piestrādāts. Neilgi pirms iespiešanas viņš grāmatai vēl pievienojis iedalījumu «pēc vielas un satura», kuram par paraugu ņemts F. Brīvzemnieka krājums krievu valodā.

Taču jau ceturtais «Latviešu tautas pasaku» sējums (Jelgavā, 1893, 236 lpp.) bija domāts ne tikai vienkāršajam lasītājam, bet drīzāk jau pasaku pētniekam: tajā nav nevienas jaunas pasakas, tikai iepriekšējos trīs sējumos ievietoto pasaku varianti. Tātad A. Lerhis-Puškaitis savā jau visai apjomīgajā materiālā bija sācis nopietni meklēt kopīgo un apvienojošo, atsevišķos variantos centies noskaidrot atšķirīgās vietas un detaļas. Šāds variantu krājums bija

Frīcis Brīvzemnieks ap 1900. gadu. K. Miesnieka zīmēta.
atklātne 20. gados.

ģija. Tā, piemēram, brāli Grimmi pasakās saskatīja senus germāņu mītus un motīvu kopību dažādu tautu vēstītājā folklorā skaidroja galvenokārt ar kopību indoeiropiešu pirm-tautas laikos. Šīs skolas otrā paaudze — M. Millers, A. Kūns, V. Švarcs u. c., kuri strādāja 19. gadsimta 50. un 60. gados, plašāk pazīstami ar valodas dotumu izmantošanu mītu rekonstrukcijā un aizsāka mītu tulkošanu ar saules, mēness un citu debess ķermeņu kustības vai meteoroloģisku norišu palīdzību.

Sākot ar 19. gadsimta 70. gadiem, jaunu pētīšanas un domāšanas virzienu aizsāka t. s. angļu antropoloģiskā skola, kuras sākumu saista ar E. Teilora grāmatas «Pirmatnējā kultūra» (1871) iznākšanu. Galvenā uzmanība te tika pievērsta arhaisko, mežonīgo cilšu un tautu materiālajai un garīgajai kultūrai. To centās skatīt attīstībā, taču attīstību izprata evolucionistiski — kā stadiālu un nepārtrauktu savstarpēji maz saistītu parādību evolūciju no vienkāršākā uz sarežģītāko. Tipoloģiskās līdzības kultūrā (arī folkloras sižetos) skaidroja nevis kā izrietošas no kontaktiem, bet vispirms ar cilvēces domāšanas veida identitāti. Plašu atsaucību ieguva E. Teilora animisma teorija. Animismu kā «cilvēkam dziļi piemītošu mācību par garīgām būtnēm»¹ E. Teilors saskatīja ne tikai reliģiju, bet arī visu mežonīgo cilšu un tautu garīgās kultūras pamatā un dažādu palieku veidā arī civilizēto tautu kultūrā. Animisma pamatā esot ticēšana dažādiem augstākiem un zemākiem gariem un dvēseles dzīvei pēc nāves. Šīs «garīgās būtnes pārvalda vai ietekmē materiālās pasaules parādības un cilvēku dzīvi šai pus un viņpus kapa».² Šāda pasaules uzskata pamatelementa izcelšanos E. Teilors skaidroja ar šodien maz ticamu pirmatnējā cilvēka racionālu secinājumu virkni, vērojot sapņus, vizijas, slimības un nāvi. Atšķirībā no mitoloģiskās skolas, kur galvenā uzmanība tika pievērsta augstākajām dievībām, animisma teorija sāka «no otra gala» —

¹ Тейлор Э. Первобытная культура. М., 1939, с. 264.

² Turpat, 265. lpp.

tautas demonoloģiskajiem uzskatiem, no kuriem esot attīstījusies ticība dažādiem gariem un beidzot arī augstākām dievībām.

Antropoloģiskā skola Rietumeiropā (līdz ar to arī visā pasaulē) divus gadu desmitus bija valdošais virziens etnogrāfijā, mitoloģijā, folkloristikā, reliģiju vēsturē un daļēji arī citās humanitāro zinātņu nozarēs un tikai 90. gados sāka zaudēt savas pozīcijas, taču arī vēlāk ar tās metodēm tika gūti nozīmīgi rezultāti.

Latviešu vēstītājas folkloras pētījumos un interpretācijā, sākot ar A. Bilenšteina rakstu par latviešu pasakām (1874) un beidzot līdz pat 19. gadsimta 90. gadu sākumam, nedalīti valdīja mitoloģiskā skola, kuras teorētisko bāzi izmantoja R. Auniņš, H. Bilenšteins u. c. Te visaktīvākais mitoloģijas pētītājs bija J. Lautenbahs, taču viņš konservatīvi turējās pie jau tolaik novecojušiem teorētiskiem darbiem un nedrošiem vēstures avotiem, bieži vien vienkāršoja skaidrojumus, virzīja folkloras vākšanu sev vēlamā gultnē un pat viltoja folkloras tekstus. Arī viņa it kā zinātniskie eposa restaurācijas mēģinājumi patiesībā liecināja par folkloras neizpratni, kaut gan viņš atstājis arī dažus nozīmīgus folkloras pētījumus.

Rietumeiropā mitoloģiskā skola nebija tikai šaura zinātniska teorija, tā bija cieši saistīta ar romantismu un tautu nacionālo atmodu 19. gadsimta pirmajā pusē, kad senatnē un folklorā tika atrasts pamatojums sava laika brīvības cīņām. Ar šo skolu saistītās ietekmes atrodamas jau krietni agrāk, piemēram, J. Alunāna rakstos, Ausekļa un A. Pumpura dzejā, tās arī deva jaunu dzīvību G. Merķeļa rakstītajam par zudušo latviešu eposu un dievu olimpu, baltu tautu kopību un «zelta laikmetu» pagātnē. A. Lerha-Puškaiša 80. gadu sabiedriskajā un literārajā darbībā vērojamas tieši šī virziena intonācijas: viņš nebalstījās uz mitoloģisko skolu kā pētnieks, bet pastarpināti — caur jaunlatviešu ideoloģiju, kura pārņēma sev noderīgās idejas, bet teorijās parasti neiedziļinājās. Līdz mūža beigām viņš

saglabāja jaunlatvisko attieksmi pret folkloru kā vienu no lielākajiem tautas svētumiem. «Lerha roku līdz beidzamajam vadīja atzīšana, ka strādā lielu tautas darbu, un nesavtīga mīlestība pret savu tautu.»¹

Arī 90. gadu sākumā viņš dzīvi sekoja tam, kas tika rakstīts par latviešu folkloru, un dažas sev noderīgas atziņas dažkārt sameklēja arī pretēju viedokļu secinājumos. Tā, piemēram, ceturtajā sējumā pāris vietās var atrast atsaucis uz H. Bilenšteina dzīvnieku pasaku tulkojumiem pēc A. de Gubernatisa grāmatas par dzīvniekiem indoeiropiešu mitoloģijā (1874) un uz animisma teoriju.

1891. gadā ar «Pūra» pirmajā sējumā ievietotajiem K. Kasparsona diviem rakstiem² mitoloģiskajai skolai pirmoreiz latviešu folkloristikā pretī tika nostādīta cita — jaunāka un nopietnāka. Brīvi operējot ar savām samērā plašajām zināšanām, K. Kasparsons deva pārskatu par reliģijas un ar to saistītās mitoloģijas izpētes vēsturi, angļu antropoloģiskās skolas animisma teoriju atzīstot par jaunāko un rezultatīvāko. Otrajā rakstā, vadoties no principa, ka «dvēseļu kulta ir visu reliģiju serde un kodols. Šai ceļā var visu izskaidrot»³ un izmantojot paralēles dažādu tautu mitoloģijā un valodā, viņš pirmoreiz no šīs teorijas viedokļa interpretēja latviešu folkloras un etnogrāfijas vielu — ka tajā saglabājušies daudzām pasaules tautām kopīgie priekšstati par dvēseli, mirušo gariem utt., kas palīdzot izskaidrot daudzus līdz tam nesaprastus vai pārprastus ticējumus, ieražas, teiku, pasaku un tautasdziesmu motīvus. Kaut gan šīs interpretācijas nebija brīvas no pārspīlējumiem, tomēr tās pētījumu lokā ievadīja daudz līdz tam maz skarta

¹ *Bērziņš R.* Anss Lerhis-Puškaitis dzīvē un darbā. — Austruma kalendārs 1904. Cēsis, 1903, 42. lpp.

² *Kasparsons K.* Atskats uz mitoloģiskiem pētījumiem. — Pūrs, 1891, 75.—95. lpp.; *Siguldiņš K.* [Kasparsons K.] Mūsu senču dvēseles. — Pūrs, 1891, 95.—118. lpp.

³ *Siguldiņš K.* [Kasparsons K.] Mūsu senču dvēseles. — Pūrs, 1891, 90. lpp.

materiāla un analizēja to svaigāk un pārliecinošāk nekā J. Lautenbahs un citi mitoloģiskās skolas piekritēji. Laikam gan tieši šo rakstu ietekmē šī teorija divus gadu desmitus pēc tās izveidošanās, kā redzams no tālaika periodikas, latviešu pētnieku vidū sāka gūt ievēribu.

«Latviešu tautas pasaku» ceturtajā sējumā jau atrodama kāda A. Lerha-Puškaiša piezīme, kas varētu liecināt, ko viņš zinājis par šo teoriju: «Šai pasakā skaidri redzams, ka zem vārda «velns» jāsaprot «velonis» — mironis, kas aizgājis velu valstībā.»¹ Bet piektais sējums (416 lpp., tapa 1893. gadā, iznāca Jelgavā 1894. gada sākumā) ne vien nosaukuma ziņā — «Latviešu tautas teikas un pasakas», bet arī uzbūvē un saturā stipri atšķīrās no iepriekšējiem. Līdz tam centrālā vieta bija ierādīta pasakām, nu tās novietotas beigu daļā, taču tā viela, kam mitoloģiskā skola pievērsa maz uzmanības, bet antropoloģiskā uzlūkoja par pamatmateriālu, likta pirmajā (A.) daļā: par raganām, burvjiem, veļiem, mājas gariem, viesuli, velnu utt., un šis materiāls jau sīkāk klasificēts. Līdzīgi iekārtots arī sestais sējums (R., 1896, 1064 lpp.). Taču arī te, tāpat kā iepriekšējos sējumos, A. Lerhis-Puškaitis visai konsekventi atturējies no materiāla izskaidrošanas, tikai centies to pēc iespējas labāk sagrupēt un norādīt uz dažādu motīvu un detaļu līdzību.

Zināms, ka piektais sējums tapis galvenokārt uz F. Brīvzemnieka savāktā materiāla pamata. Taču teorētiskā ziņā viņa un arī tālaika krievu folkloristikas (kuras skolu izgaļuši arī J. Sproģis, E. Volteris un K. Barons) ietekme uz A. Lerhi-Puškaiti maz jūtama. F. Brīvzemnieka vākumā bija daudz ticējumu un dažādu mitoloģisko teiku, taču tās viegli pakļāvās arī antropoloģiskās skolas interpretācijai.

¹ *Lerhis-Puškaitis* A. Latviešu tautas pasakas. Jelgava, 1893, 4. sēj., 208. lpp.

Pamatvilcienos var izsekot arī «Latviešu tautas teiku un pasaku» septītā sējuma tapšanas gaitai. 1895. gada otrajā pusē, sākot darbu pie tā, A. Lerhis-Puškaitis galvenajos latviešu periodiskajos izdevumos publicēja «Lūgumu etnogrāfijas lietā» — aicinājumu iesūtīt viņam materiālus. Vācēji tika virzīti tieši uz A. nodaļu — viņš pamācīja, kā bildināt māmuliņas un vectēvus, lai tie nestāstītu «tā saucamās garās jeb stāstu pasakas», jo to jau daudz savākts, bet tieši ticējumus, teikas un «veclaiku notikumus» par dieviņu un garu barošanu, veļu laiku, burvjiem utt., jo tieši te «tikai mazumiņš acumirkli izsmelts no šīs bagātības».¹ Par veļu motīviem kā daudzu teiku un pasaku pamatu viņš izteicies arī recenzijā par Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas 5. rakstu krājumu, aizstāvēt pret kāda F. V. uzbrukumu iepriekšējo sējumu izveides principus².

Pabeigt septīto sējumu viņš bija nolēmis divos gados, un viņa plānojums parasti bija precīzs. Tātad 1897. gadā sējumam vajadzēja būt tuvu nobeigumam, un viņš par to ziņojis RLB ZK vasaras sapulcē. Tas atstāstīts šādi: «Kā pirmais ar savu priekšnesumu stājās uz katedra pazīstamais latviešu pasaku tēvs.. Anss Lerhis-Puškaitis, aprādīdams, kā latviešu tautas pasaku viela iedalās — gan stāstu pasakās, nostāstos, zvēru pasakās, bet pa lielākai daļai veļu pasakās. Šādu iedalījumu kā komentāru, izskaidrojumu viņš sarakstīšot pēdējam pasaku krājumam.»³ Tātad iekārtojums vēl līdzīgs piektajam un sestajam sējumam. Taču no viņa vēstulēm T. Zeifertam, Āronu Matīsam un K. Eglem noprotams, ka, komentāru sarakstot, viņš šī sējuma manuskriptu sācis krietni pārstrādāt vai, ticamāk, sācis rakstīt no jauna,

¹ *Lerhis-Puškaitis A.* Lūgums etnogrāfijas lietā. — Austrums, 1895, 629. lpp.

² *Lerhis-Puškaitis A.* Izskaidrojuma dēļ. — Baltijas Vēstnesis, 1896, № 22.; *Lerhis-Puškaitis A.* Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas 5. rakstu krājums. — Austrums, 1896, 388.—389. lpp.

³ *Upelnieks K.* Zinību komisijas vasaras sapulces. — Austrums, 1897, 554. lpp.

izveidojot daudz detalizētāku un teorētiskā ziņā konceptuālāku klasifikāciju un vielas iekšējo saistījumu un apkopojot arī laikrakstos, kalendāros, rakstu krājumos publicētos materiālus. Nākamajā vasaras sapulcē (1898) viņš stāstījis par tikko izveidoto pirmo — veļu nodaļu (LTTP, VII-1, 1.—419. lpp.), kas veido septītā sējuma klasifikācijas kodolu un prasījusi gandrīz veselu gadu darbu.

Visticamāk šis pavērsiens būtu izskaidrojams ar to, ka 1897. gada sapulcē viņš beidzot sastapa domubiedru M. Bruņenieku, kas tur uzstājās ar pamatīgi izstrādātu referātu par latviešu mitoloģiju no antropoloģiskās skolas viedokļa.¹ Pēc K. Kasparsona rakstiem šis bija nākamais nopietnākais šīs teorijas pieteikums. M. Bruņenieks drošāk un pamatīgāk vērsās arī pret J. Lautenbaha novecojušajiem skaidrojumiem. Tam esot sekojusi visai asa vārdu pārmaiņa, vispirms no J. Lautenbaha puses, kas pirms tam bija referējis par jaunatrastām pavasara un dvīņu dievībām — Pergrubi un Puškaiti. Sapulces atreferētāji gan atzīst, ka M. Bruņenieka «uzskats, tik viegli dabisks, ar izdevušamies aprādījumiem priekšā celts, atrada sapulcē daudz vairāk ticīgu ausu nekā J. L[autenbaha] augstskanīgie, pa daļai tukšie apgalvojumi»².

Lai priekšstats par jaunu teoriju ienākšanu būtu pilnīgāks, jāpiemin vēl viens viedoklis. Jau vairākus gadus latviešu laikrakstiem rakstus par folkloras jautājumiem iesūtīja P. Šmits, kas tolaik mācījās Ķīnā. Vairākus mēnešus pēc šīs sapulces parādījās viņa apjomīgais raksts, kurā viņš samērā argumentēti pierādīja, ka K. Kasparsona un M. Bruņenieka darbiem atpalikušajā latviešu folkloras pētniecībā ir progresīva nozīme, tomēr arī tajos daudz fantāzijas un maz pamatotu secinājumu, jo «Bruņenieks ir piemērus iespundējis savas teorijas šaurajos rāmjos un nevis teoriju

¹ Skat.: *Bruņenieks M.* Par latviešu mitoloģiju. — Mājas Viesis, 1897, № 27.—31.

² *Upenieks K.* Zinību komisijas vasaras sapulces, 554. lpp.

uzstādījis pēc piemēriem»¹. P. Šmits jau tolaik bija erudīts arī folkloras teorijā, un viņa kritika bija izteikta zinātnes attīstības vārdā. Taču viņa toreizējā skeptiskā attieksme pret folkloras spējām pozitīvi ietekmēt literatūras attīstību, arī asā nostāja pret iespējamām folkloras viltojumiem it kā nesaderējās ar A. Lerha-Puškaiša pieredzi. Uz praktiskiem jautājumiem par pasaku kārtošanu P. Šmits vēl nevarēja atbildēt, jo t. s. somu skolas (kuras uzskatus P. Šmits pārstāvēja) pozitīvais devums pasaku pētniecībā kļuva redzams tikai 20. gadsimtā. A. Ārnes pasaku tipu rādītājs, uz kura pamata tapuši gandrīz visi nākamie pasaku sižetu apkopojumi (un pēc kura iekārtoti arī P. Šmita «Latviešu pasaku un teiku» pirmie divpadsmit sējumi), iznāca tikai 1910. gadā.

Tātad animisma teorija latviešu folkloristikā tikai 90. gados bija izlauzusi sev ceļu, un līdz 19. gadsimta beigām, cik zināms, M. Bruņenieks un A. Lerhis-Puškaitis bija vienīgie, kas darbā ar latviešu folkloras materiālu izmantoja antropoloģiskās skolas metodes. P. Šmita pārstāvētajai skolai aktīvi piekritēji vēl nebija atradušies, lielākā daļa vai nu ar zināmu skepsi piedevu piekrita J. Lautenbaham, vai arī nodarbojās tikai ar empirisku faktu apkopošanu.

A. Lerha-Puškaiša biogrāfi R. Bērziņš un T. Zeiferts apgalvojuši, ka viņš viegli esot aizrāvēis ar sava laika teorijām, sākumā idejas pārņēmis no Ausekļa, bet vēlāk «viņš pieslējās jaunākām mācībām; sevišķi Bruņenieka uzskatus varēja dažādi izmantīt Lerha rakstos vai sarunās»². Pēc R. Bērziņa ziņām, A. Lerhis-Puškaitis savus darbus mēdzis apspriest galvenokārt ar viņu, K. Pētersonu, un M. Bruņenieku. Iespējams, ka tieši pēc M. Bruņenieka uzmundrinājuma sākta septītā sējuma manuskripta pārstrādāšana.

¹ Šmits P. M. Bruņenieka domas par latviešu mitoloģiju. — Mājas Viesis, 1897, № 51.

² Bērziņš R. Lerha-Puškaiša piemiņai. — Latviešu Avīzes, 1903, № 43.

Taču A. Lerhis-Puškaitis pie sava viedokļa par teiku un pasaku interpretāciju bija nonācis jau vairākus gadus pirms minētās RLB ZK vasaras sapulces. Viņa septītajā sējumā saskatāmajos uzskatos ir atšķirības no M. Bruņenieka viedokļa, arī daudz kā tāda, par ko latviešu folkloristikā, cik iespējams spriest pēc iespiestajiem avotiem, vēl nebija runāts. Tātad ar «Bruņenieka uzskatiem» minētajā citātā drīzāk būs saprotama pati animisma teorija, kuru viņš pazinis ne tikai no rakstiem latviešu valodā. Taču zināma patiesība ir arī M. Bruņenieka vārdos (no 1903. gada 16. jūnijā A. Lerha-Puškaiša piemiņas vakarā nolasītā referāta): «Dažreiz satikdamies, pārkravāju viņa krājumus, ieminēdamies par vienu otru grāmatu, kura runātu par tādām lietām, vai viņš negribētu iepazīties ar tur izteiktām domām, bet viņš arvien no tām atteicās: viņš negribot sevi aprobežot un iespaidot no svešām domām, viņš pats gribot pētīt un meklēt, vai nevarētu nākt uz visu pasaku pamata domām. Un te apbrīnojama A. Lerha-Puškaiša mīlestība, ar kādu tas nogremdējās savā milzīgajā pasaku krājumā; viņa mīlestība rādīja tam īstos ceļus, kurus tam iet krājot un kārtojot.»¹

1899. gada beigās gandrīz trīstūkstoš liela formāta lapušu biezais septītā sējuma rokraksts beidzot bija pabeigts, bet tikai 1903. gada pavasarī parādījās tā pirmā daļa. Grāmatas uzbūve var likties stipri sarežģīta, jo tajā iestrādāti vairāki paligrādītāji, vietām pat piecpakāpju klasifikācija; satura rādītājs (no kura tikai pamatnodaļas dotas sējuma sākumā) vien aizņem četrdesmit septiņas lappuses; grāmatas sākumā ievietots arī pārskats par teiku un pasaku vākšanas vēsturi, vietu un krājēju, pasaku un teiku skaita reģistrs pēc «Latvju dainu» parauga utt.

¹ *Bruņenieks M.* Anss Lerhis-Puškaitis — kā pasaku krājējs. — V. Lāča LPSR Valsts bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, A 93, № 16, 3. lpp.

1910. gada 20. martā A. Lerhis-Puškaitis šim sējumam uzrakstīja ievadu, kuru vēstulē T. Zeifertam nosauca par savu «pasaku ticības aplieci»¹. Te viņš īsi ievadījis lasītāju krājuma saturā un izteicis vairākas savas divdesmit gadu ilgajā darbā tapušās atziņas, mēģinot parādīt latviešu vēstītāju folkloru kā vienotu sistēmu. Tas ir vienīgais A. Lerha-Puškaiša apcerējums ar teorētisku ievirzi, un arī šeit, tāpat kā citur, viņš nav vārdā saucis kādus teorētiskus virzienus vai zinātnieku uzvārdus. Parasti ar šī ievada apskatu sākas un beidzas A. Lerha-Puškaiša folkloristisko uzskatu analīze un kritika, tā arī nepamanot, ka katram šā ievada teikumam atrodams izvērstis pamatojums vai pierādījums pašā sējumā. Bet tieši pati septītā sējuma klasifikācijas sistēma un tajā iestrādātais visai apjomīgais salīdzinošais pētījums ir galvenais viņa teorētisko uzskatu avots un teorētiskais devums latviešu folkloristikā.

Lai varētu radīt klasifikāciju, nepieciešams ne vien savākt pietiekamu daudzumu materiāla, bet arī to pārredzēt un atšifrēt, atrast tajā galvenās iekšējās sakarības. Vēstītājā folklorā, kur stāstījumu motīvi ir dažādi savijušies un it kā aizslēpušies, turklāt vai gandrīz katrā variantā citādāk, kur darbojošās personas un mitoloģiskās būtnes ne vienmēr sauktas vienos un tajos pašos vārdos, kur sakusuši dažādu laiku slāņi un pašu senais mantojums savienojies ar to, kas ieceļojis no citurienes, tas ir sevišķi sarežģīti. Te nepietiek ar vienu iedalījuma principu, un arī mūsdienu starptautiskajā folkloristikā vēl nav radīta tāda teiku un daļēji arī pasaku klasifikācija, kas apmierinātu visus. A. Lerhim-Puškaitim šajā jomā nācās pārvarēt daudz grūtību. Turklāt tā bija pirmā šāda veida klasifikācija latviešu folkloristikā, un arī citās tautās bija maz līdzīgu mēģinājumu. Viņa sistēma izauga pakāpeniski — katrā nākamajā sējumā saredzama tās attīstība, un to var uzskatīt par A. Lerha-Puškaiša

¹ LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Latviešu literatūras nodaļas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas materiāli, T. Zeiferta fonds, № 390.

patstāvīgi izstrādātu sistēmu, kuras pamatā antropoloģiskās skolas teorētiskā bāze.

No «Isā pasaku, teiku satura rādītāja» redzams, ka visu vielu viņš iedalījis piecās virsnodaļās. Pirmā — «Pamata pasaciņas» — aizņem visu septītā sējuma pirmo daļu, tajā apkopots galvenokārt viss ar teiku mitoloģiju saistītais materiāls, kas sīkāk sadalīts septiņpadsmit nodaļās: Vēli (tiem vēl astoņpadsmit dažādi nosaukumi), Lietuvēns, Raganas, Burvji, Pūķis, Vilkači, Vadātāji, Sumpurņi, Nauda, Rūķīši, Dievs un Velns, Par mūžību un dzīves gudrību, Slimības, Čūskas, Lidojoši ezeri, Velna aizsērstas upes un ezeri, Milži; te ietverti un nodalīti gandrīz visi latviešu mitoloģisko teiku tipi, un vēlāk šī klasifikācija daudz vairs nebija jāpārstrādā. Septītā sējuma otrajā daļā lielāko vietu aizņem varoņu teikas (būtībā brīnumu pasakas, īpaši izdalīt tās noteica tālaika eposu meklētāju intereses) un pasakas trīspadsmit virknēs, no kurām pirmajās deviņās ir brīnumu pasakas, tālāk nedaudz sadzīves un anekdotisko pasaku utt. Pēdējās trīs virsnodaļas — «Zvēru, putnu pasakas», «Teikas, kurās Dievs parādās par cilvēku, lopu, zvēru, putnu, zivju, rāpuļu, mūdžu un augu valdnieku» un «Vietu teikas un nostāsti» — aizņem salīdzinoši maz vietas.

Septītais sējums nav iekārtots tikai pēc antropoloģiskās skolas animisma teorijas ārējiem pamatprincipiem, te izmantotas šai skolai raksturīgās pētišanas, salīdzināšanas un interpretācijas metodes. A. Lerha-Puškaiša sistēmas pamatā likta mitoloģiskā materiāla ģenētiska salīdzināšana, sākot no vienkāršākajiem ticējumiem un teikām, kur tautas priekšstati par velu pasauli saredzami visskaidrāk, beidzot ar sarežģītākiem, kur tie parādās aizslēptā veidā un sajaukušies ar citiem priekšstatiem. Šajā ziņā viņa klasifikācijas sistēma vietām tuva animisma teorijas izklāsta secībai gan tālaika grāmatās, gan K. Kasparsona un M. Bruņenieka rakstos. Tā, piemēram, septītā sējuma velu nodaļu ievada ticējumi un teikas, ka mirstošam vai aizmigušam cilvēkam dvēsele var izlidot tauriņa, pelītes, ēnas utt. izskatā, ka tā var parādīties

sapņos vai «virszemē par ķēmu». Tad apkopotī materiāli par veļu valstības iekārtojumu un dzīvi tajā (veļu tēvs, māte, jaunu mirušo saņemšana, kapsētas vārtu sargi, celšanās pāri upei u. c.). Savdabīgi nodalīti labie veļi, kas parasti pret cilvēkiem izturas miermīgi, dažreiz pieprasa aizmirstos apģērba gabalus, nāk ciemos sapņos, tiek aicināti un baroti veļu laikā, un ļaunie veļi, «tie cilvēki, kas te ļauni dzīvojuši, tie nomirst ļaunumā un nododas arī viņā dzīvē ļaunumam. Tādi ļauni miroņi jau glabājot lec no zārka ārā, kāro atriebties, tramdā bēreniekus, skrien cilvēkam asinis izzīst, baidā savējus ik nakts, maldina, mulšinā ceļniekus, parādīdamies drīzi par melniem vīriem, drīzi par kādiem nekādiem kustoņiem vai ķēmiem.»¹ Daudzas līdzīgas pazīmes ļāvušas secināt, ka «no šiem pašiem labiem un nelabiem gariem — skatoties uz tam, kā viņi katrreiz parādās, — tad izcēlušās daždažādas lietuvēnu, raganu, pūķu, vilkaču, vadātāju, naudas, čūsku u. c. teikas ar nepārprotami vienādu pamata kodolu, kas izcēlies no veļu satiksmes ar cilvēkiem».² Tātad senie ar mirušo kultu saistītie uzskati ir centrs, ap ko grupējas visu teiku jeb zemākās mitoloģijas (demonoloģijas) būtņu galvenās pazīmes. Antropoloģiskās skolas garā koncentrējot uzmanību uz līdzīgo un ignorējot atšķirības, visu «Pamata pasaciņu» nodaļu sākumos parādīta tieši šī saistība. Tā, piemēram, lietuvēns visbiežāk tiek uzskatīts par nedabiskā nāvē miruša cilvēka dvēseli, pūķis tiek dēvēts arī par garu, bet velns un velis dažkārt atzīts par vienu un to pašu būtni. Lielu daļu no tā viņš pats dzirdējis un pierakstījis no saviem Džūkstes teicējiem³ (Kaspara Čipiņa septiņdesmit stāstījumi vien jau aptver visas septītā sējuma pirmās daļas galvenās nodaļas). Viņam nevar pārmest materiāla viltošanu un aklu «iespiešanu teorijas rāmī», vienīgi tolaik gandrīz neizbēgamu tendenciozitāti — vēl maz izpētītajā

¹ LTTP, VII-1, II lpp.

² Turpat, II—III lpp.

³ Džūkstē viņš pierakstījis pāri par četrsimt pasaku, teiku un ticējumu; viena divpadsmitā daļa no visa krājuma pierakstīta ar paša roku.

un daudzslāņainajā tautas ticējumu un stāstījumu pasaulē par orientieri viņš izraudzījās to, kas viņa laikā jau bija aktualizējies un vairāk izpētīts. Starp citu, līdz pat mūsu dienām tas nereti tiek uzlūkots par vienu no galvenajiem zemākās mitoloģijas avotiem.

Arī brīnumu pasakas esot izaugušas no «tā paša celma: virszemnieku satiksmes ar apakšzemniekiem, tikai «ietērptas jaukos jo jaukos tēlojumos, smalkos jo smalkos izpušķojumos». Tāpēc to «kauli vērtin savērti no šo īso pasaciņu kauliem un viņas vienīgi tikai tad saprotamas, ja šīs īsās palīgā ņem».¹ Te atpazīstama antropoģiskajai skolai raksturīgā pieeja — skatīt pasaku nevis kā māksliniecisku kopumu, bet atsevišķu, no arhaiskākiem ticējumiem un ieražām izrietošu motīvu savienojumu. Patstāvīgs A. Lerha-Puškaiša darbs ir septītā sējuma otrajā daļā pie katras pasaku virknes sastādītais saraksts, kurā uzskaitīti tie motīvi, kas kopēji ar «Pamata pasaciņām». Turklāt septītā sējuma pirmās daļas salīdzinošās norādes piesaista daudzu iepriekšējo sējumu pasaku motīvus nevis pie pasakām, bet pie atbilstošajām «veļu teiku» nodaļām, tādējādi šis pasaku skaidrošanas princips ne vien deklarēts, bet arī visai detalizēti izstrādāts pašā materiālā.

Pastāv viedoklis, ka A. Lerha-Puškaiša krājums maz diferencēts žanriskajā ziņā². Taču ne tālaika starptautiskajā, ne latviešu folkloristikā žanriskā dalījuma precizitātei vēl netika pievērsta uzmanība — to liecina kaut vai vārda «pasaka» lietojums ļoti dažādās nozīmēs. Kaut gan «Latviešu tautas teiku un pasaku» sējumos atrodamas daudzas žanriski tīras nodaļas, Lerha-Puškaiša mērķis vismaz septītajā sējumā bija cits — parādīt latviešu tautas stāstījumu materiālā vienotu un senu pasaules uzskatu; arī tas latviešu folkloristikā vēl nebija izdarīts. Tāpat kā antropoloģiskās skolas pētījumos, gan folkloras viela, gan ārpus folkloras

¹ LTTP, VII-I, IV lpp.

² Latviešu literatūras vēsture. R., 1956, 1. sēj. 215. lpp.

(kā mākslinieciska fenomena) stāvošie ticējumi septītā sējumā viņam bija tikai līdzeklis «tēvu tēvu gara dzīves» atsegšanai un izpētei. Vēl šodien praksē grūti novelkamās žanru robežas viņš izprata citādāk, par pamata kritēriju ņemot tieši attiecīgā stāstījuma funkcionēšanu tautas apziņā. Šādā skatījumā «Pamata pasaciņas» ir vienotas attieksmē pret īstenību: «Vecās māmuliņas, tētiņi stāstidami apgalvo, ka šos lietuvēnus, vadātājus, pūkus un kā viņus visus sauc taisni paši savām acīm pieredzējuši parādāmieš, jeb stāstidami tic, ka citi tā tos redzējuši.» Tātad orientācija uz realitāti, pieļaujot iespēju patiešām sastapties ar šīm būtnēm, kad tās jāpazīst un jāprot aizsargāties, lai reizēm pat pasargātu savu dzīvību. Tāpēc tās «katreiz atstāsta, cik vienkārši vien iespējams, bez jauku vārdu izpušķojumiem». Turpretī pasaku vērtību nosaka estētiskā funkcija — klausītāju interesi izraisa fantāzija un stāstītāja meistarība, un tās «šim brīžam tauta uzlūko tikai par stāstāmu vielu laika kavēklim, bet ticēt, ka tā patiesi noticis, netic»¹.

Milzīgajā sižetu, motīvu, tēlu un detaļu daudzumā cenšoties panākt lielāku vispārinājumu un pārskatāmību, A. Leriš-Puškaitis atrada arī tādas sakarības, kuras nebija iespējams parādīt ar materiāla izkārtojumu. Salīdzinošo norāžu tīklā, kas saista materiālu sistēmas iekšienē, viņš norādījis gan uz ticamākām, sava laika zinātnē vairāk izpētītām sakarībām, gan arī uz tikai šķietamajām, cenšoties neuzspiest savu viedokli, bet dodot iespēju pārbaudīt un pētīt tālāk, tāpēc katreiz precīzi norādītas visas attiecīgās lappuses un rindas šajā un iepriekšējos sējumos. Kopējais grupējas galvenokārt ap līdzīgām paradībām vai jēdzieniem. Tā, piemēram, viena no lielākajām pamatgrupām, kas attiecas uz daudziem sižetiem dažādās nodaļās, izaugusi ap nodaļu «Veļu pārraugs izsūta miroņus, lai tie savus dzīvos radus mirinātu — uz apakšzemi vestu», ar ko satuvināti tādi motīvi kā drīzā miršana pēc veļa (velna, spoka, vadātāja)

¹ Visi trīs citāti no LTTP, VII-I, III lpp.

sastapšanas, launo veļu uzbrukums, slīcināšana, asiņu sūkšana. Arī lietuvēns moka cilvēkus un lopus, vilkači plēš cilvēkus, burvis pārvērš kāziniekus par vilkiem, velns nāk pēc līgavas dvēseles, velna māte apmaina bērnus, vadātājs iemaldina cilvēku purvā utt. Arī pasakās «viņsaules (apakšzemes) velns no šīs saules (virszemes) meitu aizved uz apakšzemi»¹. Citas grupas: veļu un citu garu un būtņu piesaukšana, aicināšana, mielošana un ziedošana; aizdzīšana, izdzīšana, sākot ar veļu projām raidīšanu pēc maltītes un beidzot līdz pasaku varoņa ciņai ar pūķi; robeža starp dzīvo un mirušo pasauli un tās pāriešana; iznešana no apakšzemes; veļu (apakšzemes) pasaules saistība ar gaismu un zeltu; lidošana pa gaisu; burvji atņem labībai, maizei svētību; naudas un nogrimušo piļu sargāšana utt. Visas šīs grupas sasaistītas ar veļu motīviem un ne vien parāda kopsakarības, bet jau ar savu apjomu un faktu bagātību vien bieži spēj pārliecināt par šādas interpretācijas nopietnību, t. i., ka senie ar mirušo kultu saistītie priekšstati ir pamatā daudziem teiku un pasaku motīviem.

Pēc A. Lerha-Puškaiša nāves neviens vairs nespēja noorganizēt septītā sējuma otrās daļas iespiešanu. Līdz ar to plašāk pazīstama nekļuva viņa — vismaz latviešu folkloristikā — savdabīgā pasaku klasifikācija, kuras izstrādājums tur aizņem samērā daudz lappušu. Jau no iepriekšējo sējumu pasaku nodaļām (kurās visvairāk ir tautā populārās brīnumu pasakas) redzams, ka viņš pasaku variantus grupējis pa noteiktiem tiptiem. Septītajā sējumā mēģināts panākt lielāku vispārinājumu — apmēram tūkstotis pasaku variantu savērts tikai desmit virknēs, katrai no tām dots raksturīgākās pasakas nosaukums (Zaļšā līgava, Stiprais brālis un viņa māsa, Iešķavas ķēniņš, Neredzīgā tēva āboli, Pameita un mātes meita u. c.), no tām savukārt atzarojas līdzīgi pasaku tipi. Katrai virknei ir kopējs tēlu izvietojums un sižeta virzība, te jau ņemtas vērā vairākas būtiskas pasaku

¹ LTPP, VII-2, 1938. lpp.

kompozīcijas un struktūras īpatnības, kas pamatīgāk tika izpētītas tikai 20. gadsimtā.

Lai varētu radīt šādu klasifikāciju, viss materiāls bija labi jāpārzina. Cik noprotams no septītā sējuma otrās daļas manuskripta, kartotēkas veidošanai Lerhim-Puškaitim nav pieticis laika — plāns bijis galvā, un materiāls pakāpeniski ierakstīts attiecīgajās nodaļās, ja nepieciešams, sadalot tās sīkāk vai pievienojot jaunas. Pēc tam šo nodaļu sākumā vai parindēs rakstītas salīdzinošās norādes, daudzkārt pāršķirstot manuskriptu un iepriekšējos sējumus un pamanot arvien jaunas sakarības. Neiespiestā septītā sējuma otrās daļas nobeigumā viņš bija iecerējis dot vēl aptverošāku rādītāju «Pārskats par visiem tiem vārdiem, gar kuriem teiku, pasaku darbība norisinās» sešu septiņu iespiedlokšņu biezumā, taču no tā diemžēl nav saglabāties pat uzmetums.

Neņemot vērā folkloras pētniecības kontekstu tālaika Eiropas zinātnē, pierasts uzskatīt, ka «Latviešu tautas teiku un pasaku» klasifikācija ir vai nu paša A. Lerha-Puškaiša aizrautīga un maz pamatota fantāzija, vai arī nekritisks un virspusējs tolaik populāru uzskatu pārņēmums. Taču septītā sējuma uzbūve pierāda, ka viņa pieeja sakņota nopietnos tālaika zinātnes teorētiskajos principos, bet to interpretācija un iestrādājums latviešu folkloras materiālā ir viņa paša veikums. Jāņem arī vērā, ka toreizējās pētišanas metodes atstāja vairāk vietas paša pētnieka intuīcijai un uz fantāziju balstītiem skaidrojumiem.

Sava darba noslēgumā A. Lerhis-Puškaitis nopietni mēģināja apvienot labāko, kas bija atrodamas divās tālaika latviešu folkloristikas pētišanas tendencēs. Viena no tām nodarbojās ar empīrisku faktu apkopošanu bez dziļākām teorētiskām zināšanām, otra — ar teorētisku konstruēšanu bez pietiekamas iedziļināšanās pašā folkloras materiālā. Viņš spēja atteikties no J. Lautenbaha vienkāršotajiem uzskatiem, saglabājot sevī jaunlatvisko attieksmi pret folkloru. Antropo-

loģiskās skolas uzskatiem tālaika latviešu folkloristikā bija pozitīva nozīme — tie ļāva pamanīt folklorā jaunus sakarību lokus un sekmēja tās ievadišanu nopietnākā zinātniskā gultnē. Viņa pamatīgā folkloras krājēja pieredze savukārt mazināja no šīs skolas nākušo vienpusību un tendenciozitāti.

Protams, ne visu izdevās veiksmīgi iekļaut šādā sistēmā, un pati sistēma vietām bija pretrunīga un ne jau pilnībā pabeigta. Taču tas bija pirmais zinātniskais latviešu vēstītājas folkloras klasifikācijas mēģinājums un salīdzinājumā ar nedaudzajiem vēlākajiem viens no pamatīgākajiem un rezultatīvākajiem. A. Lerha-Puškaiša krājums turklāt ir vienīgais, kurā ietverts viss savā laikā pieejamais materiāls, pārējie ir tikai lielākas vai mazākas izlases. Unikāls ir viņa mēģinājums tik konsekventi krājuma pamatā likt attīstības ideju.

Daļa no A. Lerha-Puškaiša atrastajām sakarībām šodien var likties naivas, tā, piemēram, ne visi pasaku un teiku motīvi tik tieši atvedināmi uz tautas reliģiskajiem un mitoloģiskajiem priekšstatiem. Taču krietna daļa no viņa minējumiem apstiprinājušies tālākajos folkloras pētījumos. Priekšstati par aizkapa pasauli un ceļojumu uz turieni nenoliedzami ir lielas pasaku motīvu grupas pamatā, nojauta par pasakām kopīgām sižeta uzbūves likumībām pierādījās brīnumu pasaku struktūras pētījumos, un šādu uzskaitījumu varētu turpināt. Būtībā septītā sējuma klasifikācija un salīdzinājumi ir hipotēzes — pārdomātas, izstrādātas, materiālā pamatotas — tātad virzošs spēks, kas prasa vai nu tālāku to attīstīšanu, vai arī motivētu pretargumentu meklēšanu.

Kaut arī pasaules folkloristikā drīz vien kardināli mainījās izpētes virzieni, no latviešu periodikas, zinātniskajiem pētījumiem, literatūras vēsturēm, mācību grāmatām utt. redzams, ka veselu ceturtdaļgadsimtu «Latviešu tautas teikas un pasakas» bija viens no galvenajiem priekšstatu veidotājiem par latviešu folkloru, mitoloģiju un etnogrāfiju. A. Lerhim-Puškaitim vēl nebija iespējams atsegt tautas prozas

garamantu sistēmu tik vienoti un harmoniski, kā to savā nozarē iespēja K. Barons. Vēstītājā folklorā relatīvu noslēgumu spēja dot tikai P. Smita «Latviešu pasakas un teikas». Tieši ceturtdaļgadsimtā starp A. Lerha-Puškaiša un P. Smita krājumiem pasaku pētniecība izveidojās par patstāvīgu, attīstītu un starptautiski koordinētu (jo pasakās un teikās visskaidrāk saskatāma starptautisku motīvu kopība) zinātnes nozari. Tā deva P. Smitam ne vien daudz plašāku teorētisku pamatu, bet arī detalizētu pasaku klasifikācijas paraugu. Taču daudzējādā ziņā P. Smita krājums tapis uz A. Lerha-Puškaiša veikuma pamata — apmēram trīs piektdaļas ņemtas no viņa savāktā materiāla, izmantota arī viņa pieredze tēlu un motīvu interpretācijā, teiku klasifikācijā utt., ko P. Smits sava krājuma ievadā, vērsdamies pret jau novecojušo A. Lerha-Puškaiša teorētisko bāzi, nebūt nepastrīd un nenoliedz.

Tolaik — 20. gadsimta pašā sākumā — A. Lerha-Puškaiša krājums atradās uz divu latviešu folkloristikas posmu robežas: tas noslēdza laiku, kad dominēja vākšana un notika pirmie folkloras interpretācijas mēģinājumi, un ievadīja vienu no turpmākajiem pamatvirzieniem, kur folkloras materiāls ciešā saistībā ar ieražām, ticējumiem, maģiju tika dziļāk iekļauts un pētīts Eiropas zinātnes kontekstā. Sodiens viņa teorētiskais mantojums jaušams galvenokārt pastarpināti — caur vēlāku laiku pētījumiem un interpretācijas mēģinājumiem — un vēl spēj dot folkloras pētniekiem vienu otru būtisku un varbūt arī piemirstu atziņu.

«LETTISH POPULAR POETRY»

(M. Andersones tulkojums un komentāri)

«Varavīksnes» iepriekšējā laidienā lasītāji tika iepazīstināti ar 1831. gadā Londonā izdotā angļu referatīvā žurnāla «The Foreign Quarterly Review» 15. numurā ievietoto rakstu «Let-tisch Popular Poetry» (Latviešu tautas dzeja), kurā recenzēti trīs pirmie latviešu tautasdziesmu izdevumi: Gustava Bergmaņa «Erste Sammlung lettischer Sinngedichte» (1807) un «Zweite Sammlung lettischer Sinn- oder Stegreifsgedichte» (1808), kā arī Daniela Vāra «Palcmāriešu dziesmu krājums» (1807). Tagad sniedzam šī raksta nozīmīgāko fragmentu tulkojumu.

Par iespēju izmantot šos interesantos krājumus mums jāpateicas seram Valteram Skotam. Klāt pieliktajā zīmītē to slavenais īpašnieks raksta: «Šīs visai neparastās tautas dziesmas savācis kāds Livonijas mācītājs, viņš pats pa vienai lapai salicis un novilcis tekstu, jo vairāk burtu neesot bijis. Tādēļ tad arī šie krājumiņi ir ārkārtīgi reti, jo eksemplāru skaits ļoti mazs, bez tam tie nav domāti pārdošanai. Man tos uzdāvināja mans draugs misters Roberts Džemisons.» Pašai zīdīgā un centīgā sastādītāja vārds ir Gustavs fon Bergmanis. Viņš bijis mācītājs kādā mazā Livonijas pilsētiņā Rūjienā. Trešais sējums (kura beigās dots darba pabeigšanas laiks — 1807. gada 13. septembris) tāpat nāk no Livonijas, un tā sakārtotājs ir Palsmanes (Palzmarien) lauku mācītājs Fr. Daniels Vārs. Plānie duodecimas formāta (aptuveni 11,4 reiz 19,05 cm — *tulk.*) sējumiņi sastāv no nepilnām divsimt lappusēm, iespīestām uz ļoti zemas kvali-

tātes papīra ar diezgan grūti salasāmiem gotu burtiem, bet tajos ievietotās dziesmas, ritmizētie sakāmvārdi un aforismi, kuru skaits tuvojās tūkstošim, ir ārkārtīgi īpatnējs livoņu — igauņu un latviešu — tautas poēzijas paraugs.

Vispareizākais gan laikam būs pārtulkot šī neatlaidīgā mācītāja rakstīto nepretenciozo ievadu un tikai tad iepazīstināt mūsu lasītājus ar nelielu daļiņu no materiāla, kuru viņš ar šīm neskolotā, neatzītā valodā rakstītām, nepazīstamām un apgrozībā praktiski neesošām lappusēm nodevis visai nosacītai atklātībai.

«Starp latviešiem — vienkāršas, mūsdienās eksistējošas tautas pārstāvjiem,» viņš raksta, «var atrast senu laiku dziesmas un parunas, kuras tie paši tura svētas un par kurām, tā man šķiet, līdz šim laikam neviens nav interesējies. Nelielu daļu no šīs poēzijas paliekām, kas saglabājušās, pārējot no mutes mutē, esmu šeit savācis, lai tā pavisam neiznīktu un nepazustu. Negribu to salīdzināt ar Grieķijas un Romas meistardarbiem, taču tai piemīt vienkārša burvība, savdabīga filozofiska pievilcība kaut tikai tādēļ vien, ka tas ir tādas tautas vienīgais literārais mantojums, kam rakstu māksla ir sveša. Šajās dziesmās skaidri saskatāmi tādi pamatprincipi, tāda tuvība dabai, kas lielā mērā atšķiras no stīvās grāmatu gudrības, kuru mēs uztiepjam cilvēcei. Ja lietuviešu dziesmas ar savu sirsnību un maigumu izpelnījušās Lesinga uzslavu, tad gribu apgalvot, ka Latvijas (*Lettland*) dziesmas no tām neatpaliek. Visi, kas mācījušies seno valodu, kurā tās sacerētas, ar apbrīnu runājuši par to smalkumu un originalitāti. Es aicinu savus amata brāļus nākt talkā, lai glābtu no aizmirstības šīs senās un cienījamās tautas dzeju, sakāmvārdus un mitoloģiju.»

Uz šo aicinājumu tad arī atsaucās mācītājs Vārs ar savu sējumiņu, un mācītāja Bergmaņa pašaieliedzīgie pūliņi, savācot pirmo krājumu ar 238 vienībām, ierosināja citus palīgus, kuri līdzēja viņam izdot vēl otru krājumu ar 252 vienībām. [..]

Pirmā sējuma pirmās desmit dziesmiņas dosim burtiskā tulkojumā, bet tālāk izvēlēsimies no dažādām vietām tās, kuras, šķiet, visvairāk pelnījušas saglabāšanu. Pirmā acimredzot ir bāra bērna vaimanas.

Ak Deewin! Ak Deewin!
 Peezell mannu teh' ar maht!
 Es suhdsetu raudadama,
 Ko man darra swescha maht;
 Duhrehm sitte, mattim rahwe,
 Kahjahm spehre appaksch
 benki.
 Duhrehm sitte guldamees,
 Mattim rahwe zeldamees.

Dear God! Ah, dear God!
 /diminutive/
 Wake! Father and mother!
 Weeping did I complain
 Of what the strange mother
 did to me;
 She struck me with her fists,
 she tore my hair,
 She trod me with her feet
 beneath the stool,
 She struck me with her fists
 ere I went to bed,
 And she tore my hair when
 I rose.

Trešajā un ceturtajā rindā «sūdzētu» un «dara» tulkoti pagātnes laikā. Septītās un astotās rindas tulkojums: Viņa sita mani ar dūrēm, pirms es gāju gulēt, / Un viņa plēsa manus matus, kad es cēlos.

Otra ir rudens dziesma:

Arraji!
 Ezzetaj'!
 Dsenneet garras birsenes;
 Ihksa bija schi wassar,
 Semmi dseed
 Lakstigalla.

Plougher!
 Harrower!
 Bring home long birch branches
 To the earth,
 Sings the nightingale.

Tas nozīmē — vediet mājās malku ziemai, jo lakstīgala jau dzied savu atvadu dziesmu.

Sis tautasdziesmas saturs pārprasts: Arāj! / Ecētāj! Nes mājās garus bērza zarus / Zemei / Dzied lakstīgala. / Ceturta rinda izlaista.

Trešā ir patiesi apburoša:

Ar pukki laiwin' irru
Pretti sawai Lihgawin:
Lai nahk manna Lihgawin,
Ka pukkite seededama.

The boat decked with flowers
Is coming towards my love!
Let my love come to meet it,
For she is a flower.

Tulkojums ļoti brīvs: Laiva, rotāta ar puķēm, / Nāk uz manas mīļās pusi! / Lai mana mīļā nāk tai preti, / Jo viņa ir puķe.

Ceturtajā sastopamies ar vienu no visnozīmīgākajiem seno latviešu mitoloģijas tēliem — Līgo, mīlestības Dievu. Viņa svētki tika svinēti 24. jūnijā, un jauni ļaudis šajā laikā parasti precējās. Līgavu rotāja no kviešu vārpām un zilām rudzupuķēm vīts vainags, līgavaini caunu cepure ar daudzkrāsainām lentēm. Kristietības ieviešana šos svētkus nespēja pilnīgi iznīcināt, kaut arī tie tika pārnesti uz Jāņa dienu. Pat līdz šim laikam vecās paražas ir spēkā, un zemnieku dziesmās Līgo un Jāņa vārdi groteskā veidā saplūst. Jāņa dienas vakarā visā Latvijā (*Lettland*) ir ziedu svētki. Meitas staigā vainagiem galvā un nes zilu rudzupuķu vainagus uz kaimiņu mājām, monotonās balsīs dziedādamas «Līgo! Jāni! Līgo! Jāni!», t. i., Kupidon un evaņģelist.

Ak Jahniht Deewa Dehlin!
Ko tu weddi wesumā?
Lihgo! Lihgo!
Meitahm weddu selta krohni,
Puischeem zaunu zeppuri.
Lihgo! Lihgo!

Ah! John! Son of God!
What are thou leading in the
cool eve?
Lihgo! Lihgo!
I bring the maid with the
golden crown,
The youth with the martin-
skin cap,
Lihgo! Lihgo!

«Vezumā» te interpretēts kā «vēsumā», tāpēc otrās rindas tulkojums ir: «Ko tu ved vēsajā vakarā?» Ari nākamās rindas nedaudz pārprastas: «Es vedu meitū ar zelta kroni, / puisī ar caunu cepuri.»

Piektā jau pati no sevis veidojas dzejā:

Ne weens mannis ne sinnaja,	No one! no one knew from
Kur es gauschi raudaju:	me,
Gan sinnaja peedurknite,	Where I wept so bitterly;
Kur slauziju assaras.	There was one who knew full
	well
	When and why those torrents
	fell.

Atdzejojums labskanīgs, žēl tikai, ka tajā nav saglabāta piedurknīte kā vienīgā asaru lieciniece.

Sesto, jādāmā, dziedāja kunga un pavēlnieka mājā. Ja to dziedāja, kungam nedzirdot, tā varētu apliecināt, ka darbinieki ir par viņu labās domās.

Deews dohd muhsu Kunds-	God give to our dear lord,
nam,	Clean, — overflowing rye,
Wilnoht rudsus tihrumā,	May it pour by lasts. i. e., in
Ar lastehm sadsiht klehtiņā.	abundance, into his granaries.

Septītā mums šķiet dabiska, maiga un poētiska. Pēdējā rindā jūtams neuzkritošs, šķelmīgs humors, kuru nav iespējams pārprast.

Dwehselite mihla,	Sweer spirit! /soul/
Nahz pee mannim droscha:	Come thou to me,
Glabba mannu naudas mak-	Thou shalt keep my gold
ku,	purse,
Reds, ko es tew dohschu;	See what I will give thee —
Kad es gulleht eeschu,	When I go to sleep

atspoguļojas vairāki mānticīgi novērojumi, kas latviešu vidū dzīvi vēl šodien. [..]

Šīs balādes līdziniece ar visai nelielām atšķirībām ir nodrukāta Stendera gramatikā kā Kurzemē pazīstamais variants. Salīdzinājumā ar mūsējo tā ir nedaudz vairāk noslīpēta. [..]

Seko 45 tautasdziesmu tulkojumi bez oriģināliem. 21 no tām atdzejotas, gan atskaņojot 1.—2. un 3.—4. rindu, gan 1.—3. un 2.—4. rindu. Pārējām doti parindeņi. Komentāru gandrīz nav, izņemot šādas nozīmīgas rindas:

Krājumiņos uz katra soļa atrodami bēdīgi pierādījumi tam, kā feodālie kungi apspiež savus vasaļus. Viņu stāvoklis ir tik nožēlojams, ka kāds rakstnieks to notēlojis šādiem vārdiem: «Tas ir viss, ko varu teikt par ticību un šo tautu, kuru postā iedzinusi vācu kundzība un kura ar neparastu cietsirdību paverdzināta un vairāk nekā sešus gadsimtus turēta nožēlojamā, pusmežonīgā stāvoklī. Šai feodālo kungu tirānijai pakļauta, tā zaudējusi gandrīz visu un tagad, skaitliskajam sastāvam necilvēcīgo apstākļu dēļ pastāvīgi sarūkot, pamazām izmirst.»

Citā vietā lasām šādu komentāru:

Dažas no dziesmiņām var drīzāk nosaukt par sulīgām epigrammām, citās ir daudz humora, vēl citās — sakām-vārdu kodolīgums, tāpēc ir vērts tās pamatīgāk papētīt. [..]

Veismīgā atdzejojumā seko populārā tautasdziesma par baltu ķēvi, kas mazgājama, un daiļu sievu, kas sargājama:

With horse that's white, and wife that's fair,
I'll not torment my life;
To wash my horse I could not bear,
Nor yet to watch my wife.

No Daniela Vāra krājuma rakstā ietvertas 19 tautasdziesmas, pirmās desmit līdztekus ar oriģinālu, pārējās tikai tulkojumā. Citēsim dažas no tām:

Irbe swelpe eglaina,
Es arr swelpu ezzedams,
Es gaid' irbes istekkoht,
Istekk zeema seltenit.

The partridge chuckled in the
pine wood,
I chuckled by the harrow —
I waited for the partridge to
come forth,
And there came forth the
gold of the village,

*«Zeltenīte» tulkota kā «ciema zelts» ar skaidrojumu pa-
rindē — «meitene».*

Ne behdā tu tauteet,
Ka es tahda masa bij,
Mani selta gredseni
Taws waigs trihcinahs.

O trouble thee not that I'm
so small,
O grieve not that I'm so
weak,
Sweet love! the light of my
rings shall fall,
And glisten upon thy cheek.

Nākamajā dziesmā redzam trāpīgu, skaisti izdomātu kon-
trastu ar nepārprotamu morāli:

With my feet have I trodden down
A young, decayed oak tree;
With my hand I defended
A poor old man.

*Burtiski: Ar kājām es saminu / jaunu, kroplu ozolu; Ar
rokām es aizsargāju / Vecu nabadziņu.*

Nākošās dziesmas piemērs parāda, cik viegli un dabiski
neizpušķota doma pārceļama no vienas valodas dzejas citā,
ne pieliekot kaut ko klāt, ne arī atmetot nost:

Gahiu, gahiu scho zellinul Shall I go, — yes or no!
Stahwedama, domadam'; Silently I thought;
Woi arr buhschu, woi ne On this way — aye or nay —
 buhschu, Shall I go or not?
Ta zella gahieiin.

Ar gudru, dziļi filozofisku domu noslēdzam fragmentus
no šiem savdabīgajiem krājumiem.

Youths and maidens! hear my strain,
Live with honour ever;
Wealth when lost you may regain,
But lost honour never.

*Burtiski: Puiši un meitas! Klausieties manu dziesmu, /
Vienmēr dzīvojiet ar godu; / Zaudētu bagātību var atgūt, /
Zaudētu godu nekad.*

Kā redzējām, pārpratumu un neprecizitāšu tulkojumos un
atdzejojumos ir daudz, taču bieži vien tur vainojams kļū-
dainais vācu teksts, kurš kalpojis atdzejojotājam par parin-
deni. Tautasdziesmu poētiskais gars turpreti uztverts un
daudzos gadījumos arī ļoti veiksmīgi saglabāts, liecinot par
atdzejojāja talantu un iejūtību. Tomēr mūsu presē agrāk
izteikto hipotēzi, ka tas bijis Valters Skots, recenzijas rūpi-
gāks lasījums neapstiprina.

Valters Skots visai godbijīgi minēts tikai kā recenzēto
krājumu «slavenais ipašnieks». Taču nav nekādu ziņu, ka
līdz ar oriģināliem viņš būtu nosūtījis redakcijai arī tautas-
dziesmu tulkojumus. Vēdas domāt, ka gan parindeņu tulko-
tājs, gan atdzejojotājs bijis pats recenzijas autors. Šādam
pieņēmumam par labu liecina tādas frāzes kā «... pirmās des-
mit dziesmiņas dosim burtiskā tulkojumā, bet tālāk izvēlēsi-
mies no dažādām vietām tās, kuras šķiet visvairāk pelnījušas
saglabāšanu», «piektā jau pati no sevis veidojas dzejā» vai
«nākošās dziesmas piemērs parāda, cik viegli un dabiski ne-
izpušķota doma pārceļama no vienas valodas dzejas citā».
Šī autora vārds mums diemžēl nav zināms, jo «Foreign
Quarterly Review» ievietotajām recenzijām nav parakstu.
Varam vienīgi apliecināt, ka savu darbu viņš veicis ar vis-
lielāko atbildības sajūtu, jo līdztekus recenzējamiem krāju-
miem izstudējis visu literatūru, kas tajā laikā Anglijā par
latviešiem un viņu valodu bijusi pieejama: Vecā Stendera

«Latviešu gramatiku», J. G. Herdera «Tautas dziesmas», G. F. Parrota pētījumu par libiešu, latviešu un igauņu valodu izcelšanās un par šo tautu vēsturi un mitoloģiju.

Gan daļējs šo darbu satura pārstāsts, gan fragmentu tulkojumi ietverti arī recenzijā, bet, tā kā divpakāpju tulkojums negarantē precizitāti un latviešu tautas un latviešu valodas cilmes nezinātniski skaidrojumi šodien mūs neinteresē, šis raksta daļas nav tulkotas.

RITA DRIZULE

DIEVA UN VELNA MITOLOĢISKIE PERSONIFICĒJUMI LATVIEŠU FOLKLORĀ

Sasatika Dievs ar Velnu
Vidū /jūras uz akmiņa;
Kažociņi briku braku,
Zobentiņi šmigu šmagu.

LD 33692

Mitoloģiskā domāšana kā savdabīgs, agrīns domāšanas veids radās jau pirmsšķiru sabiedrībā. Šo domāšanu raksturoja trīs galvenās pazīmes, proti, *pirmkārt*, tā bija priekšmetiska, praktiska, kur cilvēki objektus un parādības dabā uztvēra organiskā saistībā ar savām ikdienas vajadzībām un darbību, kā arī vienādoja paši ar sevi. *Otrkārt*, tā bija jutekliski konkrēta, nevis teorētiski abstrakta. Abstraktie jēdzieni tika personificēti kā konkrētas dzīvas būtnes, laiks netika atdalīts no telpas un tml. *Treškārt*, šī domāšana ietvēra sevī arī nai-vās dialektikas īpašības, pēc kuras viss dabā atrodas nemi-tīgā kustībā (sal. Шахнович М. И. Первобытная мифоло-гия и философия. Л., 1971, с. 33—36).

Mitos senais cilvēks mēģināja apcerēt apkārtējo pasauli tās priekšmetiskumā ar emocionālo un nai-vi loģisko asociā-ciju palīdzību, turklāt vairums asociāciju nebija pakļaujamas praktiskai pārbaudei, tām bija vienīgi jātic kā realitātei. Tās dabas parādības, kuru likumsakarību un ritmisku atkārtōša-nos cilvēks sāka intuitīvi apjaust (piemēram, gaisma — tumsa, diena — nakts), viņš personificēja par sev līdzīgām būtnēm. Vieni no senākajiem dabas parādību un kosmosa daļu personificējumiem ir saglabājušies tautu miklās, kas sa-vukārt pieskaitāmas senākajam folkloras slānim. Piemēram,

diena un nakts latviešu mīklās attēlotas kā divas māsas, viena balta, otra melna (skat. Ancelāne A. Latviešu tautas mīklas. R., 1954, 109. lpp.). Debess, zeme, saule un vējš kādā mīklā savukārt raksturoti šādi: Augsts tēvs, plata māte, skaista meita, traks znots (107. lpp.).

Mitoloģiskā domāšana ataino gan pozitīvo, gan arī negatīvo spēku sadursmi tiklab dabā, kā arī sava laika sabiedrībā, pirmatnējā cilvēka dzīvē, turklāt šie spēki tiek personificēti kā Labais un Nelabais vai Ļaunais. Sākotnēji, domājams, tie būs attēloti kā nenoteiktas būtnes, vēlāk jau ar konkrētāku saturu un raksturojuma pazīmēm.

Senais Labā un Ļaunā pretstatījums, attiecināts uz cilvēka dzīves veiksmēm vai neveiksmēm, līdz mūsu dienām vēl labi saglabājies tautasdziesmās un personificēts Laimes un Nelaimes tēlos (sal. ar senslāvu — Доля un Недоля).

Raksturīgas, piemēram, ir sekojošas četrindes:

Satikās mana Laime
Ar Nelaimi celiņā;
Grūd, Laimiņa, Nelaimiņa
No celiņa maliņā!

LD 9263

Nelaim' mana, nebēdnica,
Man' iegrude ūdenie;
Man' Laimiņa izvīlkuse,
Saulītē izkaltēja.

LD 9247

Atsevišķās dziesmās Nelaime vēl dēvēta arī par «launu dienu», «slimu dienu», tas ir, dienu, kas atnesusi grūtības, neveiksmes un postu (LD 9161; 9174; 9180; 9262 u. c.).

Nenoteiktie vispārinājumi — Labais un Ļaunais — pakāpeniski ieguva konkrētāku veidu kā īpašas dievības, pirmo saistot ar gaismu, ar debesīm, otro ar zemi, pazemi un tumsu. Lai nenoteiktie pretišķīgo pārdzīvojumu vispārinājumi iegūtu noteiktu ārējo veidu un atbilstīgas funkcijas, citiem vārdiem, — lai tie materializētos vairāk vai mazāk cilvēkam līdzīgos tēlos, bija jānotiek kardinālām izmaiņām sabiedrības vēsturiskajā attīstībā. Pirmsšķiru sabiedrībā cilvēki pielūdza dažādus visumā nenoteikta veida dabas garus, dēmonus. Apvienojoties ciltīs, katrai ciltij bija pieņemts pielūgt jau īpašas cilšu dievības. Kā norādījis krievu padomju etnogrāfs S. A. Tokarevs, ciltīm tālāk apvienojoties valstiskās

vienībās un formējoties tautām, arī dieva priekšstatā notika būtiskas izmaiņas. Daudzo atšķirīgo cilšu dievu vietā izvirzīja vienu galveno dievu, augstāku par visiem pārējiem dieviem un kopīgu visai cilšu apvienībai. Šī norise tomēr nenoveda pie vairāku citu agrāk pielūgtu dievu izzušanas, kuri cilvēku iztēlē vēl ilgi saglabājās līdzās galvenajam dievam ar savām noteiktām funkcijām. (Skat. Мифы народов мира. М., 1980, I, 177. lpp.)¹

Latviešu folklorā dievību attēlojums parāda to sabiedriski vēsturiskās attīstības pakāpi, kad ir izveidojusies jau sabiedrības sadale ļaužu šķirās un kad pārējo dievību vidū ir izvirzījis galvenais dievs, dziesmās saukts arī Debestēvs.

Radot savā iztēlē īpašas pārdabiskas būtnes, pirmatnējais cilvēks nebūt neattālinājās no reālās dzīves. Viņš centās savu trūcīgo dzīves pieredzi vispārināt un sakārtot noteiktā viengabala priekšstatā. Viņš uzlūkoja sevi par daļu no sava laika sabiedrības, no kopīgā, bet kopīgais viņam bija cieši ieslēgts apkārtējā dabā un saistīts ar kosmiskajiem spēkiem. Tie tad cilvēka iztēlē tika personificēti un pakāpeniski iesaistīti aktīvā darbībā. Tās nolūks tieši vai netieši bija realizēt noteiktu kārtību un noteiktus uzdevumus cilvēka apdzīvojamā telpā, ko veikt pats cilvēks vēl nebija spējīgs.

1. Viens no galvenajiem mitoloģiskajiem pretstatījumiem. Dieva un Velna tēls atsevišķos folkloras žanros.

Senā cilvēka pasaules uztverē kā viens no pirmajiem pretstatījumiem izveidojās *zemes* un *debesu pretstatījums*. Pakāpeniskas asociāciju virknēšanas gaitā zeme savukārt tika uzlūkota par augšējo attiecībā pret pazemi vai ūdens pasauli. Līdz ar to radās cilvēku priekšstatos pasaules telpas trej-

¹ Turpmāk — МНМ, sējums un lpp.

dalījums — debesis, zeme un apakšzeme (arī — ūdens pasaule).

Baltu tautām, tāpat kā daudzām citām senajām pasaules tautām, Visuma izpratnē raksturīgs šāds pasaules telpas trejdalījums, kuru it kā satur kopā un savieno t. s. Pasaules koks, lat. *Arbor mundi* (skat. MHM, I, 398.—406. lpp.). Šī koka attēlojumam seno cilvēku Visuma izpratnē un uztverē ir īpaša organizējoša loma, jo tas nosaka konkrēto mitoloģisko sistēmu iekšējo struktūru un visus tās galvenos parametrus.

Pasaules koka atveidojumam pieder galvenā vieta arī seno tautu mākslā, piemēram, ornamentikā un skulptūrā. Tieši vai netieši minētais attēls rodams dažādās seno tautu tradīcijās, sākot no bronzas laikmeta un beidzot līdz pat mūsu dienām.

Latviešu folklorā, it īpaši tautasdziesmās, Pasaules koka atveidojums vislabāk saskatāms dziesmās par garo pupu, pa kuras zariem mitoloģiskais varonis uzkāpj debesis (jaunāko vēsturisko formāciju dziesmās tā ir bārenīte), kā arī dziesmās, kur daudzināts brīnišķīgais Saules koks, visbiežāk — ozols. (Skat. Barons K. Latvju dainas, 5. sēj., 338.—339., 348. u. c. lpp.)

Ar priekšstatiem par augšējo un apakšējo pasaules telpu nesaraunami ir saistīti arī nākamais mitoloģisko pretstatījumu pāris, proti, *gaisma* un *tumsa*. Tā kā debesis cilvēkam jau sākotnēji asociējās ar gaismu, tad viņš iztēlojās tur mājajam sev labvēlīgas būtnes, turpretim tumšajā pazemē iedomājās mītam sev nelabvēlīgākus radījumus. Domājams, ka cilvēka bailēm no tumsas un viņa drūmajiem priekšstatiem par apakšzemi cēlonis meklējams arī viņa ticībā pēcnāves dzīvei. Šī ticība ir sastopama jau viszemākās kultūras cilvēku sabiedrības laikmetos (sal. MHM, I, 414., 415. lpp.).

Pirmsanimisma uzskatos cilvēka dvēsele vēl neeksistē, bet nomirušais it kā turpina dzīvot savā apglabāšanas vietā un parasti tiek uzskatīts par naidīgu dzīvajiem. Nākamajā uzskatu attīstības posmā, animisma uzskatu periodā, pēc

cilvēka nāves viņa dvēseli iedomājas pārtopam veli, vieliskā būtnē, kas šad un tad spēj parādīties virszemē cilvēkam vairāk vai mazāk līdzīgā veidā. Šinī laikmetā jau ir izveidojies priekšstats par velu valsti apakšzemē pie Zemes mātes vai Velu mātes. Latviešu vēstītājā folklorā, pasakās, teikās, nostāstos, dominē animisma uzskati, kur veli nāk ciemoties no pazemes virszemē. Tikai atsevišķās tautasdziesmās atrodam vēl senāko, pirmsanimisma uzskatu atblāzmu, kas liecina par cilvēka stihiskām bailēm no mirušajiem, piemēram:

Es to savu mīlu tēvu
Ar važām aizvažuju,
Ar atslēgu vārtus slēdzu,
Lai nenāca ciemoties.

LD 27514

No šīs dienas tu, bāliņ,
Nenāc vaira ciemoties:
Vilciņš guļ celiņā,
Lāciņš ceļa maliņā.

LD 27516, 3. vers.

Vēl arī dažos tautas ticējumos balstītās darbībās saskatāmas nepārvaramas bailes no mirušā. Piemēram, kad mironi iznes no mājas uz kapiem, tam nopakaļ izlej spaini ūdens, lai nomirušais vairs neatgrieztos atpakaļ (LTT, 2247—2250);¹ citviet sakur ugunsroku, lai tas aizšķērso mironim ceļu uz mājām (LTT, 2252).

Latviešu padomju arheologi I. Loze un J. Graudonis raksta, ka akmeņu kraušana uz senajiem kapiem un daļēji arī mirušo sadedzināšana jāizskaidro ar palicēju centieniem nodrošināties pret to augšāmcelšanos, tāpat arī ar ticību, ka šīs izdarības pasargā apbedīto no ļauniem gariem (Arheoloģija un etnogrāfija. R., 1970, 9. sēj., 41., 49. lpp.).

Pirmatnējās sabiedrības cilvēkam radīja ievērojamas grūtības dažādu dabas parādību, bet jo īpaši abstraktu jēdzienu formulēšana vārdos. Sākotnēji abstraktie priekšstati ir radušies *pa pāriem*. Jau minējām Laimi — Nelaimi; turklāt vienam un tam pašam pretstatījumu pārim nereti bija arī viens un tas pats nosaukums: piemēram, senajiem ēģiptiešiem vārds «aktu» ir apzīmējis gan gaismu (staru), gan arī

¹ Latviešu tautas ticējumi. Sakārtojis P. Smits. I-IV. R., 1940.—1941.

Ansis Lerhis-Puškaitis. J. Strupuļa medaļa. Bronza. 1975. gads.

Edvards Vulfs ģimenes vidū 1907. gadā Jelgavā. Sēž: tēvs Dāvids Vulfs, pamāte Lavīze Vulfa; stāv Edvards Vulfs (vidū), viņa pusbrālis Jānis un pusmāsa Anna.

tumsu (nakti); «asura» bijis gan labais, gan arī ļaunais gars u. tml.

Iespējams, ka sākumā arī mitoloģiskie pretstatījumi Labais un Nelabais varēja tikt uzskatīti par kaut ko savstarpēji vienotu, tikai pakāpeniskā cilvēka domāšanas un valodas pilnveidošanās gaitā tie būs pārtapuši būtnēs, kas eksistē viena otrai tuvu blakām (vairākās latviešu pasakās Dievs un Velns ir kaimiņi), un visbeidzot kļuvuši par absolūtiem pretstatiem, kas viens otru pilnīgi izslēdz.

Latviešu mitoloģijas pētnieks L. Adamovičs ir savulaik izteicies, ka mūsu kosmogoniskajās teikās saskatāms zināms mēģinājums izprast Velnu kā Dieva — Pirmtēva jēdziena diferenciēšanās veidojumu (sal. Adamovičs L. Senlatviešu reliģija vēlajā dzelzs laikmetā. R., 1937, 67. lpp.).

Manuprāt gan, Dieva — Pirmtēva priekšstatam kā pretstatīgā (apakšējā) opozīcija pirmatnīgāka ir Zeme, Pirmmāte, visas dzīvās radības «laidēja», kas jo īpaši latviešu mitoloģiskajā pasaules uztverē ir sazarojusies daudzās mātēs. Tālab ir nepieciešami un visnotaļ nozīmīgi latviešu mitoloģijas un folkloras pētījumi šinī virzienā. Šis apceres tēmas specifika neatļauj sīkāk pievērsties mātēm. Tikai jāatzīst, ka pats mitoloģiskais Dieva, Debestēva personificējums latviešu folklorā ir krasi norobežots no sievišķā Pirmsākuma, no Mātes personificējuma, jo Dievam ir gan dēli, bet trūkst mātes un meitu.

Folklorā reti pieminētā Dieva māte ir katoļticības ieviests atribūts, bet dieva meitas pseidotautiskajās dziesmās savukārt ieviesuši tautiskā romantisma sekotāji.

Atsevišķos latviešu folkloras žanros dieva un velna attēlojums nav viendabīgs un vienlīdz plašs. Piemēram, tautsdziesmās velns pieminēts visai maz, turklāt gandrīz tikai izteikti ļaunā, kristīgās ticības velna nozīmē.

Šis nevienmērības cēloņi ir sarežģīti. Tie sakņojas gan cilvēku psihe īpatnībās, gan arī sabiedriski vēsturiskajos apstākļos, kas noteikuši katra atsevišķa folkloras žanra specifiku. Raksturīgi, ka visas ar zemi vai pazemi saistītās

mitoloģiskās būtnes vairāk attēlotas vēstītājā folklorā, kā pasakās, teikās, nostāstos, daļēji arī buramvārdos un ticējumos. Pēc krievu padomju fiziologu un psihologu (V. Kesarevs u. c.) atzinumiem, uz cilvēka domāšanas spējas rosīgumu jūtami iedarbojas zemes gravitācijas spēks (skat. Знание — Сила, 1984, № 1, c. 22). Iespējams, ka uz šī pamata zemes matērijai tuvākie objekti, radot lielāku interesi, tika arī plašāk, daudzpusīgāk apcerēti.

Sava nozīme iepriekš minētajā parādībā ir arī atsevišķu folkloras žanru teikšanas specifiskajiem apstākļiem. Viss ar senāko ticējumu un ieražu slāni saistītais folkloras vārdis-kais mantojums feodālismā drošāk varēja saglabāties īpaši tajos folkloras žanros, kas tika tradēti pašu latviešu noslēgtākā kopībā. Pie šiem žanriem pieder daļēji mitoloģiska satura un ieražu dziesmas, bet jo īpaši — teikas, pasakas un nostāsti. Visi tie bija domāti samērā šaurai auditorijai, un to teikšanas process iekļāvās arī noteiktos ģimenes godos vai gadskārtu svētkos. Latviešu padomju folklorists Jāzeps Rudzītis raksta, ka, piemēram, Austrumlatvijā senāk adventa laikā (apmēram no 30. novembra līdz 24. decembrim) intensīvi stāstītas pasakas un teikas garajos vakaros. Šī nodarbe varētu būt arī zināms tautas protests pret kristīgās garīdzniecības pastiprināto aicinājumu šajā laika posmā atrauties no laicīgām lietām (skat. ZA Vēstis, 1970, № 1, 101. lpp.).

No veciem baznīcu vizitāciju protokolliem un arhīvu dokumentiem, kā arī 17. un 18. gadsimta vācu garīdznieku rakstiem uzzinām, ka latviešu senā ticība tika nesaudzīgi apkarota. Īpaši aktīvi kristīgie garīdznieki vērsās pret zemes dievībām un pret ziedojumiem Pērkonam, Ušiņam, kā arī mājas, pavarda un lauka dieviņiem.

Vēstītājā folklorā dieva attēlojums atšķiras no dieva personificējumiem tautasdziesmās. Šai parādībai arī ir savi cēloņi.

Pirmkārt, pasakas, teikas un nostāsti vairāk nekā tautasdziesmas ir savus prototipus ņēmušas no reālās ikdienas.

Sava laika cilvēku cerības un ilgas pasakās ir iemiesotas no dzīves īstenības ņemtos tēlos, noteiktu sabiedrisko grupējumu pārstāvjos (piemēram, sērdiene — kalponīte, trešais dēls, skopais saimnieks, asprātīgais kalps u.tml.).

Otrkārt, pasakas un teikas, atskaitot atsevišķas to sastāvdaļas, kopumā salīdzinājumā ar dziesmām ir jaunāku laiku sacerējumi. Te feodālās klausības un nebrīves nomāktais latviešu zemnieks, meklēdams kaut iedomās sev zināmu gandarījumu, mitoloģiskos tēlus neapzināti ir pielīdzinājis sev to *pozitīvajā virzībā* (piemēram, zemniecisko Dieviņu pelēkajās drānās vai nereti pat veca nabaga izskatā) vai arī *saviem paverdzinātājiem*, kungiem un viņu dienderiem, to *negatīvajā virzībā* (kā lepno un nežēlīgo pilskungu Velnu, niknos elles kalpus — stārastus, vagarus, mazos velnēnus — muižnieku atvases un uzpūtīgās pilskundzes — Velna mātes). Tas tomēr nenožīmē, ka pārmantojuma ceļā pasaku un teiku mitoloģiskajos dieva un velna tēlos nebūtu saglabājušās arī to arhaiskās, vissenākās pazīmes. Piemēram, kaut pilskungs Velns ir pārmēru bagāts un stiprs, izveicīgais Velna kalps, izmantodams Velna naivumu, lētticību, to allaž uzveic. Arī Velna pils visbiežāk atrodas vai nu pazemē, kur var nokļūt, dodoties pāri lieliem ūdeņiem, vai arī ezerā, jūrā, purvā u. tml.

Treškārt, Dieva un Velna mitoloģisko personificējumu rakstura atveidē sava loma arī pasaku sižetu internacionālajai dabai, t. s. «ceļojošajiem» pasaku motīviem, ar ko sastopamies arī latviešu tautas pasakās. Ar šiem motīviem latviešu pasakās darbojošās mītiskās būtnes, Dievs un Velns iemantoja arī tādas īpašības, kas nebūt nebija raksturīgas baltu cilšu vissenākajiem mitoloģiskajiem priekšstatiem.

Tautasdziesmās atsedzas dieva senāki personificējumi. Jo īpaši tas attiecināms uz dziesmām, kas tieši vai pastarpināti dieva priekšstatu saista ar visu debesu izplatījumu, kā arī ar personificēto debesu spīdekļu Saules, Mēness, zvaigžņu un citu debesu gaismas parādību, kā Dieva dēlu, Saules meitu, reālistiski fantastisko darbošanos. Visas šīs dziesmas, varbūt

tikai ar nedaudz izņēmumiem, domājams, ir radušās pat vairākus gadsimtus pirms vācu krustnešu ienākšanas mūsu zemē. Dažām no tām var būt arī tūkstošgadīgs vecums. Atsevišķus šo dziesmu tipus, kā, piemēram, dziesmas par Saules un Mēness kāzām, dažus variantus par garo pupu jeb debesu kāpnēm, iespējams, var uzskatīt pat par senu rituālu dziedājumu sastāvdaļām.

Arī tajās tautasdziesmās, kur Dievs attēlots darbojamies zemes virsū, cilvēku apdzīvotajā vidē, Dieva tēls, tā darbība ir stipri poetizēti, to raksturojumam bieži izmantoti tādi epiteti kā «zelta», «sudraba», «dimantiņa» u. tml. Piemēram, Dievs sēj ar zeltītu sētuvīti, iet medībās ar sudraba sunīšiem, kuri dzen apzeltītu irbi, utt. Domājams, ka šīs dziesmas ir gan jaunākas cilmes ziņā par augstāk minētajām, tomēr senais tradicionālais dievības sakars ar debesu spožumu un gaismu arī te saskatāms.

Dieva mitoloģiskā personificējuma sens saistījums ar debesu velvi atainots arī vairākās tautas mīklās. Piemēram, «Tēva palags rogu pilns» (atminējums: zvaigznes pie debess) un «Spriks pie Dieva, lēcējs mežā, ķekarkājis ezerā»¹ (atminējums: mēness pie debesīm, zaķis mežā un vēzis ezerā) u. c.

Ļoti sens, šķiet, jau mantojums no indoeiropiešu pirmtautas laikiem, ir debesu Dieva saistījums dziesmās ar kalnu, ar zirgiem un dažādās darbībās kopā ar Sauli, Mēnesi un Saules meitām, piemēram:

Rāmi rāmi Dieviņš brauca
No kalniņa lejiņā;
Niedres tiltis ligojās,
Zviedz Dieviņa kumeliņi.

LD 33689

Kam tie zirgi, kam tie rati
Pie Dieviņa namdurēm?
Dieva zirgi, Dieva ratī,
Gaid' Saulīti iesēdam.

LD 33799

Tautasdziesmās vēl spilgtāk nekā citos folkloras žanros atainojas tautas senais uzskats par Dieva nespēju izmainīt cilvēkiem likteņa dievības Laimas lemto grūto mūžu. Arī

¹ Miklas ņemtas no Folkloras arhīva materiāliem. Turpmāk FA.

pati Laima raud, grūtu mūžu nolikusi, taču savu nolikumu pat viņa grozīt nespēj (sal. LD 9242 u. c.). Šis fatālisms raksturīgs vai visām senajām tautām.

Dievu un Velnu kā pretišķīgas un iztēlotajā darbībā suverēnas mītiskas būtnes rāda ne vien valodas frazeoloģismi dažās dziesmās (LD 31585, 2 p., 15639), bet arī daži sakām-vārdi. Tā, piemēram, par laisku, maz tikušu cilvēku latviešu zemnieks ir mēdzis teikt: «Dievam neder, velns nerauj,» — kam atbilstīgs veidojums ir arī lietuviešu folklorā: «Velnias neima, dievui nereikia» (skat. Kokare E. Latviešu un lietuviešu sakāmvārdu paralēles. R., 1980, 142. lpp.).

Pārskatot visus folkloras žanrus kopumā un atsevišķi, ir jāsecina, ka *isti precīzi* šo žanru variantu sistēmā nav iespējams noteikt senāko un jaunāko mitoloģisko priekšstatu slāņus. Šo noteiksmi kavē gan folkloras anonimitāte sacerēšanas ziņā, gan arī tās variēšanās tendence atkarīgi no sabiedrības struktūras un sociāli ekonomisko apstākļu izmaiņām. Arī tautasdziesmu senā tematika par mītisko būtni iedomātajām izdarībām laikmetu ritējumā ir arvien vairāk sadzīviskojusies.

Dziedājumus, kas senāk varēja būt zināma rituāla vai arī godu un gadskārtu svētku tradicionālo darbību mutvārdu pavadījums, ar laiku tauta sāka uzlūkot tikai kā skaistu dabas parādību atainojumu. Arī dziesmās daudzīnātās mītiskās būtnes nereti zaudēja savu noteikto funkciju un dziesmu teicēji tās nostatīja citu citas vietā. Tas redzams kaut vai, piemēram, tanīs dziesmās, kur blakus Laimai ir minēts arī Dievs kā cilvēka mūža «licējs» un likteņa «lēmējs» (skat. LD 33799; 33800; 33671, 3. u. c.).

Līdzīgas nekonsekvences tomēr neliedz iespēju galvenajās līnijās izsekot dieva un velna mitoloģisko personificējumu īpatnībām.

2. Dievs un dieviņi. Zemes dievs

Līdzšinējos dieva nosaukuma etimoloģiskajos skaidrojumos dominē atsaucis uz šī vārda izcelsmi no kopīgas indoeiropiešu saknes *dei-*, kurās nozīme — *spīdēt, mirdzēt* (MHM, I, 359., 378. lpp.).

Pakāpeniski dieva priekšstatā ir notikušas izmaiņas; cilvēku apziņā ar laiku dievs ir kļuvis par visu zemes dzīves lietu kārtotāju, turklāt tā darbība attēlota trijos galvenajos aspektos; *pirmkārt*, dievs ir uzskatīts par dzīvības devēju visam pasaulē pastāvošajam; *otrkārt*, dievs dēvēts tiklab par materiālo, kā ētisko vērtību devēju; *treškārt*, dievs daudzina kā cilvēku aizstāvis, palīgs un glābējs grūtībās. Tātad: dievs dzīvības radītāja, dzīvībai nepieciešamo vērtību devēja un dzīvības sargātāja funkcijā. Domājams, ka pēdējais no trim minētajiem aspektiem ir izveidojies visvēlāk, jo tas prasa no cilvēka jau augstu attīstītas komunikatīvās ētikas jūtas, proti, vērtēt kā saudzējamu ne tikai sevi, savas ģimenes vai radu dzimts locekli, bet arī cilvēku vispār.

Latviešu folklorā dievs tomēr nav parādīts kā absolutizētas žēlsirdības nesējs. Latviešu zemnieka dievs ir arī viņa sabiedrisko uzskatu atspoguļotājs, nelabvēlīgs latviešiem naidīgajai sociāli politiskajai varai — feodālajiem kungiem, kā, piemēram, teikts dziesmā:

Dieviņš gāja lauciņā
Ar zeltitu sētavīti;
Kungam gāja smilgas sēt,
Arājam miežus, rudzus.
LD 27953

No visām mitoloģiskajām dievām piedēvētajām īpašībām latviešu folklorā visvairāk izceltas divas, proti, dieva dāsnums un gudrība. Dievs ne tikai attēlots kā ļoti gudrs, bet tiek rādīts, ka tas vienīgais spēj šo gudrību dot tālāk cilvēkam. Pasakās, piemēram, ārēji necilais, vecam ubagam līdzīgais Dieviņš sniedz saviem aizstāvam grūtdienām pado-

mus pašās sarežģītākajās situācijās. Minētā latviešu folkloras dieva īpašība nebūt nav skaidrojama ar kristīgās mācības ietekmi, jo arī radīšanas teikās, kuras ataino ļoti senu mitoloģiskās iztēles slāni un kur pretstatīgās pozīcijās minēti Dievs un Velns, jau Dievs pārspēj Velnu gudrībā un atjautībā.

Simtējādos veidos latviešu folklorā ir saskatāma atziņa, ka galvenais gudras, pilnvērtīgas cilvēkdzīves saturs ir darbs. Cilvēkam neiespējams, neveicams darbs savukārt ir šīs folkloras dieva gudrības mērs, kā teikts, piemēram, dziesmā:

Dievins bija mazs vīrinis,
Gudris viņa padominis:
Viņš varēja priedi vērt,
Ozoliņu šķeterēt.

LD 33652

Latviešu zemnieka «mīlais Dieviņš» ir savā ārējā veidolā ļoti vienkāršs, tuvs zemes darbiem un cilvēka rūpēm. Nekur latvietis savam Dieviņam arī pārāk nezemojas, neizjūt tā priekšā sevišķas bailes vai niecības apziņu. Drīzāk latviešu zemniekam pret Dievu ir cieņas pilna tuvības izjūta kā pret vecāko biedru vai gudru padomdevēju. Tā, piemēram, pazīstamajā Ziemassvētku dziesmā «Klusat, jauni, klusat, veci, Dievs ienāca istabā» (LD 33271) atainojas nevis cilvēku bailes vai garīgs sastingums pārdabiskas varas priekšā, bet gan drīzāk šī mirkļa svinīguma izjutums, kad ikvienam istabā esošajam, kā mēs mūsdienā valodā sacītu, ir jāatskaitās par visa gada gaitā padarīto, paveikto vai arī neiespēto. Zīmīgi jau arī tas, ka Dievs ienācis «vaicā nama saimenieku», jo saimes un ģimenes galva senāk bija atbildīgs par visu pārējo mājas lauzu veikumu, par viņu «gudru dzīvošanu».

Dievu latviešu zemnieks, tāpat kā citu seno tautu pārstāvji, arvien ir priekšstatījis sev par ķermenisku, cilvēkveidīgu būtni. Pirmatnējam cilvēkam neeksistēja atšķirība starp materiālām un nemateriālām parādībām, nebija arī krasa pretstatījuma starp miesu un dvēseli. Pēdējo iedomājās

mājojam cilvēkā kāda dzīvnieka, visbiežāk peles, putniņa, tauriņa vai čūskas veidā. Tā arī senais latvietis neizprata abstrakto jēdzienu, ka dievs ir gars, ko no kanceles sludināja kristīgie garīdznieki. Raksturīgu piemēru šē sniedz anekdote, kurā mācītājs, bērņus pārklausot, uz jautājumu, kas ir gars (variantos — svētais gars), saņem atbildi, ka gars rodams pirtī peroties (Latviešu tautas anekdotes. Izlase. R., 1960, 199. lpp.).

Būdams cilvēka iztēlē ļoti aktīvs darbībā un visur klātesošs, dievs tur spēja arī savu ārējo veidu mainīt. Uz šo latviešu folkloras dieva īpašību savā laikā jau ir norādījis arī labs tautasdziesmu pazinējs un to formas pētnieks Ludis Bērziņš (skat. mēnešrakstu «Austrums», 1900, № 250).

Tomēr, kā vēlāk redzēsim, salīdzinājumā ar velnu dieva pārvērtību iespējas nav pārāk lielas.

Nekur neviltotās latviešu tautasdziesmās neatrodam apzīmējumu «dieviņi» lietotu daudzskaitlī. Vēstītājā folklorā, jo īpaši pasakās un nostāstos, arī vairākos ticējumos, dieviņi minēti visai daudz. Latviešu pirmspadoņju valodnieks un folklorists Pēteris Šmits piezīmē, ka šo dieviņu cilmes senums neesot droši nosakāms (Šmits P. Latviešu pasakas un teikas. R., 1936, 13. sēj., 11. lpp.)¹. Dieviņu cilmi no veļu kulta atvedina V. Maldonis un L. Adamovičs. Pēdējais pat izsaka domas, ka visas tās atsevišķās dziesmas, kurās minēts «dieviņš aizkrāsnē» vai «vibotnišu krūmiņā» (LD 8050 ar variantiem), vai arī «ceļmalīšu krūmiņā» (LD 26060), jāuzlūko vienīgi par dieva mīta deģenerācijas izpausmi un vienkāršu asprātību (Filologu biedrības raksti. R., 1939, 19. sēj., 191., 194. lpp.).

Ja arī tautasdziesmās vārdu «dieviņš» «dievs» vietā izskaidrojam ar pantmēra diktētajiem nosacījumiem, tad šo iemeslu taču nevaram nekādā ziņā attiecināt uz pārējiem — neritmizētajiem folkloras žanriem.

Daudzie latviešu dieviņi pasakās, nostāstos, atsevišķās

¹ Turpmāk saīsināti: PS, sējums un lpp.

teikās un ticējumos parasti ir attēloti dažādu dzīvnieku izskatā, piemēram, kā zalkši, krupji, peles, kaķi un gaiļi. Tiem ir nesti ziedoņi uzturvielās visdažādākajās vietās gan mājas tuvumā, gan arī attālākās vietās, piemēram, mežā pie atsevišķiem kokiem, akmeņu krājumos, pie atsevišķiem akmeņiem un avotiņiem u. tml. Par latviešu attieksmi pret tiem vēsti plašs pasaku, nostāstu, teiku un ticējumu klāsts.

Visu daudzveidīgo dieviņu, iedomāto materiālā labuma devēju un dzimts vai ģimenes sargātāju vidū īpaši nozīmīga vieta ir senāk tikusi ierādīta t. s. Mājas dievam jeb Mājas kungam, kas citviet dēvēts par Ašgalvi (pavarda dieviņu), citviet par Cēli un vēl citādos vārdos (Smits P. Latviešu mitoloģija. R., 1926, 35./36. lpp.)¹.

Tautas ticējumi stāsta, ka Mājas dievs mitinās vai nu istabā, pirtī, kūtī, vai arī sētsvidū, kādā alā.

Mājas vai Pavarda dievs ir pielūgts daudzās tautās. Tas ir ļoti sena dievība, ko arī baltu un slāvu tautas var būt pārmantojušas jau no indoeiropiešu pirmtautas. Šis dievības iztrūkums tautasdziesmās, liekas, ir izskaidrojams ar bailēm, jo kristīgie garīdznieki ticību Mājas dievam ir sevišķi nikni vajājuši. Par to liecina nostāsti un apraksti vecākajos latviešu laikrakstos (piemēram, laikrakstā «Tas Latviešu Laužu Draugs» 1836. gada 21. un 23. maija numuros). Arī veci laudis visos Latvijas novados, gan pēc aculiecinieku nostāstiem, gan arī pēc pašu pieredzes, ir stāstījuši, ka tiklab katoli, kā luterāņu garīdznieki ir paši cirtuši vai arī likuši nokirst t. s. «svētos kokus», pie kuriem nesti dieviņiem ziedoņi, tāpat arī likuši sagraut pavardus un nojaukt ēkas, kur ziedots Mājas vai Pavarda dievam, kā arī citām sīkākām dievībām.²

¹ Turpmāk — Lm un lpp.

² Alūksnes novada prāvests Ernsts Gliks 1690. gadā liek Ziemeru zemniekam Krieviņu Jānim apgāzt un apart virtuvē esošo «velna altāri», bet, kad zemnieks to atkal atjauno, uzdod vietējai administrācijai zemnieku sodīt ar pieciem pāriem rikšu un virtuvi noplēst (nojaukt).

Straubergs K. Latviešu buramie vārdi, II. R., 1941, 503.—504. lpp.; turpmāk — LBV, sēj. un lpp.

Vācu tautības Baltijas etnologs V. Manharts savā laikā starp citām baltu dievībām vēl ir pieminējis īpašu maltuves, arī graudu dieviņu, Rudzu ruņģiti jeb Luņģiti, kas nesot malējām klāt graudus malšanas laikā un parādoties melna kaķa izskatā (Mannharts V. Latviešu-prūšu mitoloģija. R., 1936, 692. lpp.). Šāda dievība pazīstama arī ģermāņiem ar nosaukumu «der Kornalp».

Kā zemnieka materiālās pārticības veicinātājas latviešu pasakās, teikās un nostāstos vēl ir minētas divas sieviešu kārtas dievības — Gausa māte un Vilce. Latviešu padomju folklorists O. Ambainis domā, ka abas pēdējās, kā arī augstāk pieminētais Mājas kungs, pieaugot latviešu feodālo zemnieku sociāli mantiskajai diferencei, ir ar laiku pārtapuši par t. s. Pūķi, kura uzdevums bija pavairot mājas turību (Latviešu literatūras vēsture. R., 1959, 1. sēj., 223.—224. lpp.).

Šķiet, ka arī dažas senas maltuves dziesmas liecina par Pūķa un maltuves dieviņa adekvātumu, piemēram:

Jau es malu maļamo,
Vēl man bēra beramo,
Vēl man bēra beramo
Pūķīts mīla galiņā.

LD 8026

Visu ritu malu, malu,
Siekam kaudzes nenomalu;
Kur nomalšu siekam kaudzi,
Pūķīts mīla galiņā.

LD 8271

Tāpat arī rijā latviešiem ir bijis savs dieviņš — Rijas kungs, kuram par godu apkūlībās uz rijas krāsns nolikti gan ēdieni, gan dzērieni (LTT, 25530).

Gadskārtu svinamajās dienās, kā, piemēram, Labrenča dienā, Miķeļos un Mārtiņos, nereti saimnieks rijas krāsns-priekšā kāva gaili, tā asinis tecinot pelnos. Šis rituāls arī uzlūkojams par Rijas kunga godināšanu, svētības izlūgšanos nākamajam gadam.

Daudzveidīgajiem dieviņiem, kas, šķiet, senatnē cilvēka iztēlē piepildīja viņa tuvāko un tālāko apkārtni, protams, varēja būt arī dažādi nosaukumi, iespējams, pat katram ciešam, katrai dzimtai savi. Arī latviešu sakāmvārdos un parunās ir minēta šo dieviņu savrupā piederība, piemēram: «Tu

gan nevari savu dievu mežā dzīt.» (Бривземниекс Фр. Труды этнографического отдела ... Книга VI. М., 1881, с. 8.)

Pasakās, teikās un ticējumos dažkārt atrodam pieminētu Zemes dievu, retāk — zemes dievus. P. Smits domā, ka blakus mātei Zemei indoeiropiešu tautu senajos mītos kā debesu dievam pretstatīgas dievības būs pastāvējuši arī zemes dievi un tiem pat it kā būtu lielāka loma nekā Zemes mātei (L m, 12. lpp.). Sis apgalvojums tomēr ir tikai hipotēze, kam trūkst pierādījuma svāra. Taču zemes dieviņu vai Zemes dieva popularitāte, pēc vēstītājas folkloras liecībām, latviešu zemnieku vidū nav noliedzama. Tā, piemēram, kāds Vidzemes zemnieks ēdinājis Zemes dievu pirti (LTT, 19346). Zemes dieviņiem ziedots ēdiens pie kokiem vai arī uz akmeņiem, kas tautā ir dēvēti par Upura akmeņiem (PŠ, XIII, 258., 259., 279. lpp.).

Atsevišķas teikas vēstī, ka par Zemes dievu ir dēvēti arī zināmi koki, piemēram, Gaujienā priede un Aumeisteru pagastā kļava (PŠ, XIII, 258., 277., 279. lpp.). Kāds nostāsts ataino brīdi, kad mācītājs Gustavs Bergmanis Ternejas pagastā liek nocirst upuru liepu, kurā it kā mājojis dieviņš. Kad liepa gāžas, no tās zariem izskrien melns kaķis un pazūd zem klēts (PŠ, XIII, 271. lpp.). Citviet Latvijā pastāvējusi ieraža pielikt jaunpiedzimušo bērnu pie ozola blūka, lai dieviņš to apsvētī. Kad mācītājs liek blūķi aizvelt uz mežu un sadedzināt, no tā izskrien pele (PŠ, XIII, 267.—268. lpp.).

Tiklab melnais kaķis liepā, kā pele ozola blūķī, pēc sava laika latviešu zemnieku uzskatiem, ir kokā mājajošā dieviņa vieliskais veidols, kaut gan patiesībā minēto dzīvnieku atrašanās tur bija tīrā nejaušība. Kā raksta P. Šmits, jau 1613. gadā kāds jezuītu misionārs atzīmējis, ka augšzemes latvieši pielūguši divus galvenos dievus, vienu debesu un vienu zemes dievu, kuriem bijuši pakļauti pārējie dievi (Lm, 14. lpp.). Savukārt kādā citā 17. gadsimta katoļu garīdznieka ziņojumā tā laika kroplajā latviešu valodas rakstībā koki ir nosaukti par elku dieviem (*Elves debes*), norādot, ka tiem nesti ziedojumi. Še arī jau atsevišķi pieminēti Zemes

dievs (Zemmes deves) un Lielais dievs (Lelo Deves), pēdējais, domājams, ir debesu dievs (LBV, II, 1941, 630. lpp.).

Tautā ir bijis izplatīts uzskats, ka, zemes dievam atraujot ziedojumus, cilvēkus sagaida slimības un visādas nelaimes. Piemēram, kāds saimnieks nesis uz tirumu alu, kas nejauši izlijis zemē. Saimnieks teicis: «Nu, lai tas paliek tev, Zemes dievs, citreiz tev nesišu vairāk.» Vēlāk viņš savu solījumu tomēr aizmirsis un kļuvis slims (PS, XIII, 261. lpp.).

Zemes dieva atcerēšanās ar ziedojumu turpretim atnesusi cilvēkiem labklājību. Piemēram, kad gājuši sēt pirmos miežus, saimnieks vienu riekšavu miežu iemetis pirmajā krūmā, kas ceļā gadījies, jo ticējis, ka tad būs laba miežu raža (LTT, 20530).

Zemes dievam vai dieviņiem ziedots arī upēs un avotiņos, metot tur uzturvielas un naudu. Tā, piemēram, senlaikos visā Latvijā bijis pazīstams Tirzas svētavotiņš, kas atrodas netālu no baznīckalna. Pie tā īpaši Zāļu vakarā plūduši laudis no visiem Latvijas novadiem un pat no tālās Lietuvas. Visvairāk, protams, turp devušies dažādi sirdzēji un dzīves likstu mocīti laudis, ticēdami avotiņa burvju spēkam. Ap avotiņu aplī vadāti arī vārgi mājlopi. Kam nav bijis avotiņam nekā ko ziedot, tas izrāvis sev matu šķipsniņu un iesviedis avotiņā (LTT, 34289)¹.

V. Manharts raksta par kādu vīriešu kārtas zemes dievību arī pie lietuviešiem ar nosaukumu «Zemelukas», «Zemepatys» vai «Zemenikas»; tas esot zemes kungs (*ein Herr der Erden*) (skat. Mannharts V. Latviešu-prūšu mitoloģija, 544. lpp.). Lietuviešu padomju folklorists N. Vēļus savukārt norāda, ka žemaišu cilts pielūgusi daudz zemes dievu un ievērojusi tos pat vairāk nekā Pērkonu (N. Velius. Senovės baltu pasauležiūrą, Vilnius, 1983, 57. lpp.).

Seno dievu un dieviņu pielūgsmes vietas Latvijas teritorijā ir saistītas arī ar kalniem un pakalniem; īpaši daudz to senās Kursas novadā. Tautā šie kalni ir dēvēti par «elku

¹ Rakstnieks Jānis Poruks izdarības pie Tirzas svētavotiņa meistariski attēlojis stāstā «Ubagi gadatirgū».

kalniem». Domājams, ka latviešu vārds «elks» ir cilmiski saistāms ar lietuviešu vārdu «alkas», kura nozīmes lietuviešu valodā ir: mežs, birzs, mežs kalnā un arī — dievu attēls, krievu идо́ль (skat. Lietuvių kalbos žodynas, sudarē K. Būga. Kaunas, 1924, 57.—58. lpp.).

Apzīmējumi «elku dievi» un «elki» ir atrodamī arī jau 18. gadsimta J. Langes un G. Stendera latviešu-vācu vārdnīcās un vāciski tulkoti kā «die Götze».

Arī jaunākajā krievu padomju mitoloģijas pētniecībā ir izteiktas domas par labu kalna un koka ciešajam sakaram ar cilvēku senajiem reliģiskajiem rituāliem (MHM, I, 311.—314. lpp.).

Vēlētos izvirzīt vēl gan turpmākajos mitoloģijas pētījumos pārbaudāmu atzinumu, proti, ka visi daudzveidīgie mājas, sētas un lauku, mežu dieviņi vēl ilgi pirms kristietības ievaduma Latvijas teritorijā ir radīti viena un tā paša htoniskā jeb Zemes dieva priekšstata sadalīšanās ceļā. Domāju, ka ar laiku arī Debesu dieva personificējumu baltu ciltīm būs bijusi tendence pavairot vairākās dievībās, kam visām zināms sakars ar debesīm, ar sauli un tās radītās veģetācijas kāpinājumu dabā (piemēram, Pērkona, Ūsiņa un Jāņa personificējumi).

Blakus šim zemes dieviņu kultam varēja pastāvēt arī Zemes mātes un māšu kulta, domājams, kā vēl senāku sabiedriski vēsturisko formāciju mitoloģiskās domas veidojums.

Pirmspadomju laikā latviešu mitoloģijas pētnieki, pārsvarā teologi, iespējams, gluži apzināti ir izvairījušies pieminēt Zemes dievu vai arī izcelt daudzo dieviņu lielo nozīmi latviešu zemnieka ticējumos ikdienas dzīvē. Viņi ir centušies padarīt senos latviešu mitoloģiskos priekšstatus iespējami tuvākus kristietismam. Kā izņēmums šo autoru vidū ir jāpiemin prof. Kārlis Straubergs. Būdam ļoti erudīts tautu senās kultūras pētnieks, viņš, starp citu, ir izcēlis arī latviešu Zemes dieva nozīmi (LBV, II, 632.—633. lpp.). Pēc K. Strauberga pētījumiem, seno latviešu ticību Zemes dievam aplie-

cina arī vēstures dokumenti dažādos laikos un dažādos apvidos, kas līdz ar to padara ticamu tā nozīmīgo vietu pārējo latviešu dievību saimē.

3. Velns — sarežģīta mītiska būtne.

Tā iespējamā cilmiskā saisme ar Zemes dievu un veļiem.

Daudzu pasaules tautu mīti stāsta par pasaules Visuma izveidošanos tiklab no pirmatnējā Haosa, kā arī no ugunīga pūķa (čūskas) vai arī ūdens stihijas. Mītos labi parādīta visu pretstatīgo sākumu, piemēram, gaismas un tumsas, dienas un nakts, dzīvības un nāves, savstarpējā nemitīgā cīņa, kas ir visas kustības un attīstības cēlonis dabā, pie kam šinī cīņā noris nemitīgs pārmaiņu pārsvars vai nu vienai, vai otrai pretstatu pusei. Mitoloģisko personificēto dievību pārvērtības no viena ārēja veidola otrā, lai tādā vai citādā veidā uzvarētu savu pretinieku, arī nav nekas cits kā šīs pirmatnīgās pretstatu cīņas atveidojums senā cilvēka domāšanā.

Mīti par pasaules radīšanu visbiežāk sākas ar negaisa vai plūdu attēlojumu. Arī latviešu kosmogoniskajās teikās par pasaules radīšanu sastopam tradicionālos bezveida haosa vai plūdu attēlojumus. Kā vienīgās darbojošās būtnes te ir minēti Dievs un Velns. Tā kāda teika vēstī: «Kad pasaule vēl nebij radīta, tad Dievs līdinājās līdz ar Velnu bezgalīgā tukšumā» (Lerhis-Puškaitis A. Latviešu tautas teikas un pasakas. R., 1903, 7. sēj., 1192.—1193. lpp.)¹. Kādā citā teikā stāstīts, ka Velns viens pats valda pār zemi: «No gaismas līdz gaismai viņš klejoja pa zemi» (PŠ, XIV, 27. lpp.). Kosmogonisko teiku vairākumā tomēr Dievs ar Velnu darbojas kopīgi, pie tam Velns uzturas vairāk ūdenī, bet Dievs uz sauszemes. Raksturīgs ir šāds teikas ievadījums: Dievs viens pats iet gar jūras malu un saka: «Ko lai es daru viens pats?» Otrs (Velns) atsaucies no jūras dibena: «Es esmu otrs» (PŠ, XIII, 116. lpp.).

¹ Turpmāk — LP, sējums un lpp.

Vairākas teikas par radīšanu stāsta, ka iesākumā arī uguns nav vis piederējusi Dievam, bet gan Velnam. Dievs to Velnam atņēmis ar viltu (PŠ, XIII, 176.—185. lpp.). Pamatos visas teikas par zemes radīšanu, uguns ieguvi, kā arī upju, ezeru un kalnu radīšanu pieder senākajam mitoloģisko vēstījumu slānim. Tiklab ūdens, kā uguns, būdami matērijas pirmsākuma elementi, senā cilvēka iztēlē jau ļoti agri būs ieņēmuši izcilu vietu. Piemēram, attēlojot pazemi, tie abi vēl atrodas vienkopus, vēl nav nošķirti un pretišķīgi elementi.

Latviešu kosmogoniskajās teikās Velns reizumis rādīts arī kā debess spīdekļu radītājs. Piemēram, kādā teikā, kur radīšanas tēma savijusies ar sadzīvisko tēmu, stāstīts par Velnu un malkas cirtēju. Pēdējais dod Velnam cibu, ar ko padzerties. Velns dzer tik ilgi, kamēr cibai nodilst mala. Tad Velns uzmet cibu gaisā, kur tā kā pusmēness grozās vēl šobaltdien (FA, 1837, 91.). Dažās citās teikās vēstīts, ka Velns, sviežot pret debesīm kādu priekšmetu, izveido pusmēnesi.

Ir grupa teiku un pasaku, kas Dievu un Velnu attēlo kā saticīgus kaimiņus, zemkopjus un lopkopjus. Tie dzīvo blakus vai arī tuvu viens pie otra. Viņu abu mājokļus nereti šķir tikai žogs; dažkārt viņi viens pie otra arī ciemojas (PŠ, XIII, 127., 140., 151., 173. u. c. lpp.). Kā jau kaimiņiem gadās kādreiz, tie viens otru arī pakaitina vai palielās ar to, kas katram no ražas labāk padevies. Tomēr šajās izdarībās nomanāma drīzāk spēkošanās vai lielība nekā ienaidis (LP, VII, 1158.—1195. lpp.).

Pasaku un teiku attēlojumā Velns daudz rosīgāk un konkrētāk par Dievu nodarbojas ar cilvēku apdzīvojamās Višuma daļas pārveidi un pārkārtošanu. Ir lielāka teiku grupa, kur Velns rādīts kā celtnieks, kā upju gultņu izmainītājs u. tml. Kāda teika stāsta, ka Velns parādījies uz zemes pirmais pēc tās rašanās. Visa zeme bijusi applūdusi, tikai paši kalnu gali sausi. Velns spēris milzīgus soļus no viena kalna gala līdz otram. Drīz tam nomirkušas kājas, un tas sācis

celt tiltus no kokiem, vārtus no akmeņiem. Uz akmeņiem palikuši Velna pirkstu nospiedumi, tāpēc tos dažkārt saucot par Velnakmeņiem, Velna pēdām (FA, 645, 7.).

Vēstījumos par Velna radošo darbošanos nereti gan ir pieminēts, ka šis darbs atnes cilvēkiem ļaunu. Pamatos tomēr vesela izlobās vēstījuma galvenā doma, proti: Velns ir aktīvs materiālās pasaules objektu radītājs un pārveidotājs. Daudzās teikās rosīgo Velna darbu iztraucē gaiļa dziesma. Šajos motīvos atainojas feodālismā kristīgās mācības ieviestais uzskats, kas bija izplatīts visā Eiropā, proti, ka gailis aicina cīņai pret cilvēkam ļaunvēlīgām pārdabiskām varām. Domājams, ka šis gaiļa kā gaismas saucēja simbolizējums ir stājies senākās — pirmskristīgās gaiļa simbolikas vietā. Pēdējā pamatojas gaiļa saismē ar zemes auglības kultu un vairošanās maģiju. Šai primārajā nozīmē gailis vēl ilgi figurē, piemēram, gadskārtu svētkos un svinamo dienu rituālajās izdarībās.

Teiku un pasaku vairākumā, pēc tradicionālās domāšanas virzības, Velns arvien attēlots muļķīgāks par Dievu. Tā, piemēram, vairākās teikās vēstīts, ka Velnam vairāk materiāla pasaules izveidošanai, vairāk dūņu, ko iznes no jūras dibena virspusē, vairāk akmeņu u. tml., taču ar gudru viltību Dievs izdara tā, ka šo materiālu izmanto cilvēku labā tikai viņš, Velnu atstājot tukšā vai arī atvēlot tam nepievilcīgāko darba daļu (PŠ, XIII, 118., 126. u. c. lpp.; LP, VII, 1191. u. c. lpp.).

Interesanta ir teika, kur Velns nosaukts par lietus valdnieku: kad Dievs dod spožu sauli, tad Velns klusē, bet, kad Dievs klusē, tad Velns, satinies tumšos mākoņu palagos, sūtījis zemei lietu (PŠ, XIII, 122. lpp.). Radīšanas funkcija, protams, ir senāka par pasaules daļu pārvaldes funkciju, tātad šis ir sens motīvs. Tā senumu apliecina arī tas, ka ar valguma, respektīvi, ūdens, priekšstatu asociējies Velna un nevis Pērkona personificējums. Šinī teikā saskatāma arī Velna mitoloģiskā personificējuma ciešā sakņošanās zemes matērijas un auglības priekšstatā. Pēdējo simboliski raksturo Velna spēks un darboties rosme, kurai tomēr trūkst apdoma

un apvalda; tie abi nāk itin kā no tumšiem dziļumiem un ir spiesti pakļauties gudrākajam, t. i., Dievam.

Dieva gudrības, varētu sacīt arī — asprātības attēlojums ir jo uzskatāms pasakās, kuras vēsti par Dievu un Velnu kā ražas dalītājiem (PŠ, XIII, 159.—169. lpp.). Arī zemkopības darbos Velns rādīts izveicīgāks par Dievu, tomēr Dievs tam arvien izmāna gan jaunos darbarikus, piemēram, izkapti (PŠ, XIII, 145.—154. lpp.), gan zirgu, ko zemi apstrādāt, zirga vietā Velnam iedodot zaķi (turpat, 155.—159. lpp.).

Motivi par to, ka Velnam ir izkopts un tas veiklāks plāvējs par Dievu, ir saistāmi ar ļoti seno mītisko priekšstatu par Velna sakaru ar mājlopiem, respektīvi, par Velnu kā lopkopības aizgādni. Velna kā lopu patrona personificējums savukārt cilmiski tuvs priekšstatam par *apakšzemi kā gani-bām un pļavām*. Pēdējais ir sens indoeiropiešu tautu ticējums, kas, pēc krievu padomju zinātnieku V. V. Ivanova un V. N. Toporova izteikumiem, vēl labi saglabāties arhaiskajā baltu mitoloģijā. Pēc viņu domām, *Velns ir iemiesojies īpašā lopu dievā Velesā*, kam savukārt *saisme arī ar mirušo cilvēku valsti apakšzemē* (Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. М., 1974, с. 66.—67.). Velna tēla apskats latviešu mitoloģiskajos folkloras tekstos minēto autoru tēzi visumā apstiprina.

Velna ciešu saismi ar dzīvniekiem un jo īpaši mājlopiem apliecina arī tā ārējā izskata attēlojumi. Daudzās pasakās Velnam ir govs vai zirga (dažkārt arī āža vai gaiļa) kājas, ragi pierē un vēršā aste. Velns nemitīgi spēj pārvērsties dažādu dzīvnieku izskatā (PŠ, XIV — par melnu teļu, 22. lpp.); par aunu vai suni (turpat, 43., 44. lpp.), kazu, kazlēnu, cūku, sivēnu, arī zaķi vai stirnu. It sevišķi cieša tuvība senajos baltu folkloras dotumos Velnam ar zirgu. Velns ne tikai pārvēršas par zirgu, bet arī jāļ vai brauc ar to. Velna māte (velnene) savukārt iemiesojas niknā ķēvē, kas kož un sper drosmīgajam puisim, kurš salīdzis pie Velna par kalpu (PŠ, III, 51.—57. lpp. u. c.).

Velna tuvība ar zirgu vairāk izcelta lietuviešu folklorā.

Mums zirgu šinī aspektā pārspēj āzis vai kaza. Pēdējai tautas dots epītets «velna lops».

Lietuviešu padomju folklorists N. Vēļus atzīmē, ka arī lietuviešu folklorā starp Velnu un kazu ir noturīga saisme. Viņš Velna mitoloģisko personificējumu baltu folklorā tuvina grieķu Panam un romiešu Faunam, kuri pieskaitāmi pastorālajām dievībām antīkajā kultūrā (N. Velius. Velnio banda: стадо вьяльняса. Балто-славянские исследования. М., 1980, 265. lpp.).

Tiklab latviešu, kā lietuviešu folklorā Velnam ciešs sakars arī ar kokiem, īpaši ar tiem, kas labprāt aug tumšās un mitrās vietās, kā, piemēram, alksnis, apse, egle, daļēji bērzs (purva bērzs). Šī saisme parāda senā cilvēka sinkrētisko domāšanu, kā arī domāšanu pretstatos. Egļu mežs, tāpat kā alksnājs, asociējas ar krēslu un mitrumu, tas dvašo arī spēcīgāku zemes un trūdu aromātu. Velna mitoloģiskais personificējums nav atraujams no minētajiem komponentiem. Taču Velnam sakars arī ar pretēja augšanas veida koku — ozolu. Velns slēpjas ozolā vai ozola dobumā no sava niknākā ienaidnieka Pērkona. Še meklējams izskaidrojums dziļā mitoloģiskās domas senatnē, proti, kopīgajā indoeiropiešu mītā, kas vēsti par Pērkondieva cīņu ar pretinieku (Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования ... с. 75.—103.).

Gan latviešu, gan lietuviešu folklorā Pasaules koka modelējums ietverts ozolā. Izteiktāks šis modelis ir lietuviešu folklorā. Rekonstruētajā indoeiropiešu mītā Pērkons cīnās ar deviņgalvu Pūķi pie Pasaules koka saknēm (tā pakājē). Šī mīta variācijās Pūķa vietā minēti arī Velns un čūska.

Abu baltu tautu pasakās Velns attēlots arī saistībā ar koka celmu; tas bieži sēž uz celma, izlien no celma vai pat pārvēršas par to. Piemēram, kādā pasakā teikts, ka ceļavīrs vēlā vakara stundā sastop Velnu, kam cepures vietā uz galvas celms (FA, 1400, 1598); citā — vīrs cilpā atvelk Velnu līdz uz mājām, mājās paraugās — cilpā nav vairs Velns, bet celms (FA, 1860, 2486). Še atkal sastopamies ar domāšanas sinkrētismu: mitologizēts tiek ne vien zināms objekts

dabā, bet asociatīvā ceļā arī šī objekta daļiņa; arī tad, ja tā ir samērā niecīga.

Senais cilvēks ir saistījis Velna personificējumu arī ar akmeņiem kā zemei tuviem veidojumiem. Tautas ticējumos dažkārt atainojas doma, ka akmeņi no zemes izaug un ka tie aug lielāki (LTT, 591—592).

Latviešu Folkloras arhīvā atrodas pāri par simt nepublicētu pasaku un teiku, kurās Velns attēlots dzīvojam vai nu zem akmens, vai akmenī; dažkārt tas, cilvēkus maldinot, vadā viņus apkārt akmeņim un parauj zem akmens.

Jāteic, ka Velna dzīvesvieta folkloras tēlojumā ir visai daudzveidīga. Tā mītņu uzskaitījumā īpaši divas grupas ir visraksturīgākās. Pirmā, kas Velna mājokli saista ar ūdeņiem — jūru, ezeru, upi, purvu, akaci; otrā, kas apliecina Velna lielo tuvību zemei un objektiem virs tās, tanī un zem tās — apakšzemē.

Velna tuvība ar zemi un ar matērijas veidojumiem, kas ar zemi ciešā saskarē (alas, koki, akmeņi u. tml.), ļauj domāt, ka *Velnam sākotnēji* cilvēku apziņā varējusi piederēt jo *tuva radniecība ar Zemes dievu*. It īpaši koki un akmeņi bija tie objekti dabā, pie kuriem Zemes dievam (dieviņiem) lika ziedojumus. Zemes dievam ne vien ziedots, bet no tā lūgta veselība, mājas svētība un labklājība. Arī Velnam pasakās un teikās cilvēki dažkārt prasa padomus dažādās kaitēs.

Ja zinām, ka Velns kopā ar Dievu piedalās mitoloģiskajos vēstījumos atainotajā radišanas un zemes «iekārtošanas» procesā, tad saistība ar Zemes dievu šķiet vēl ciešāka.

Īpaši vēl aplūkojams mitoloģiskā Velna sakars ar apakšzemi un tās iedomātajām būtnēm. Šo sakaru aspektā līdz šim ir meklēta arī velna nosaukuma etimoloģija. Jau Vecais Stenders velnu savulaik ir nosaucis par «mirušo cilvēku dievu», «Vels (der Gott der Verstorbenen)», ko «pagānticīgie latvieši svēti godājuši». Stenders piebilst, ka viņa dzīves laikā to saucot jau par «der Teufel», tas ir — atšķirībā no pirmā apzīmējuma — par velnu kristietisma izpratnē (Lettische

Grammatik, verfasst von Gotthard Friedrich Stender, Zweyte Auflage, Mitau, 1783, S. 271.).

Savukārt vācu 20. gadsimta valodnieks Ernsts Frenkelis lietuviešu vārdu «vēlinas» (*der Teufel*) un «veliokas», «velioka» (*Gespens und Teufel*) etimoloģiski saista ar nomirušo cilvēku gariem «vēlēs» (Ernst Fraenkel, Litauisches Etymologisches Wörterbuch, Lieferung 6, Göttingen, S. 1218.). Šis sakars ir pamatots senā cilvēka ticībā, ka veli ir nomirušo cilvēku dvēseles. Minētais uzskats atspoguļots abu baltu tautu folklorā. Vārdu «dvēsele» (lietuviski «dvėlė») Ernsts Frenkelis uzskata par kontamināciju no veļa (*vėlė*) un dvēseles senākajā izpratnē — dvašas, elpas, lietuviski — *dvasiā* (ibid., Lieferung 2, S. 114.).

Arī senajos latviešu ticējumos sastopam uzskatu, ka, cilvēkam beidzot elpot jeb dvašot, viņa dvēsele atstāj ķermeni vieliskā veidā, visbiežāk kā putniņš, tauriņš, pele, krupis vai čūska (LTT, 6204, 6231 u. c.).

Velnam daudzos mitoloģiskajos vēstījumos ir piedēvēts sakars ar šiem «dvēseļu dzīvniekiem». Pēc seniem ticējumiem Velns spēj pārvērsties ikvienā no tiem, taču visciešākais sakars tam ir ar čūsku. Velns ne tikai pārtop čūskā, bet dod tai arī dzīvību (PŠ, XIII, 172., 173. lpp.). Jaunākajos mitoloģijas pētījumos atzīmēta čūskas simboliskā divdabība: tā saistīta gan ar zemes un cilvēku auglību un vairošanās spējām, gan arī ar mājas pavarda un debesu uguni; sevišķi arhaiskos mītos čūska simbolizē tiklab zemes un debesu nošķirtību kā vienotību (MHM, I, 468.—470. lpp.).

Latviešu valodā kā Velna apzīmējumi vēl sastopami arī Jods un Jupis. Savā laikā šo mitoloģisko tēlu ir apcerējis Jēkabs Lautenbahs, taču viņš ir balstījies uz viltotiem folkloras avotiem un izdarījis patvaļīgus secinājumus (Par Jupi no J. Lautenbaha, Rīgas Latv. Biedrības Zinību Komisijas Rakstu krājums № 8. R., 1893, 1.—15. lpp.).

Vārdam Jods savukārt ir kopīga sakne ar lietuviešu valodas adjektīvu «juodas» — melns (Lietuviešu-latviešu vārdnīca. R., 1964, 276. lpp.).

Arī latviešiem velna tēls jau izsenis ir saistīts ar tumsas priekšstatu; dažkārt velnam tautas frazeoloģijā piešķirts epitets «melnaiss». Tomēr tas nav iemesls, lai latvieši velnu dēvētu par Jodu. Domāju, ka apzīmējums Jods radies jau sen un tam lielākoties ir tikai «tabu» nozīme. Kā zinām no tautas frazeoloģijas, «tabu» ir piešķirts visiem tiem radījumiem, kuri apdraudēja senā zemkopja un lopkopja eksistenci, un, lai tos nepiesauktu savā tuvumā, tiem tika izdomāti īpaši apzīmējumi. Tā, piemēram, čūsku nesauca vārdā, bet deva tai dažādus citus apzīmējumus, kā — «zemes ložņa», «brūte», «pinekls», «garais» u. tml.; vilku savukārt mēdza dēvēt par «pelēci», «mežavīru», «dieva suni» utt. Arī latviešu tautas ticējumos teikts, ka velnu nevar saukt vārdā, bet tas jādēvē par «melno kungu» (LTT, 32453, 32455). Velna vietā jālietojot vārdi: Jupis, spoks, sātans, nelabais u. c. (LTT, 32456).

Otra, iespējams, cilmiski jaunāka paraža ir Joda daudziznājums daudzskaitlī. Šis apzīmējums attiecināts uz gariņiem un spokiem, kuri it kā mitinātos purvos un mežos un kuriem būtu spējas laisties pa gaisu. Piemēram, 1777. gadā izdotajā Jēkaba Langes vācu-latviešu vārdnīcā vārdam Jods ir sniegtas pat vairākas nozīmes, kā, piemēram: *Waldteufel* (meža velns) II 132., *Waldgott* (meža dievs) I 567., *Unmensch, Satyr* (mežainis) I 552. Arī V. Manharts Latviešu-prūšu mitoloģijā ievietojis vārdu «jodi», skaidrojot tos kā gaisa garus, nomirušo dvēseles (627.).

Tautā jau sen ir pastāvējis uzskats, ka visiem ļaunajiem veļiem (varmācīgā nāvē mirušu vai ļaunu cilvēku, kā arī nogalinātu bērnu un pašslepkavu veļi) ir cieša saisme ar Velnu kā noslēpumainu, cilvēkiem nelabvēlīgu apakšzemes būtni. Jāatzīmē, ka dažviet Latvijā veļi ir dēvēti arī par «vecajiem», «paurišiem», «urgučiem» un «ilgiem». «Vecaji bijuši cilvēku izskatā, izmērcētas linu sauļas lielumā; viņu staigāšana bijusi vairāk pa grāvjiem, gar cela malu, kā arī gar sētmalām» (LTT, 32483). P. Smits savulaik ir saskatījis lielu līdzību šiem veļu vecišiem ar t. s. «zemes viriņiem» (*Erdmännchen*) vācu mitoloģijā, kas netiek nemaz uzlūkoti par

dvēselēm (P. Šmits. Lm, 56., 58., 60. lpp.). Pievienojos P. Šmita domām, ka Velnu pilnībā nevar pieskaitīt pie veļu saimes, jo tā mitiskās būtnes sākotnējā nozīme gadu tūkstošu laikā nevarēja palikt neizmainījusies (PŠ, XIV, 5. lpp.).

Veļiem ir daudz tuvības ar zemes dieviņiem, tomēr pilnīgi vienādojami tie nav. Jau no tālas senatnes t. s. «veļu laiks» rudenī sakrita ar applāvībām, ar lauku ražas novākšanu, kurai sekoja gan zemes dieviņu barošana, gan arī veļu mīlošana. Ļoti zīmīgi, ka veļu laiks senāk dēvēts arī par «dieva dienām» vai «dievainēm». [...] «Mūsu tēvu tēviem bija gan arīdzan svētas dienas, kā tās Dieva dienas, kur tie tiem gariem to nomirušu (resp., nomirušo gariem, veļiem — RD) upurēja» (citāts no 1793. gada sprediķu grāmatas, LTT, 32504); «Veļu laiks, zemlika jeb Dieva dienas tika svinētas četras nedēļas, no 29. septembra līdz 28. oktobrim» (citāts pēc Einhorna teksta, LTT, 32520).

Iespējams, ka apzīmējums «Dieva dienas» tautas mutē būs skanējis «dievu dienas», tikai kristīgo garīdznieku rediģējums tas būs ieguvis augstāk minēto formu.

Atšķirībā no zemes dieviņiem veļus nebaroja visu cauru gadu, bet, kā teikts tautas tradīcijās, «no Miķeļiem līdz Mārtiņiem» (LTT, 32496, 32498 u. c.). Arī lielākajos gadskārtu svētkos vēl atcerējās veļus, it īpaši ziemas saulgriežos.

Samazinoties seno tradīciju lomai tautas dzīvē, ar laiku, protams, priekšstati par zemes dieviņiem un veļiem varēja saplūst un, *domājams*, arī *saplūda vienā jēdzienā*. Sinī virzienā varbūt arī meklējams cēlonis, kāpēc latviešu mitoloģijā līdzās Zemes mātei nostājas Veļu māte un vēlāk to pat aizēno. Pārskatot latviešu folkloras materiālu tās žanru kopumā, Velns ar apakšzemi ir saistīts daudz ciešāk nekā Veļu māte, kuras «darbošanās» reducējas vai vienīgi uz dvēseļu sagaidīšanu, uzņemšanu un mīlošanu viņsaulē. Šajās darbībās turklāt paralēli Veļu mātei dažkārt minēta arī Zemes māte.

Velna pirmatnīgais sakars ar apakšzemi mitoloģiskajā aspektā, kā jau teikts, saskatāms tā mītne tuvībā ūdeņiem

un attēlots ļoti lielā folkloras materiālu skaitā. Daudzās latviešu pasakās un teikās vēstīts, ka jābrauc (arī jāpeld) pāri upei, ezeram vai jūrai, lai nonāktu Velna mājoklī. (PS, V, 9., 168.—169., 233., 257. u. c. lpp.)

Sinī sakarā der atzīmēt, ka nav nekā divaina, ja senlaikos latviešiem, tāpat kā daudzām citām senajām tautām, apzīmējumi «viņa saule» un «aizsaule» asociējās ar zemi aiz jūras, aiz liela, plaša ūdens krājuma. Tāpēc arī vārds Vāczeme varēja tikpat labi tikt attiecināts uz īsto Vāciju rietumos, aiz jūras, kā arī uz apakšzemi, kur, pēc kādas mitoloģiskas dziesmas fragmenta vārdiem, «bārenes tēvs māmiņa dzer Saules meitai kāzas» (LD, 34043, 10., 16. versija). Arī dažu citu tautasdziesmu fragmentos atrodam norādi, ka saules mītne ir arī apakšzeme, piemēram:

Meitiņ, tava māmuliņa
Guļ zem zaļo velēniņu,
Guļ zem zaļo velēniņu,
Saules mātes aplokā.

LD 4993

(*Tips: Sērdiene un trīs Laimiņas*)

Kādā pasakā savukārt stāstīts, ka skops saimnieks nokļūst pēc nāves Aizsaules birzī, redz kokos augļus, bet nespēj tos noraut (PS, V, 157. lpp.).

K. Straubergs savulaik ir izteicis interesantu domu, proti, ka saules neredzamais nakts ceļš folkloras tēlojumā varētu būt sācies un nobeidzies tur, kur sākušās un nobeigušās tās dienas gaitas, t. i., zemes virsmai pretējā pusē jeb Aizsaulē (skat. Straubergs K. Pasaules jūra. — Senatne un Māksla, 1937, 169. lpp.).

Šī apskata nobeigumā gribētos izcelt kā latviešu folkloras materiālos sinkrētiski atainotus (savijumā ar jaunākiem, respektīvi, kristietismam raksturīgiem elementiem) divus galvenos mītiskā Velna attēlojuma aspektus. *Pirmkārt*, tā tuvību zemei un visiem tās objektiem virszemē un apakšzemē, kā arī tā lielo radošo aktivitāti, tāpat arī spēju nemitīgi mainīt savu veidu; *otrkārt*, Velna saismi ar neizprotamo,

noslēpumaino citpasauli vai Aizsauli, kas nav pieejama dzīvam cilvēkam, bet vienīgi viņa velim. Tā kā Velns tautas iztēlē nekad nav bijis gaismas radījums, bet uzturējies tumšās, grūti pieejamās vai pat nepieejamās vietās, tad, pēc senā cilvēka uzskatiem, tam vajadzēja būt arī savai zināšanai par to noslēpumaino malū, kurp aiziet nomirušais cilvēks un kur pēc nāves mitinās viņa velis.

Domāju, ka visnenākajā tautas ticējumu slānī Velna ļaunums lielākoties ir saistāms tikai ar nāves un pazemes sfēru, kura baidīja pirmatnējo cilvēku, kā jau viss nezināmais, neizprastais.

Latviešu folklorā attieksmē pret Velnu samanāma pat īpatni labsirdīga, humoristiska noskaņa, jo tas nereti rādīts kā muļķis un neveiksminieks. Izņēmums šajā aspektā ir tautasdziesmas, taču tam, kā jau aprādījām, ir savi sabiedriski vēsturiski cēloņi.

Vispārināti skatot, *Velna būtību varētu skaidrot kā pirmatnīgo, vēl smalkāk neorganizēto zemes matēriju* (pasaku un teiku valodā — muļķi stiprinieku), ar kuru cīnoties uzvaru arvien gūst *smalkāk veidotais, gudrākais spēks* (vai nu cilvēks, vai mītiskais debesu Dievs). Šis zemes pirmatnīgā spēka personificējums pirmsfeodālisma perioda cilvēku izpratnē nav pārmērīgi ļauns. Tas gan apgrūtina, maldina un muļķo cilvēkus, taču beigās cilvēki arvien izrādās par to stiprāki. Sajā attieksmē ir saskatāma itin kā senā cilvēka un nekultivētās dabas sadursmju atveide, piemēram, cilvēka nepārtrauktā cīņa ar mūžamežiem, ar purviem un dūksnājiem, lai atkarotu auglīgu, ārisku zemi saviem tīrumiem un pļavām.

Dēmonisks ļaunums mitoloģiskajam Velnam tiek piedēvēts kristietisma ietekmē un latviešu folklorā izveidojies uz tās sabiedriski vēsturiskās cīņas pamata, kādu kristīgā garīdzniecība organizēja un veda pret latviešu senajām tradīcijām un tautas ticējumiem, jo īpaši nesaudzīgi 16. un 17. gadsimtā. Taču šo pārmaiņu sīkāka analīze jau ir cita apcerējuma temats.

IEVA KALNIŅA

DARBĪBAS VIETA 19. GADSIMTA LATVIEŠU DRAMATURĢIJĀ

Ieva Kalniņa dzimusi 1956. gadā Rīgā. 1975. gadā beigusi Zentas Ozolas Rīgas 5. vidusskolu, 1980. gadā — P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultāti. Pēc universitātes beigšanas I. Kalniņa strādāja izdevniecībā «Zinātne» par redaktori. Kopš 1984. gada viņa ir asistente LVU Filoloģijas fakultātes Latviešu literatūras katedrā. Ievas Kalniņas disertācijas tēma, ar kuru saistīta arī šī publikācija, ir «19. gadsimta latviešu drāmas kompozīcijas attīstība».

Ievas Kalniņas pirmais raksts «Dokumentālajai drāmai — 20» iespiests «Karoga» 1984. gada 4. numurā, bet nākamais — «Laiks kā kompozīcijas elements 19. gadsimta latviešu dramaturģijā» — 1985. gada februārī «Zinātņu akadēmijas Vēstis».

Latviešu pirmo ievērojamāko dramaturgu — Ā. Alunāna, Aspazijas, Zeiboltu Jēkaba — daiļrade un dzīve ir samērā daudz pētīta, uzmanība veltīta viņu darbos risinātajām problēmām, taču mazāk skarti atsevišķi drāmas mākslinieciskās meistarības jautājumi.

Sis raksts veltīts tikpat kā neaplūkotam jautājumam latviešu dramaturģijā — darbības vietas izvēlei 19. gadsimta latviešu drāmā. Latviešu literatūras aktīvajā daļā palikuši tikai nedaudzu dramatiķu darbi, — rakstītāju tolaik bija daudz vairāk (no 1869. gada līdz 1889. gadam vien iespiestas trīsdesmit oriģināllugas). Tā kā vērtēt kādas parādības attīstību var, tikai redzot visu parādību kopumā, rakstā izmantots viss no 1869. gada līdz 1900. gadam publicēto lugu ko-

pums, kā arī aplūkotas dažas 20. gadsimta sākuma drāmas, kas būtiski ne saturā, ne formā neatšķiras no iepriekšējā gadsimta darbiem. Tāpat kā visā literatūrā, arī dramaturģijā nozīmīga šķirtne ir 90. gadi, Jaunās strāvas laiks, tādēļ rakstā vispirms apskatīti latviešu dramaturģijas necilie aizsākumi 70.—80. gados, tad 90. gadu lugas — nozīmīgs ieguldījums mūsu kultūras dzīvē.

Rakstā lietoti divi termini — darbības vieta un mākslinieciskā telpa. Jēdziens «darbības vieta» (krievu — место, vāciski — *Ort*) ir tradicionāls jau kopš Aristoteļa laikiem, par «māksliniecisko telpu» (krievu — пространство, vācu — *Raum*) sāk runāt un rakstīt 20. gadsimtā līdz ar filozofijas lielāku ietekmi literatūras izpētē. Lugas darbības vieta norāda, kur notiek darbība. Parasti tā dota ievadremarkā. Luga bez darbības vietas vispār nav iespējama; pat tad, ja tā notiek Nekur, eksistē šī Nekuriene. Mākslinieciskā telpa rāda rakstnieka noteiktu konceptuālu attieksmi pret darbības vietu un lugas ideju, raksturu savstarpējās sakarības. Telpu raksturo ne tikai remarkas, bet galvenokārt dialogi, tēlu attieksmes. Panākt telpas atveidi caur tēlu attiecībām ir mākslinieciski sarežģīti, to spēj tikai patiens mākslinieka talants. Tādēļ arī katra mākslinieciskā telpa norāda darbības vietu, bet ne katra darbības vieta ir arī telpa.

Darbības vietas izvēle ir atkarīga no reālās īstenības un 19. gadsimta drāmas tradīcijām, kas ietekmēja latviešu autoru pirmos dramatiskos darbus. Tie radās, intuitīvi un arī apzināti pārņemot 19. gadsimta drāmas rakstīšanas principus darbības vietas izveidē. Rietumeiropas un Krievijas dramaturģija jau sen bija atteikusies no klasicisma obligātās prasības pēc vietas vienības. 19. gadsimtā lugās darbība tika sadalīta pa lieliem cēlieniem un ainām; atbilstoši šim iedalījumam tika mainītas darbības vietas kādas piecas, septiņas reizes lugā, bet tas nenozīmēja, ka tām jābūt piecām vai septiņām, tās varēja atkārtoties. Tā lugas autori varēja veltīt reālismam raksturīgo detalizēto uzmanību darbības vietai (vienam no darbības apstākļiem) pāris reižu lugā, bet tā

neprasīja īpaši daudz laika. Latviešu dramaturgi, pārņemdami apkārtējo tautu drāmas ārējo strukturālo dalījumu pa cēlieniem un ainām, apguva arī darbības vietas atveides tradīcijas.

Tāču svarīgākais jautājums, protams, ir, kādas darbības vietas autori darbībai izvēlējušies. Darbības vietas izvēle visvairāk saistīta un atkarīga no tām reālās dzīves parādībām, kas attēlotas lugā.

Par vienu no svarīgākajiem uzdevumiem latviešu pirmie autori 70.—80. gados uzskatīja tautas pašapziņas modināšanu un tautas izglītošanu. Latviešu dramaturģijas pašos sākumos ar tautas vārdu vairāk saistījās uzskats tieši par zemniecību, kas bija skaitliski lielākā latviešu iedzīvotāju daļa: tā bija maz pārvācojusies, veidoja jauno buržuāziju un inteliģenci. Un vēl — visi tā laika lugu autori bija cēlušies no laukiem. Un tādēļ uz jautājumu, kur jānotiek darbībai, parastākā atbilde bija — uz laukiem. No trīsdesmit iespiestajām lugām (1869—1889) divdesmit trīs lugās darbība notiek uz laukiem, piecās — mazpilsētīnā, divās — uz laukiem un pilsētā. Laukus labi pazina gan skatītāji, gan rakstītāji. Lugu sižetu, līdz ar to arī darbības vietu, noteica arī konkrētie sadzīves apstākļi Latvijā. Pirmkārt, aktīva loma tautas kultūras modināšanā bija lauku biedrībām, arī to skatuvēm. Tām speciāli tika rakstītas ludziņas, kas būtu saprotamas visiem skatītājiem. Otrs faktors, kas ietekmēja lugu darbības vietu izvēli un izstrādi lugās, bija dekorāciju trūkums. Biedrībām nebija naudas jaunu dekorāciju iegūšanai. M. Kaudzīte šo situāciju atceras rakstā «Teātra izrāžu gājums Vecpiebalgā»:

«Saprotams gan, ka jaunai skatuvei nu bieži nākas kalpot turpmākām izrādēm, bet vienīgi vēl ar tādām lugām, kas izrādāmas vienā jeb vienādā istabā, līdz pēc ilgāka laika biedrībai izdevās sadabūt vismaz otras dekorācijas ar dārza lauka skatu, caur ko nāca plašāka iespēja izrādīt arī tādas lugas, kas notiek pa daļai telpās, pa daļai laukā, kamēr pakāpeniski un ar laiku parādījās arī kāda greznāka istaba

un zaļojošs mežs, kas viss kopā atvēra vienmēr vārtus plašāk un dziļāk dažāda satura lielākām lugām.»¹

Sis apstāklis jāņem vērā, apskatot lugu darbības vietu. Darbība lauku mājās — gan iekšā, gan ārā — notiek četrpadsmit lugās (no 1869. līdz 1889. gadam).

Pagājušā gadsimta otrajā pusē latviešu dramatiķi par darbības vietu izvēlējās vidēji lielas lauku saimniecības. Latvijā, kur 19. gadsimtā laukos (un ne tikai) vēl bija saglabājušās patriarhālās attiecības, mājai (sētai) ir īpaša nozīme. Māja — tas ir centrālais cilvēku dzīves atskaites punkts, materiālo un garīgo vērtību saglabātāja, visu paaudžu dzīves ritma sasaistītāja. Un vēl — tieši 19. gadsimta vidū un beigu daļā latviešu saimnieki bija galvenais idejiskais pretspēks vācu muižniekiem, tie bija darbīgākie un izglītotākie cilvēki laukos. Saimnieku mājās var rādīt gan «pašu audzinātos» un priekšzīmīgu mīlestību (Ā. Alunāna «Pašu audzināts» un K. Kalniņa «Viss nav zelts, kas spīd»), gan mīlestības raibumus (Austriņa [P. Liepiņa] «Vējagrābslis»), gan ļaužu alkatību un latviešu pašapziņas mošanos (Ā. Alunāna «Icīgs Mozes»), gan biedrības dibināšanas nozīmību (Puriņa Klāva «Lielkunga pusdienas»). Pirmās latviešu lugās attēlotās mājas remarkās aprakstītas lakoniski, patiesi, tomēr neindividualizēti, vispārēji. Mājas vēl netiek rādītas kā telpa, bet tikai kā vieta. Arī dārzs ir nedzīva vieta — nekustīgs, neelpojošs. Darbības vieta saistīta vienīgi ar lugas fabulu, nevis ar raksturiem un idejām.

Autoriem arī nebija vajadzības domāt par mājas vai istabas attēlojuma māksliniecisku individualizāciju: teātra izrādēs tās tik un tā bija vienādas.

Taču mājas nav vienīgā vieta, kur notiek lugas darbība. Plašākas vispārējības problēmas vienas mājas robežās grūti brīžam iztīrīt, arī personāža loks ir ierobežots. Un tādēļ dramaturgiem ir jāizvēlas tādas vietas, kur sapulcējas visvairāk ļaužu un netraucēti darbībā var ievīt jaunas linijas.

¹ Brāļu Kaudzīšu Raksti 6 sēj. R., 1941, 6. sēj., 218. lpp.

Pagājušajā gadsimtā neuzskatīja, ka ir meistarīgi likt lugai risināties vienā vietā. Bet kur tad cilvēki dodas, izgājuši no mājas?

Atkarībā no sociāli ekonomiskajiem apstākļiem, sabiedriskās iekārtas un modes mainās vietas, kurp cilvēks dodas, izejot no mājas. Tā, piemēram, ja istaba ir centrālā darbības vieta visā reālistiskajā dramaturģijā, tad attēlotās vietas ārpus mājas ir atšķirīgas katrai literatūrai. Protams, jāskatās, kāda ir reālās vietas piemērotība skatuvei.

Nākamā bieži sastopamā darbības vieta lugās ir krogs. Tā bija ļaužu satikšanās, apspriešanās, darbā ligšanas vieta, ciema un pasaules jaunumu krātuve. Krogā darbība bieži notiek arī 70.—80. gadu tulkotajās un izrādītajās vācu sek-lajās ludziņās, piemēram, G. Mozera «Kā pagasta vecākos ceļ», Š. Birhes-Pfeiferes «Mežā», «Zelta zemnieks», «Pilsētā un uz laukiem». Laikā no 1869. līdz 1889. gadam latviešu astoņās lugās no trīsdesmit kāds skats notiek krogā vai pie tā. Laukos krogs bija arī neliela viesnīca, apmešanās vieta ceļiniekiem. Tādēļ, attēlojot to, netraucēti varēja darbībā ievīt kādu jaunu personu. Tā, piemēram, K. Kalniņa viencēlienā «Mākslinieks» apkārt dauzōņa Aleksanders, spēlēdams cirka mākslinieku, apzog vientiesīgos kroga apmeklētājus. Viens no svarīgākajiem jautājumiem pagastu dzīvē bija biedrību dibināšana, pagastvecākā vēlēšanas. Un kur gan vislabāk šos jautājumus apspriest, ja ne tieši krogā? Te var izmaksāt saviem piekritējiem un apdzirdīt pretiniekus. Te ļaužu mēles kļūst vaļīgākas un var izzināt naidnieku nodomus. Priekšvēlēšanu cīņas krogā rādītas Puriņa Klāva «Lielkunga pusdienās», K. Kalniņa «Algā pēc nopelņas», Ā. Alunāna «Lielpils pagasta vecākos». Krogs kā darbības vieta atstāj ietekmi uz tēliem. Krogā taču neviens nevar uzturēties neiedzēris, bet iedzēris cilvēks kļūst plāpīgs, šaudīgāks, vieglāk apmānāms, dullāku ideju pilns. Un vairs nešķiet tik neiespējami, ja K. Kalniņa lugā «Alga pēc nopelņas» (1877) divas personas dzērumā nolemj šķirstā izgulēties (nav gan saprotams, kādēļ istabā vajadzētu glabāt šķirstu). Vairāk tiek rādīts, kā

krogā atraisās tās īpašības, kas tieši sekmē pagriezienus lugas fabulā; plāpība, lielmanība, nenosvērtība. Bet netiek atklātas citas īpašības, kas plašāk uzzīmētu raksturu, piemēram, ļaunums, cietsirdība, kuras tāpat pastiprina alkohols. Krogs šā laika lugās, tāpat kā M. un R. Kaudzišu «Mērnieku laikos», vairāk ir sabiedriskās dzīves centrs, ne cilvēka dvēseles pazudinātājs, kā tas būs 90. gadu lugās. Jau R. Blaumanis «Pazudušajā dēlā» rāda kroga pazudinošo ietekmi uz cilvēku, — tā vairs nav satikšanās vieta, bet personību iznīcinoša dzeru-
tuve. Tāpat arī Aspazija, Zeiboltu Jēkabs, neparādot krogu tieši uz skatuves, atklāj tā postošo ietekmi uz cilvēkiem. Un tā cilvēka ceļš, arī lugas personu ceļš, no mājām ved uz krogu, šo savdabīgo lauku klubu. Uz kuriem vēl dodas latviešu pirmo dramaturgu personas?

Acimredzot gan vācu posu un salkano melodrāmu, gan pašu autoru vēl neizprastās dzīves patiesības un skatuves patiesības dēļ ļoti populāras darbības vietas ir meži, krūmāji, plavmalas, upmalas. Laukos, arī pilsētu tuvumā, taču meži, upes un ezeri ir. Bet jebkura darba vieta kļūst ticama tikai tad, kad ticamas ir vietas un darbības attiecības kaut pašā vienkāršākajā fabulas slānī.

Vienpadsmit darbos no trīsdesmit kāda aina notiek brīvā dabā. Piemēram, Ā. Alunāns lugā «Priekos un bēdās» 4. bildi tā arī nosaucis — «Tumšā mežā», savukārt Puriņu Klāva joku lugā «Lielkunga pusdienas» 6. aina notiek «Jaukā meža līcī». Atšķirībā no remarkām, kurās aprakstītas lauku mājas vai krogs atbilstoši dzīvei, lauku ainavas bieži ir aizgūtas no vācu lugām. Tajās ir ietvertas reālijas, kas Latvijai nav raksturīgas. Piemēram, Kārļa Kalniņa «Medniekos»¹: «Scēna ir kāds klajums mežā, ieslēgts **no klinšainām gravām.**» Dadža [K. Mačernieka] «Varmākā»: «Skatuve: Kāda ieleja meža malā pie ezera. Sānos **klintīs** un krūmi.»²

Neatbilstošā vietas izvēle pierāda arī autora nespēju organizēt sižetu. Bieži vien tīri informatīvu tekstu dēļ jā-

¹ *Kalniņš K. Mednieki. Jelgava, 1878, 1. lpp.*

² *Dadzis [K. Mačernieks]. Varmāka. Cēsis [b. g.], 16. lpp.*

veido jauna aina, un tad visvieglāk ir to nolikt kādā mežā vai laukā. Tā, piemēram, tas ir Kažoku Dāvja «Mērniekā», kur viss pirmais cēliens norisinās mežā, kaut gan tas varētu notikt jebkur citur. Diez vai kādreiz laukos cilvēki tā būtu klaiņojuši pa mežu un vispār tik daudz pārvietojušies. Dramaturgi mežu un krūmus labprāt izvēlas savās lugās arī tāpēc, ka jauni ļaudis te vislabāk var atklāt savu sirdi un teikt garu garās runas. Tā tas ir Ā. Alunāna «Priekos un bēdās», K. Kalniņa «Medniekos», Ā. Alunāna «Kas tie tādi, kas dziedāja». Pēdējā lugā Skaidrīte vairākkārt piemin savu tuvumu dabai:

«Vai, kā tu maldies! Šī ir vieta mežā, kuras klintis, alas un tekas tikai es zinu, kas izaugu liela šai vietā. Neatradīsi otra cilvēka visā plašā apgabalā, kas zinās šo spert drošu soli. Bet es — es zinu šo nozūst un atrast, ja vajadzīgs, desmit izejas.»¹

Te jau veidojas kādas attiecības starp cilvēku un dabu. Pārējās lugās gan šī saistība nav jūtama.

Interesanta ir popularitātes ziņā nākamā darbības vieta — latvieša pusmuiža vai muiža, kur latvietis ir vācu muižnieka palīgs. Tā rādīta Bojnieka skatu lugā «Nedz pa labo, nedz pa kreiso», Kažoku Dāvja «Mērniekā», Blaui Kārļa «Latvietis vācu ādā». Latvietis — materiāli nodrošinājies cilvēks, līdzvērtīgs vācu muižniekam — ir daudzu latviešu mērķis. Pilsētās veikalnīks, laukos dzirnavnieks, muižnieks — tas kļūst par sapni. 70. un 80. gados dramaturģus nodarbina jautājums, kā bagāts cilvēks var atzīt sevi par latvieti. Lugas norāda — var gan. Te ietekmē atstājušas arī vācu lugas: necili zemnieki ir pārāk neievērojami, lai risinātu nopietnas problēmas. Par darbības vietu te labi noder muižiņas, latvietis arī var būt muižnieks, tikai nevajag pārvācoties. Ko šāds muižas īpašnieks dara ikdienā, kāda viņa peļņa, kādas grūtības, mēs neuzzinām. Izvēloties muižiņu par darbības vietu, tiek uzsvērts — arī bagāts cilvēks var palikt latvietis.

¹ Alunāns Ā. Kas tie tādi, kas dziedāja? jeb Klausības laikos. Jelgava, 1888, 19. lpp.

Vēl par darbības vietām ir minēti skolas nams (būtiska vieta tā ir tikai K. Blaua «Skolu pārlūkā»), lauku ārsta māja un, protams, muiža, ne vairs latvieša, bet īsta baltvācu pri-
vātmuiža. Ā. Alunāna «Priekos un bēdās» 5. bilde notiek mui-
žas placī, Puriņu Klāva «Lielkunga pusdienās» 4. bilde no-
tiek kādā istabā lielkunga pilī un F. Zēberga «Cienī savu
tautu!» — visa muižā, bet tās īpašnieks tā arī neparādās.
Muiža visās trijās lugās ir nepieciešama tādēļ, lai gūtu
apstiprinājumu sauciens «Cienī savu tautu!».

Visdziļāk cilvēku raksturos sakņojas muiža Frīdriha Zē-
berga drāmā «Cienī savu tautu!». Muiža ir vieta, kas pamu-
dina cilvēku atteikties no savas tautas, bojā viņa raksturu,
modina uz lepnību, dzeršanu un blēdīšanos. Protams, tik
tieši jau neko F. Zēbergs nerāda. Bet, ja Miķelis tēva lauku
mājas izvirza iepretim muižai, ja no muižas katrs godīgs
cilvēks grib tikt prom, tad tas ir saprotams. Te muiža pirmo-
reiz ieskicēta kā vispārināts ļaunuma spēks.

Tomēr salīdzinājumā ar citām attēlotajām vietām muižas
īpatsvars darbības nozīmībā ir mazs. Visas 70.—80. gadu
lugas netieši polemizē ar vācu muižniecības uzskatu, ka
latviešu tauta nevar nostāties līdzās pasaules kulturālajām
un attīstītajām tautām. Pati muižniecība parādās maz. Acīm-
redzot nekā laba, ko attēlot, nebija, bet patiesību rādīt neva-
rēja cenzūras dēļ.

Vēl viena nozīmīga vieta laukos netika rādīta vispār.
Nevienā lugā nav skatu baznīcā, pie baznīcas vai mācītāj-
muižā. Brāļi Kaudziši par to varēja rakstīt «Mērnieku lai-
kos», bet uz skatuves rādīt baznīcu nedrīkstēja — cenzūras
dēļ. Otrā satikšanās vieta līdzās krogam bija pie baznīcas
svētdienu rītos. Tomēr arī šāda vieta izmantota netika. Mā-
cītāji jau tā bieži uzstājās pret teātra spēlēšanu, tādēļ «lauvu
aiz ūsām raustīt» nebija ieteicams.

Notikumi tātad risinās vietās, kas aptuveni atbilst īstenī-
bai. Tomēr runāt par māksliniecisku reālo telpu vēl nevar.
Autori nostāda varoni noteiktā vietā, bet saikne starp vietu
un cilvēku, tā darbību neveidojas. Paši tēli savu mājvietu

Arveds Mihelsons 1952. gadā gubernatora lomā N. Go-
goļa «Miruso dvēseļu» uzvedumā Dailes teātrī, Čičikovs —
H. Vazdiks.

Pēteris Ramizars (labajā pusē) 1980. gadā 4. baltistu konferencē Rīgā.

vēl neapdzīvo, viņi ir kā ciemos ienākuši svešā vietā. Lugās darbības vietu norāda remarkas, bet tā reti ievijas dialogos. Netiek izmantotas konkrētās detaļas, radīti tikai vispārēji priekšstati par istabu, krogu utt. Iemesli tam ir vairāki. Vispirms jau dramaturgu zemā meistarība, reālā situācija dekorāciju izvēlē. Tad vēl — daudzas lugas, piemēram, Ā. Alunāna u. c., tiek rakstītas vācu posu un krievu vodeviļu ietekmē. Tajās, neraugoties it kā uz nopietno problēmu pieņemumu, galvenā paliek interesanta intriga, tā tiek risināta it kā reālos apstākļos, arī darbības vietā, bet ne raksturiem, ne darbības apstākļiem liela uzmanība netiek pievērsta.

Ne jau visās lugās darbība notiek uz laukiem. Ir, protams, lugas, kurās darbības vieta ir pilsēta. Pareizāk, mazpilsēta. Tādas ir sešas: Steķa [Berga K.] «Sis un tas», Ā. Alunāna «Bagāta brūte», M. Freimanis «Mīlie baras, bet nedusmojas», D. [Mačernieka] «Veca mīlestība nerūs», Dadža [Mačernieka] «Varmāka», Ā. Alunāna «Džons Neilands». 70.—80. gados lugās par darbības vietu netiek izvēlēta Rīga. Rīga jau tajā laikā bija lielākā pilsēta Baltijā. Tā bija arī topošās latviešu intelligences, bet vēl vairāk latviešu buržuāzijas centrs. Centrā bija tik populārā Rīgas Latviešu biedrība. Tomēr Rīgai latviešu autoru lugās vieta neatrodas. Viens no iemesliem varētu būt tas, ka pirmie rakstītāji paši diezgan slikti pazina Rīgu. Dzimuši rīdzinieki viņi nebija, arī darba un mācību gaitas maz saistījās ar šo pilsētu. Ā. Alunānam Rīgas attēlošana nederēja arī citu iemeslu dēļ, kaut gan viņš pazina ne tikai lauku biedrību priekšniekus, bet arī Rīgas Latviešu biedrības vadītājus, necieta viņu liekulību, šaurās materiālās intereses. Bet trači izcēlās jau par nedaudzajām kuplejām, kurās viņš izsmēja šos tautiskos dzīvurus. Un tā satīriskai vai vismaz komiskai atveidei Ā. Alunānam Rīga bija slēgta.

Bet pilsētām sava nozīme Latvijā tomēr bija. Valmierā, Cēsīs, Liepājā, Jelgavā, Bauskā, Talsos, Kuldīgā u. c. mīta daudz Latvijas iedzīvotāju. Te laucinieki brauca iepirkties, tika rīkoti tirgi, dzīvoja amatnieki. Iedzīvotāji cits citu

pazīna, dzīve ritēja vienmūļi un garlaicīgi, vienīgā izklaidēšanās bija sacensība lepnībā. 70—80. gados sākās rosīgāka dzīve: pēc Rīgas un Jelgavas parauga tika dibinātas biedrības, kas organizēja dažādas izrīkošanas (teātra izrādes, balles, koncertus). Ā. Alunāns un K. Mačernieks, kuru dzīve bija cieši saistīta ar mazpilsētiņām, tās atveido.

Visplašāk pilsēta parādās Ā. Alunāna «Džonā Neilandā». Te darbība norisinās Neilanda materiālveikalā, Klumpoča veikalā, biedrības zālē, uz ielas netālu no baznīcas (te pirmo reizi baznīcai atvēlēta kaut niecīga loma: ziemassvētku noskaņā Neilands gatavojas lūgt ubagu dāvanas, bet Leontīne, iznākusi no baznīcas, vēlas saņemt tēva piedošanu), Reinharda namā. Tā kā visas šīs vietas ir sabiedriskas (Reinharda namā notiek balle), var tikt parādīti plaši iedzīvotāju slāņi: veikalnieki, amatnieki, klenderi, augļotāji, pilsētas dižvīri. Iezīmējas arī dažādu slāņu raksturi. Trīs godaviesi — pilsētas tēvi — nepasaka nevienu vārdu, bet biedrības ballē nāk piedzerties un izgulēties. «Džonā Neilandā» satīriskā gaismā parādās īsta mazpilsētiņa ar tās sīkajiem un lielajiem gariem, rūpēm un priekiem.

Populārākās vietas, attēlojot pilsētu, ir mājas, krogs, iela, veikals, kurš «uz zemēm» rādīts netika. Visveiksmīgāk tas attēlots «Džonā Neilandā».

Tā visas darbības vietas ir aptvertas. Bet paliek vēl galvenā — Latvija, jo gan nams, gan lauks un mežs ir šepat uz mūsu zemes. Vai pirmie sacerētāji to ir jutuši? Kādas ir vēl norādes par visas lugas darbības vietu?

Vairākkārt lugās ir dalījums: 1) notiek, 2) skatuve, dekorācijas. Piemēram, Ā. Alunāna lugā «Icīgs Mozes»:

«Notiek Vidzemē,»¹ «Skatuve: Sētsvidus Abukalna mājās.»²

50.—60.—70. gadi ir latviešu nācijas objektīvais veidošanās laiks. Līdz ar latviešu pašapziņas veidošanos, kopējas

¹ Alunāns Ā. Icīgs Mozes. R., 1874, 2. lpp.

² Turpat, 3. lpp.

ekonomikas, kultūras veidošanos nozīmīga kļūst arī kopēja teritorija. Lugās tātad varētu būt īpaši uzsvērts Latvijas vārds. Tomēr tikai vienu reizi 1889. gadā Puriņu Kļāva «Lielkunga pusdienās» norādīts:

«Notiekas Rustē, **Latvijā**, tūkstoš astoņi simti astoņdesmitajos gados.»¹

Daudz parastāks ir tradicionālais dalījums: Vidzeme, Kurzeme. Nekur nav pieminēta Latgale, tā tolaik bija citā guberņā, un tikai Stepermaņu Krustiņa traģēdijā «Zemgalieši» jau pašā nosaukumā ietverta Zemgale. Vidzeme pieminēta sešu lugu ievadremarkās, Kurzeme — divu — Ā. Alunāna «Mucenieks un muceniece» un «Kas tie tādi, kas dziedāja», arī «Lielpils pagasta vecākos» darbība notiek Kurzemē. Lugās daudz tiek runāts par latviešiem, bet ne par Latviju. Protams, lugas tekstā Latvija pieminēta ir. Tā, piemēram, Ā. Alunāna lugā «Kas tie tādi, kas dziedāja» Ģederts iesaucas:

«Būtu vienmēr lepnis, ja manim izdotos pārvest sieviņu mājās, kas ir tā daiļākā Latvijā!»² Bet būtiskāks dalījums ir Kurzeme, Vidzeme. Šai lugā Baltauns saka:

«Lūk, puis, savu Kurzemīti, Dievzemīti, nevarētu atstāt neparko! Tas būtu tas pats, kā kad bērns atstātu savu māti un skrietu pasaulē. Zinu, arī Vidzemē dzīvo brīvi latvieši, tur esot kalni, augstāki par mūsējiem, un meži kuplāki nekā šie, — bet tomēr: tie nav tie meži, kuros es uzaugu, tie nav manas dzimtenes kalni. Un vai tur atradišu to gaisu, kas manim jāelpo, lai spētu dzīvot?»³

Dramaturģijā atšķirībā no dzejas vairāk izmantoja jau no folkloras, no tautas vēstures gaitas pierasto Vidzemes, Kurzemes vārdu. Vēsture, saimniekošanas veids, administratīvais iedalījums — katra bija savā guberņā — abām ir atšķirīgi. Un, Latvijas kopību vēl nejutot, dramaturgi minēja vietas, kuras zināja. Bet pašās lugās īpašu atšķirību starp

¹ Puriņš K. Lielkunga pusdienas. R., 1889, 4. lpp.

² Alunāns Ā. Kas tie tādi, kas dziedāja, 12. lpp.

³ Turpat, 23. lpp.

kurzemniekiem un vidzemniekiem nav. Protams, vecā Labrenča stāsti varēja rasties tikai Kurzē, bet zemnieka vitalitāte, viltība, naivums varētu piemist arī vidzemniekam. Nedaudz piederību pie vienas vai otras Latvijas daļas iezīmē lugas personāža valoda. Taču būtiskas pazīmes tās nav. Pirmajiem dramaturgiem piemita laba griba pamudināt skatītājus domāt par savu tautu, bet pietrūka dziļākas visas sabiedriskās dzīves attīstības izpratnes, netika īsti novērtēta arī Latvijas teritoriālās kopības ideja.

Jaunās strāvas laikā latviešu literatūrā ieviesās jaunas tēmas un problēmas. Jaunas iezīmes bija jūtamas jau 80. gadu beigās, bet īstu uzplaukumu tās guva 90. gados. Šajā laikā pieaug prasība pēc reālisma, būtībā tas ir reālisma nostiprināšanās laiks latviešu literatūrā. Savukārt Aspazija uzraksta spilgtākos 19. gadsimta romantisma literatūras paraugus: «Raganu» un «Vaideloti». Darbības vieta te pāraug par darbības telpu. Te lielākie nopelni ir R. Blaumanim un Aspazijai. Katrs no viņiem rada savu pasauli, bet kopumā viņi paver jaunu lappusi latviešu dramaturģijā. Par telpu kļūst gan latviešu zemnieku sēta, gan pilsēta, gan teiku un pasaku vietas. Pirmo reizi latviešu dramaturģijā par nozīmīgākajām vietu norādēm kļūst nevis remarkas, bet gan darbība un dialogi. Mēs varam neizlasīt remarku, bet uzzinām, kur norisinās darbība. Lugas darbības vietas kļūst neatraujamas no notikumiem.

Raksturīgi, ka, darbības vietai pāraugot par darbības telpu, mainās lauku sētas nozīme mūsu dramaturģijā. To nevar attiecināt uz visiem 90. gadu darbiem. Pārmaiņas radīja tieši R. Blaumaņa darbi. Viņš pat lielā mērā sašaurina darbības vietu: no ciema līdz vienai mājai. Bet, tieši sašaurinot to, R. Blaumanis daudz vairāk nekā citi dramaturgi spēj atsegt vidējās lauku sētas būtību, lauku cilvēka pasauli. Tā ir savdabīga vietas koncentrācija. R. Blaumanis rēķinās arī ar tradīciju, ka dekorācijas labā lugā ir jānomaina un ka skatītāju viena darbības vieta nogurdina. Bet uzmanība netiek arī pārlietu sadalīta, nav jātērē laiks, lai katru reizi

kaut cik iepazīstinātu ar jauno vietu. Turklāt ar laiku R. Blaumanis šai ziņā kļūst arvien konsekvētāks: «Pazudušajā dēlā» vēl viens cēliens norisinās krogā (arī te noslēgtā, savrupā kroga istabā) un «Trīnes grēkos» darbība rit Mazbērzos un Lielbērzos. Toties lugās «No saldenās pudeles», «Skroderdienas Silmačos» un «Indrāni» darbība notiek vienās mājās, «Ugunī» — Alaines muižā. Ja darbība norisinās vienās mājās, tiek ierobežots arī personu loks. Katra sveša cilvēka ienākšana mājās ir jāmotivē, un cik tad nu svešinieku var iekļūst vienās mājās. Tādēļ bez māju ļaudīm citu cilvēku R. Blaumaņa lugās ir maz. Visvairāk svešinieku, jo notiek gatavošanās kāzām, ir «Silmačos» — trīs skroderi, divi ebreji, Tomuliša, Bebene, bet citur tikai paretam: «Pazudušajā dēlā» — Paulis, Inķis, Matilde, «Indrānos» — Kaukēns. Otrkārt, arī darbības izplūšanu ir vieglāk ierobežot — katrā mājā svarīgs parasti ir viens notikums. Tādējādi vietas koncentrācija palīdz veidot vienotu darbības līniju. Darbība vienā mājā norāda arī, ka tā būs ģimenes komēdija vai drāma, kādas būtībā ir visas R. Blaumaņa lugas.

Sižetiski nepamatotu vietu R. Blaumaņa lugās nav. Sētu dramaturgs parāda diezgan pilnīgi: darbība notiek gan mājā, gan pagalmā un dārzā, gan pirtiņā, gan klētspriekšā. Raksturīgi, ka R. Blaumanis parasti lugu iesāk ar skatu iekštelpā — kādā istabā, izņēmums ir tikai «Pazudušais dēls». Noslēgtā telpā uzmanība uzreiz koncentrējas uz galvenajām personām. Bet arī «Pazudušajā dēlā» lasītāja uztverē Roplainu pagalmā veido noslēgtu telpu, to it kā no visām pusēm ietver mājas, žogi, un iedzīvotāju pārvietošanās te notiek kā caurstaigājamā istabā. R. Blaumaņa dotie istabas raksturojumi parasti ir ļoti skopi, tikai pirmajai lugai «Zagli» ir gara, sika remarka, citur — «Istaba Ezerlaukos», «Istaba Silmačos» utt. R. Blaumaņa tēlu dzīves telpu raksturo galvenokārt viņu pašu rīcība, runa, sīku detaļu, istabaslietu, mājas priekšmetu pieminējums.

R. Blaumanis vietas izvēli saista arī ar zināmu tēlainību. Veco Indrānu ceļš no saimniekiem līdz izstumtiem iebūvie-

šiem iezīmējas arī tiešā vietu izvēlē: trešais cēliens notiek istabā, ceturtais cēliens — pagalmā pie pirtiņas, piektais — pirtiņā. Savukārt visas R. Blaumaņa komēdijas sākas un beidzas vienā un tai pašā istabā. Te viņš ievēro kompozīcijas apla principu. It kā vēlreiz tiek pasvītrots — loks noslēdzies, jautrās izdarības beigušās, istie milētāji cauri ērkšķiem un šķēršļiem beidzot satikušies. Jautriba ievijusi tikai vienu aplīti dzīves plūdumā.

R. Blaumaņa reālisms tomēr nav naturālistisks. Istaba Blaumanim ir diezgan nekonkrēta un tajā pašā laikā konkrēta. Dramaturgs te ideāli atrisina jautājumu par īstenības konkrētību un mākslas nosacītību. R. Blaumaņa istaba nebūt nav kopija kādai zemnieku istabai. Un R. Blaumaņa «Braku» saimes istaba nebūt nav redzama «Skroderdienās Silmačos» vai «Indrānos». Tā nav ne saimnieku istaba, ne saimes istaba. It kā ēdamistaba, bet tādas tolaik laukos nebija raksturīgas. Pēc funkcijas it kā saimes istaba — te ēd, sarunājas, strādā, bet kur tad gultiņas, lādes, tīnes? Dažās lugās, kā, piemēram, «Pazudušajā dēlā», «Skroderdienās Silmačos», vēl īpaši uzsvērts, ka saimes istaba ir blakus. Protams, starp saimes istabu un saimnieka galu varētu atrasties vēl kāda **neliela** telpa, bet lugās tā nebūt nav maza telpa. Un tomēr ar skopo raksturojumu — galdu, krēsliem, skapi, kādu gultiņu — Blaumanis iezīmē zemnieku istabu, tikai šoreiz jau mākslinieka radītu. Šāds risinājums akcentē ko citu: Blaumaņa lugu centrā nav cilvēku sociālās attiecības, to pasvītrot arī vietas atveide. Salīdzināsim tās, piemēram, ar Zeiboltu Jēkaba lugām «Mājas naidis» un «Trīs soļi uz laimi». Te jau remarkās dots sīki raksturots saimnieku gals un saimes istaba. Telpa ir daudz vairāk piepildīta, saimes istabā cilvēki it kā cits citam traucē, bet no saimnieku gala dveš lepnums, mantas kāribs.

«Made. Es jau pasacīju saimei, ka pātarus turēsim **lielajā istabā**. To es nemaz nevaru izciest, ka viņi **te mazo kambari** piemin un piekrēpā.»¹

¹ Zeibolts J. Mājas naidis. Jelgava, 1895, 6. lpp.

R. Blaumaņa lugu varoņi arvien darbojas konkrētā vietā, viņi zina, ko var redzēt pa logu, kas notiek blakusistabā, kāds izskatās dārzs. Vispirms jau replikās skaidri iezīmējas saimnieku attieksmes pret savām mājām, dārzu, lauku. «Zagļos» vēl pavisam maz, arī «Pazudušajā dēlā» tāpat, bet 20. gadsimtā sarakstītajās lugās, it īpaši «Skroderdienās Silmačos» un «Indrānos», jo plaši. Blaumaņa saimnieks arvien uzsver — m a n a s mājas, tas ir lepnums par savu darbu, zemi, tā ir dziļa sakņu izjūta. Arī «Pazudušajā dēlā», lugā, kurā ir pavisam maz norāžu par darbības vietu, Roplaina attieksme jūtama ļoti tieši:

«Bet, kad jau nu esi ienācis m a n ā pagalmā, tad nāc arī istabā.»¹

Arī Zeiboltu Jēkaba lugā «Mājas naid» bieži tiek pieminētas «manas mājas». Te gan nekad nav jūtams lepnums par māju krāšņumu, bet tikai par to vērtību. Made arvien atgādina vīram, «ka plīks iegātnis tu pie manis ienāci un šīs m ā j a s un zirgi ir mana tēva manta»². Un pat autora pozitīvo domu iemiesotājs Tenis, kura sauklis ir «Manta nav laime!», pie brāļa liķa mierina tēvu ar vārdiem:

«Tēt, tu saņemies, tev vajaga pilnu spēku pie savu abu māju taisnīgas pārvaldīšanas.»³

Te attieksme pret mājām vairs nav patriarhāla kā R. Blaumanim, bet kapitālistiska — māja ir materiāla vērtība.

Visplašāko ieskatu par darbības vietu kā telpu gūstam no divām R. Blaumaņa lugām — no «Skroderdienām Silmačos» un «Indrāniem». «Skroderdienās Silmačos» 18 reizes raksturota kāda vieta saimniecībā, «Indrānos» — 36 reizes. Protams, abās lietojuma nozīmes ir dažādas. Kopīgs ir viens: abu lugu personāžs ļoti labi jūtas savās mājās. Viņi zina, uz kuriem ved katrs ceļš, katras durvis. Un, kad Indrānu

¹ *Blaumanis R. Pazudušais dēls*. R., 1893, 26. lpp.

² *Zeibolts J. Mājas naid*, 7. lpp.

³ Turpat, 75. lpp.

tēva kokus nocērt, viņam zūd pazīstamo vietu izjūta, arī viņa ceļš, gaita kļūst nedroša, solis vārgs:

«Miroņi — tiesa gan! Man tagad pilna māja miroņu. Visapkārt tāds klusums, tāds plikums! Kad zaļu zariņu gribi redzēt, tad galva jāgroza un jāmeklē, kur būs... Un vairāk par četrdesmit gadiem esi apradis ar tādu dzīvu kuplumu!»¹

«Skroderdienās Silmačos» daudzie vietu apzīmējumi dod priekšstatu par «Silmaču» jaukumu, gaišumu. Tā Dūdars saka:

«Tur klēts galā to ceriņu un jasmīnu starpā ir jauka vietiņa. Tur tā patikami var izlaisties zemē un zvilnēt.»²

Vietu apzīmējumi palīdz parādīt «Silmaču» ikdienas gaitas, laudis vis nestaigā apkārt bez jēgas, bet strādā. Tā, piemēram, pirmajā cēlienā Ieviņa istabā var atrasties tikai tādēļ, ka kāda Mare ir apsolijsi līdz pusdienai paganīt, bet Kārlēns zaļu vakarā nav redzējis lopus pārdzenam, jo bijis pagrabā. Protams, ne jau visas gaitas ir izsekojamas, bet ar dažām piezīmēm mums kļūst ticami arī citu cilvēku ceļi. Un, ja Zāra, Ābrams, Joske ik pa brīdim pazūd no mūsu redzes loka, tad ir skaidrs, ko tie dara. Ne velti Dūdars saka par Zāru:

«Tā nu pate meklējama. Es viņu redzēju pie akas, kur Joske savam zirgam smēla ūdeni.»³

Vietas norādes var kalpot kā noteiktas idejiskas slodzes nesējas. Katram cilvēkam arī Jāņu vakarā ir jāzina sava vieta, ne velti Antonija saka:

«Jāņa zāles lasīdami, Jāņa bērni izsalkuši un izslāpuši, vajadzēs atspirdzināties. Es lūdzu uz klēti, uz lielo istabu un še pie mums, kur kuram patīk.»⁴

«Skroderdienās Silmačos» darbības vieta noder komēdijiskās pasaules atklāsmei; «Indrānos» tā palīdz atklāt veco Indrānu drāmu. Pat vienādu detaļu izmantojums kalpo pil-

¹ *Blaumanis R.* Indrāni. Jelgava, 1904, 50. lpp.

² *Blaumanis R.* Skroderdienās Silmačos. Cēsis, 1902, 46. lpp.

³ Turpat, 47. lpp.

⁴ Turpat, 85. lpp.

nīgi pretējiem nolūkiem. Gan «Skroderdienās Silmačos», gan «Indrānos» ir runa par ķēķa un pirts aku. Tomuliša ar viltu aizsūta Pičuku uz ķēķa aku pēc labāka ūdens bērna mazgāšanai, lai Pičuks neskatītos Bebenes apvārdošanā. Lasītājam ir skaidra Tomulišas mazā viltība un prieks par Pičuka jaunā tēva lielo centību. «Indrānos» arī divās vietās ir pieminēta ķēķa un pirts aka. Vispirms, kad Ieva paslavējusi «Indrānu» gardo ūdeni, Māte atsaka:

«Mums ķēķa galā ir aka. Tur ūdens nāk no zemes. Pie pirts ir otra, no tās smēlam lapiem.»¹

Tas skan kā vienkāršs informējošs teikums, kādu bieži lieto, ja sarunas nevedas. Otrreiz par ķēķa un pirts aku ierunājas Zelmiņa uz tēvu, kad vecie Indrāni jau dzīvo pirtiņā:

«Zelmiņa. Biju pie ķēķa akas. No tās vārās tāda laba tēja. Te pirts akā par daudz brūns ūdens.

Tēvs. Ak, kad apron, tad nekas.»²

Vecajiem Indrāniem vairs nav ne spēka, ne vēlēšanās, ne arī gribas aiziet līdz tagad tik tālajai ķēķa akai. Ja viņi ir izdzīti uz pirtiņu, tad jau jādzer vien ūdens no lopu akas. Un tā: mazs piliens, bet Indrānu likteņa kauss kļūst vēl rūgtāks.

Lasot lugu, mums kļūst aizvien skaidrāk saskatāmi «Indrāni» — ar pļavām, kurās zied purenes, ar tīrumiem, ar vecu mežābeli pakalnē. Protams, neviens jau īpaši daudz nestāsta, kādi ir «Indrāni», bet, darbā ejot, par nākotni domājot, arvien izskan kādi vārdi par «Indrānu» plašumu, lielumu, dažādību. Cilvēki ir iesauguši šajās mājās, te viņiem ir pazīstams un dārgs katrs cinis.

«Indrānu» lielākais košums ir oši, jau pirmajā cēlienā mums tas ir skaidrs no nedaudz teikumiem, tādēļ jo īpaši tiek paskaidrots, kādi vēlāk izskatās «Indrāni» — tas ir lūdums. Te ir sākums tiem «Indrāniem», par kuriem sapņo Edvarts, tā ir pilnīgi cita dzīves telpa:

¹ Blaumanis R. Indrāni, 16. lpp.

² Turpat, 58. lpp.

«Ja man neviens liegdams un kliegdamš nestāsies ceļā, tu Indrānu pēc desmit gadiem vairs nepazīsi. Tagad te strādā pieci cilvēki, tad te pelnīs savu maizi divdesmit. Uz paugura, kur tas sīkstais māls, kūpēs podnieka krāsnei skurstens, noras malā būs mazmājiņa, un pirtiņas gravā būs dambis ar zivīm...»¹

Tā attieksme pret «Indrāniem», pret dzīvi rada arī pilnīgi citādas mājas — jā, nocirstie koki pagalmā, tas ir jauno Indrānu pagalms. Te vairs nevar runāt tikai par darbības vietu, te jau ir darbības telpa, ļoti konkrēta katram cilvēkam, tā viņam ir visapkārt, visās trijās dimensijās, ne tikai plakne, uz kuras daudzu diletantu darbos sarunājas un kustas cilvēki.

Tieši 90. gados (R. Blaumaņa, J. Zeibolta lugās) parādās pirmās telpu raksturojošās funkcijas lugās. Oši tāpat raksturo Indrānu tēvu kā skaistu, garīgi bagātu māju kopēju kā industrializētie Edvarta «Indrāni» jaunā saimnieka alkatību. R. Blaumaņa lugās telpa galvenokārt ir individuālu raksturu atklājēja, kaut gan visi tēli pārstāv arī noteiktas sabiedrības grupas. Zeiboltu «Mājas naidā» vairāk uzsvērtā telpa kā sociālo attiecību raksturotāja.

90. gados blakus zemnieku sētai, kas vēl arvien redzama daudzās lugās, uzmanības centrā izvirzās lielpilsēta. Līdz Jaunajai strāvai lielpilsētā darbība parasti nenotika. Bet D. Zeltiņš drāmā «Saītes» norāda darbības vietu: «Notiek kādā lielā pilsētā,» — tāpat D. Sveneļa «Smalku ļaužu» darbības vieta ir Rīga, arī Aspazijas «Zaudētās tiesībās» attēlota lielpilsēta. Un, ja arī Aspazijas lugā «Neaizsniegts mērķis» darbība notiek uz laukiem, problēmas paliek tās pašas: sievietes emancipācija, brīvas personības alkas pēc lieluma, cēliem uzdevumiem. Varētu teikt, ka šeit pirmo reizi tik valdonīgi pilsēta piesaka sevi laukos. Nē, pilsēta nav vairs bubulis, brīžam tā ir garīga brīvība kā Velgai, bet biežāk gan cilvēka tiesību samīnēja kā Laimai. Un nenoliedzami,

¹ *Blaumanis R. Indrāni*, 55. lpp.

ka izvēlēties par darbības vietu latviešu dramaturģijai ne-tradicionālo pilsētu veicināja gan augošā Rīgas nozīme, gan H. Ibsena un H. Zudermaņa dramaturģija, bet visvairāk gan ciešā saistība ar jaunstrāvnietu idejām, cīņas jautājumiem. Nedaudz dīvaini skanētu jautājumi par sievietes neatkarību un bezdarbu lauku vidē. Un tā latviešu dramaturģijā parādās lielpilsēta vai, pareizāk, lielpilsētnieciskas idejas, ne pati pilsēta. Mēs maz jūtam pilsētas gaitas, ritmu. Personu loks lugās ir diezgan ierobežots, līdz ar to arī darbības vietas parasti ir dzīvoklis, ja divi pretpēki, tad abu dzīvokļi, paretam kantori, kāds nomales klajums. Dzīvokļi rādīti ļoti vispārīgi, neindividualizēti (cik atšķirīgas ir Mazbērzu, Silmaču, Roplainu, Indrānu mājas!). Ja ir runa par bagāto familiju mājvietu, dzīvoklim jābūt bagātam un bezgaumīgam, ja par nabadzīgu ļaužu mājokli — pieticīgam un tīram. Neindividualizēti dzīvokļi lugās liecina, ka darbu autorus vairāk interesē sociālas problēmas, nevis raksturu studijas. Nozīmīgāks tādēļ ir tipiskā pretstatījums — bagāts — nabags, bezgaumīgs — gaumīgi pieticīgs utt. Tomēr kopumā darbības vieta iezīmējas maz. Daļēji tas tāpēc, ka D. Zeltiņš, D. Svenķis ir vāji dramaturgi. Taču Aspaziju par vāju dramaturģi uzskatīt nevar. Tomēr arī Aspazijas reālistiskajās lugās varonei ir samērā vienaldzīga viņas dzīvesvieta, nozīmi iegūst tikai viņas attiecības ar citiem cilvēkiem. Aspazijas varones ir spēcīgākas par darbības vietas determinējošo ietekmi cilvēka dzīvē. Faktiski attieksme pret darbības vietu Aspazijas reālistiskajās lugās ir romantiska.

Pilsēta ārpus dzīvokļa dialogos un darbībā jūtama samērā maz, vairāk tā tiek raksturota monologos, notikumu pārstāstos.

Lugas, kurās darbība notiek pilsētā, mēģināja risināt nopietnas sociālas problēmas, bet lielāko popularitāti 90. gados ieguva darbi «iz senatnes dzīves», no kuriem labākajos rādīta mūsu tautas pašapziņa, tikumība grūtajos klausības laikos, sliktākajos — latviešu zeltēnes rūgtā mīlestības drāma pret vācu muižnieku un ideāla muižnieka izrīcības.

Šo darbu rašanos veicināja gan ārzemju dramaturģijas darbi, gan populārā latviešu tautiskā un pseidotautiskā romantisma dzeja. Daudz vairāk nekā agrāk tiek rādītas muižas un baronu pilis. Muižās un pilis darbība notiek gan reālistiskajās, gan romantiskajās lugās. Diemžēl lugās, kas pretendēja uz reālistisku dzīves atveidi, ir pārāk daudz sadomātu notikumu jau pašā lugas fabulā. 70. un 80. gados rakstnieki īsti nezināja, ko latviešu zemniekam likt darīt muižā, bet 90. gados tas ir skaidrs: jārada nabadzīgas latvietes mīlestība pret muižnieku. Protams, mīlēties var arī puķu plaviņā, bet briesmīgie šķēršļi viņu mīlestībai izveidojas pilis. Īpaši daudz šķēršļu, protams, bija romantiskajās lugās, te tie ir daudz šausmīgāki un fantastiskāki nekā reālistu lugās, piemēram, Stepermaņu Krustiņa «Ūdensmeitā», Aspazijas «Atriebējā». Romantisma literatūrā visā Eiropā ļoti populāras darbības vietas bija pilis. Pilis (romantismā), muižas (reālistmā) arvien bijušas nepieejamas, lepnas, drūmas, neizprotamas. Latviešu zemnieku pazemīgā bijība pret muižu un pili saglabājas. Remarkās tās tikpat kā nav minētas. Te dzīvo fantāzijas pasaulē radušies ļaudis, šeit viņi arī darbojas. Kad muižnieki ir ļauni, tie rikojas patiesi (par muižnieku nežēlību mums ir daudz nostāstu, leģendu un pierakstu dokumentos), kad cēli, ticamības pakāpe daudz mazāka. Tas redzams gan J. Rozentāla-Krūmiņa «Sarkanajā kungā», gan J. Dubura «Vecajā pilskungā».

Tomēr arī ar attēloto pili var saistīties dažāda attieksme pret notiekošo, zināma idejiska virzība. E. Klesmans grāmatā «Die deutsche Romantik» (Vācu romantisms) raksta, ka romantiķi savos darbos bieži nodedzina pilis. Tas apliecina vecās valdīšanas sistēmas un sabiedriskās struktūras bojāeju. Aspazijas drāmā ugunsgrēki un uguns lugas beigās tēloti bieži — «Atriebējā», «Neaizsniegtā mērķī», «Raganā» un vēlāk «Sidraba šķidrautā».

Dzīva, reāla muiža pirmo reizi parādās tikai 1905. gadā R. Blaumaņa sarakstītajā «Ugunī». Te redzama muiža kā iekšēji noslēgts pūznis ar saviem likumiem un gaitām.

Darbības vietas ir ķēķis, barona telpas, muižas kalpotāju dzīvojamās telpas; tajās risinās īsta dzīve, kuru nosaka Alaines barons, bet kurā tāpat mīt cilvēki ar saviem priekiem un bēdām. R. Blaumanis ir rēķinājies ar to, ka latviešu aktieriem muiža var būt pasveša, tādēļ dramaturgs šeit devis plašas remarkas, kurās ir daudz sīku norādījumu.

Bruninieku pilis ir bieža darbības vieta visā Eiropas romantisma literatūrā. Latviešu literatūrā specifiskākas ir latviešu un lietuviešu virsaišu pilis, piemēram, Ā. Alunāna «Mūsu senčos», T. Hāna «Salacgrīvas ziedā», Aspazijas «Vaidelotē». Tās radījusi pašu sacerētāju fantāzija, domājot par to laiku, kad pilis valdīja latvieši. Latviešu literatūrā tās pieminētas tautiskā romantisma un pseidotautiskā romantisma darbos. Mūsu dramaturģijā nevar runāt par tautisko romantismu (ir tikai viens darbs — Ā. Alunāna «Mūsu senči»), toties pseidotautiskās lugas (T. Hāna, Stepermaņu Krustiņa) ir vairākas. Šajos darbos sastopamās birzis, upes, koki nes gluži simboliskas iezīmes. Svētās birzis (īpaši ozolu) kļūst ļoti iemīļotas, katrā lugā par senatni viena aina noris svētā vietā, kur notiek dievu, visbiežāk Līgo, aizlūgsme. Te aktieri un zāle var vienoties aizgrābtībā par laimīgajiem laikiem, taču notikumu loģiskā ritējumā šai vietai parasti ir maza nozīme. 70.—80. gados uzveda tulkotas romantiskās pasaku lugas, kurās darbojās burvji, fejas, dažādi dievi. Tā kā šie iestudējumi bija populāri, latvieši tiem centās sekot. Tā, piemēram, T. Hāna «Salacgrīvas ziedā» darbība norisinās jūras dieva pilī:

«Priekšā pa labi — krāšņs ūdens puķu lievenis. Dibinā — vidū — tronis, darināts no gliemežiem, akmeņiem un rotāts pērlēm, jūras stādiem utt. Uz skata fantastiski gliemeži, koraļļu puduri. Maģiska apgaismošana.»¹

Savukārt Stepermaņu Krustiņa lugā «Ūdensmeita» darbība notiek pie svēteзера, kur parādās Ūdensmeita. Starp citu, 80. gados kļūst populāri romantisma literatūrā tik bieži sastopamie ūdeņi: ezeri, upes, diķi, kas dīvaini vilina un

¹ Th. [Hāns T.] Salacgrīvas zieds. R., 1896, 12. lpp.

baida cilvēkus, tā tas ir gan T. Hāna, gan Stepermaņu Krustiņa, gan Aspazijas darbos.

Tieši 90. gados visuzskatāmāk kļūst redzams, ka darbības vieta pati par sevi ir samērā neitrāla. Svarīgi ir tas, ka tā saistās ar darbā paustajām idejām, raksturiem. Prasme iekārtot darbības vietu, protams, apliecina arī dramaturga meistarību, talantu. Salīdzinoši visfantastiskākās ir tieši Aspazijas «Vaidelotes» darbības vietas. Piemēram:

«Paurimas svētnīca uz jūras krasta. Apaļa velvēta telpa ar vairāk durvīm. Vidū, drusku uz kreiso pusi, Praurimas statuļa ar svēto ugunskuru. Gar sienām gari soli; dibenam uzklāta bieza sega, aiz kura izskats uz jūru. Kreisajā pusē logā iesprausta deglāpa. Pusnakts pāri.»¹

Tās taču tik labi sasaucas ar visiem pusfantastiskajiem pseidotautiskajiem darbiem! Arī fabula daudz neatšķiras no līdzīga rakstura lūgām: tas pats mīlestības trīsstūris un mīlētāju sadursmes. Aspazija uztvēra, ka skatītāju vidū populārās svētnīcas utt. viņa var savienot ar lielām, patiesām kaislībām un lieluma alkām. «Vaidelote» neapjūsмо senos laikus, daiļu cilvēku mīlestību, nesūta saviem mīlētājiem palīgā dievus un garus. Viņas darbu centrā ir lepnu cilvēku cīņa par garīgu brīvību. Jā, romantiska, bet tik saskanīga ar Praurimas svētnīcu, Mildas dārziem. Tieši «Vaidelotē» svētnīca kļūst par jaunuma un nedzīvuma simbolu:

Tur, ārpusaulē, kustas, nāk un iet,
Kā jūras bangas dzīves strāvas veļas.
Bet še ir mūžīgs klusums —
Se kā dzīva —
Es kapā aprakta...²

Paurimas svētnīcas nedzīvums ir asā kontrastā ar Asjas un Mirdzas dzīves un mīlas alkstošajām jaunajām sirdīm (telpas raksturojošā funkcija uz kontrasta pamata), pirmo reizi mūsu dramaturģijā tik spilgti un īsti telpa atstāj nomācošu ietekmi uz cilvēku likteni (telpas determinējošā

¹ *Aspazija. Vaidelote. Jelgava, 1894, 5. lpp.*

² Turpat, 5., 6. lpp.

funkcija). Praurimas svētnīca ir simbols aklajai un ļaunajai varai, kas alkst upurus. Aspazija bija tā, kas latviešu dramaturģijā parādīja teiku vietu lielo nozīmi. Te, kur nesaistījās prāts pie ikdienas sīkajiem notikumiem, — te varēja risināt cilvēces likteņu problēmas. 20. gadsimtā šo tradīciju tālāk izmanto Rainis savos dramatiskajos darbos.

90. gados notiek darbības vietas reģionālā paplašināšanās — darbība notiek arī ārpus Latvijas robežām. Ļoti vājajā Stepermaņu Krustiņa bēdu lugā «Altranstetas asins zieds» tā notiek Zviedrijā un Polijā. Nekāda Polija un Zviedrija gan patiesībā redzama nav. Interesantākais ir Lietuvas izmantojums Aspazijas «Vaidelotē». Par Lietuvas un Latvijas saistību tolaik daudz runāja un rakstīja. Īpaši vilināja Lietuvas nepakļaušanās vācu iebrucējiem, kopīgās kaujas pret krustnešiem.

Aspazijai Lietuva vairāk kalpo kā nedaudz noslēpums, ornaments, kā varenības un kārtības iemiesotāja, kas stājas pretī cilvēku mīlestībai un ilgām. Līdzīgi Lietuvu traktē arī Rainis «Indulī un Ārijā». Aspazijai nav svarīgi apliecināt abu tautu kopību, bet pirmām kārtām risināt mūsu tautai 90. gados raksturīgas problēmas.

Līdz gadsimta sākumam ir paplašinājusies darbības vietas amplitūda: izmantotas pagātnes, teiku un arī visdažādākās tagadnes darbības vietas. Vēl netiek skarta nākotne. No tīri mehāniskas darbības vietas noteikšanas, pateicoties Blauņa un Aspazijas talantam, tās iekļāvušās visa darba struktūrā. Būtiska nozīme darbības vietas izvēlē vairs nav autora iegribai, kas izpaužas remarkā, bet visam darbam, tā fabulai, sižetam, problēmām, tēliem. Parādās vietas un cilvēku savstarpējā ietekme. 90. gados varam jau runāt par darbības telpu. Bet vislaik saglabājas tradīcija izmantot lugā nedaudzas darbības vietas, iekārtojot tās pa cēlieniem un ainām. Var teikt, ka 90. gados latviešu dramaturģija apguva pasaules līmeņa meistarību (te, protams, liela nozīme bija rakstnieku individuālajiem talantiem), bet neradīja jaunus, atšķirīgus paņēmienus vietas izkārtojumā.

MŪSU SIMTGADNIEKI

GUNĀRS BĪBERS

MEKLĒJOT CILVĒCĪBAS PAMATU

(E. Vulfa dramaturģija)

«...ja dažam labam rakstniecība ir tikai blakus nodarbošanās, vaļas brīžu darbs utt., tad man tā ir visa dzīve.»

(E. Vulfs)

Visa dramaturga, prozaika, feļetonista dzīve — tie ir tikai trīsdesmit divi gadi. Mirst viņš ar diloni 1919. gada 14. janvārī. Šogad, 16. decembrī, aprit simt gadu kopš viņa dzimšanas.

1916. gadā vēstulē savam draugam H. Eldgastam E. Vulfs sniedz trāpīgu latviešu sīkburžuāziskā rakstnieka sociālās pozīcijas raksturojumu:

«Vai zini, kā man līdz šim stāvējis priekš acīm latviešu rakstnieka caurmēra tips? Tāds Skalbes — Akuratera — Laicena utt. tips? Kā tāds mazs vīriņš platmalē ar maigi sirsnīgu balstiņu, kurš paņem tevi zem rokas un tad sērīgi sūrojas. Kurš var piestāt i te, i tur, piekrist i tam, i citam. Kurš gan dzīvo no rakstniecības un priekš rakstniecības, kurš arī milē viņu, bet kurš nezin skaidri, ko viņš milē. Kuram trūkst drosmes un kurš mūžīgi kurn par apstākļiem. Viņš raksta, jā, viņš raksta arī īgnuma un dusmu pilnus artiķelus, bet līdz ar to viņam iet viena baile — «kur es rīt piestāšu?». Kurš neieredz mīļos pilsoņus, bet tomēr alkst pēc viņu žēlastības un mīlestības. Galvenais — cilvēks bez drosmes.»¹

¹ Latviešu literatūras kritika. R., 1958, 3. sēj., 788.—789. lpp.

Būtībā šai vēstulē E. Vulfs pirmām kārtām slēdz norēķinus pats ar savu pagātni. E. Vulfa dzīve ir skumja liecība tam, cik mokošu pretrunu pilna ir mākslinieka dzīve, ja viņš sarežģītajā šķiru cīņas procesā nespēj atrast cilvēcības patieso pamatu, nespēj savu likteni saistīt ar pamatšķiras centieniem. Vai — precīzāk — ja atskārsme par ceļu, kas vestu uz ilgi meklēto mērķi, rodas pārāk vēlu.

E. Vulfa radošā biogrāfija ir stāsts par zaudētām ilūzijām. Vilšanās savā profesijā, vilšanās dekadencē un žurnālista darbā. Neapmierinātība ar savu radošo veikumu. Sašutums par mantīgās buržuāzijas karjerismu, alkatību, meliemi. Un reizē nespēja rast savā pārliecībā sakņotu ideju, kas rādītu izeju no šī labirinta.

Kad lasām viņa labāko komēdiju «Sensācija», kurā kontrastainās satīriskās krāsās uzzīmēti mazpilsētas dižvīru portreti, liekas, stāvam pieglumējuša dīķa malā. Tajā iemests akmens uz mirkli sakustina zaļiem ūdens augiem klāto virsmu. Tas ir uz mazu britiņu. Tad viss pierimst. Un dramaturga radītā sensācija tikai pierāda, cik stabils ir šis pūstošais miers, radošam garam naidīgā bezdvēseles atmosfēra.

Un tā dramaturgam domās tuvie viņa lugu varoņi vēl un vēlreiz pārliecinās, ka viņi nespēj pasauli ne pielāpīt, ne labot. Daži no viņiem, piemēram, vecais Bumbiers komēdijā «Svētki Skangalē», vecuma dienās samierinās ar skumjo secinājumu, ka ne jau viņam labot pasaules ļaunumu un netaisnību, citi, piemēram, jaunā mājskolotāja Erna Riekstiņa, nespēdama samierināties ar melu pasauli, izdara pašnāvību. Tā, ne vien apsverot, bet sevī dziļi pārdzīvojot atšķirīgās sev tuvo tēlu dzīves pozīcijas progresa virzienā, evolucionē paša dramaturga dzīves pozīcija. 1916. gadā (pirms sākumā pieminētās H. Eldgastam rakstītās vēstules) E. Vulfs polemikā ar J. Akurateru, kritizējot dekadentišķās mākslas atrautību no dzīves sociālo procesu analīzes, uzsver: «No katra cilvēka mēs prasām pēc politiski sabiedriskas pār-

liecības. [...] Sapņot — katra privāta lieta, dzīvā dzīvē no-
teiktu darbu darīt — katra pilsonisks pienākums.»¹

Sīs polemikas sakarā A. Grigulis raksta: «Uz kurieni virzās Vulfs savos meklējumos no individuālistiskajām un subjektīvajām pozīcijām? Uz drošāku un stabilāku realismu, uz dziļāku reālistisko izpratni? Šķiet, ka tā, bet to praktiskā literārā daiļradē Vulfam vairs nebija iespējams realizēt, vismaz kaut cik plašākos apmēros ne, jo pēc dažiem gadiem — 1919. gadā — Vulfs mirst.»²

Šodien grūti prognozēt, vai E. Vulfs cilvēības pamata meklējumus savā turpmākajā dzīvē būtu saistījis ar proletariāta cīņām. Taču skaidrs ir viens, ka savos pēdējos darbos viņš drosmīgāk skatās acīs dzīves patiesībai, nesaudzīgāk kritizē buržuāzisko sabiedrību. Zīmīgs piemērs te ir «Portfeļa monologs», kurā trāpīgi kritizēta buržuāziskā valdība. Un secinājums — buržuāziskās valsts pašos pamatos ir karjersisms un korupcija.

E. Vulfa dzīves pozīciju zināmā mērā precizēt palīdz vārdi, ko viņš saka par A. Čehovu:

«Tas bija sērīgs, pelēks laikmets, kad Čehovs ražoja, un viņš šo laikmetu attēloja visā pilnīgumā, un, neskatoties uz visiem saviem klusajiem akordiem, viņš tomēr bija viens no sava laikmeta stiprākajiem cilvēkiem.»³

E. Vulfs savā īsajā un nervozi spriegajā radošo meklējumu gaitā sava talanta kopšanai un attīstībai centies radoši apzināt vispusīgu kultūras pieredzi. Varētu pat teikt, ka viņš skarbā laikmeta un savas paaudzes politisko un ētisko problēmu izpratnei laika gaitā mokoši tuvinās mazāk tiešā dzīves pieredzes ietekmē, vairāk, pārkausējot sevī politisko, ētisko un estētisko vērtību orientācijā bieži pat diametrāli atšķirīgus kultūras slāņojumus. Mijietekmes ar citiem latviešu, krievu un aizrobežu autoriem E. Vulfa lugās izpaužas

¹ Latviešu literatūras kritika, 3. sēj., 776. lpp.

² Turpat, 21. lpp.

³ Vulfs E. Čehovs un latvieši. — Grām.: Latviešu literatūras kritika, 3. sēj., 417. lpp.

dažādos veidos: gan kā novatorisks tradīciju turpinājums, gan kā tieša atdarināšana, dažu formas veidojuma paņēmieni kopēšana, gan kā parodēšana — varbūt lai atbrīvotos no parodēto autoru pārāk tiešas un nekritiskas ietekmes savā mākslā. Un beidzot — arī kā radoša sacensība, kad tradīcija tiek pārmantota ar tās nolieguma starpniecību. Minēto dažādo mijietekmju sintēze vērojama dramaturga attieksmē pret saviem vistiešākajiem skolotājiem, starp kuriem pirmām kārtām jānosauc Ā. Alunāns, R. Blaumanis, M. Māterlinks, A. Čehovs.

Pirmajā brīdī, īpaši paturot prātā tādas modernistiskā ievirzē veidotas E. Vulfa lugas kā «Rītos, kad sapņi dzied», «Tea Moreni», «Klusuma bērni», «Rožainās dienas», «Meli», var likties, ka dramaturgs savu priekšteču Ā. Alunāna un R. Blaumaņa tradīcijas vairāk noliedz nekā kopj un attīsta tālāk. Šādu pieņēmumu it kā apstiprina arī parodija par Ā. Alunāna un R. Blaumaņa tēmu lugā «Greizsirdība», ko autors nosauc par jocīgu spēli četrās varbūtībās ar priekšspēli. Luga sastāv no četrām varbūtībām (pirmā veidota šekspīriski klasiskā stilā, otrā — alunāniski blaumaniskā garā, trešā māterlinkiski vulfiskā un ceturtā arčibajeviski operetiskā garā). Trāpīgajā un asprātīgajā parodijā par Ā. Alunāna un R. Blaumaņa lugu tēmām E. Vulfs ne bez dzelīguma smejas par sentimentālajām mīlestības ainām un blikšķiem iz kramenīcas savu priekšteču lugās, par «Skroderdienās Silmačos» rādīto iluzoro Auces un Pičuka laimi pirtiņā, par Ābramu ar viņa nelabojamo žargonu un tieksmi savas noskaņas izteikt ziņgē vai kuplejā.

Nenoliedzami, ka pēc Ā. Alunāna un R. Blaumaņa E. Vulfs ir trešais iespaidīgākais humorists mūsu oriģināldramaturģijā. Un tieši smieklu objekta un māksliniecisko paņēmieni izvēlē viņš daudz guvis no saviem priekštečiem. No vienas puses, E. Vulfs tikpat nesaudzīgi kā mūsu teātra tēvs kritizē varas un mantas kāros, bet savā garā pašlepnos un stulbos latviešu mazpilsētu varasvīrus. Pietiek nosaukt kaut vai mazpilsētiņas labdarības biedrības priekšnieku Dalbiņu, kura

darbībā roku rokā iet viltība un karjerisms («Svētki Skangalē»), vai visos virzienos manīgo despotu bankas direktoru Filipsonu («Sensācija»), lai rastos diezgan tiešas asociācijas ar Ā. Alunāna Džonu Neilandu («Džons Neilands»), Abukalnu («Icigs Mozes»), Lielozolu («Lielpils pagasta vecākie»). Ā. Alunāna un E. Vulfa lugās tēloto laiku šķir gadi. Bet taisni vai jābrīnās, cik stabila un nemainīga savā gara aprobežotībā un paštaisnībā palikusi latviešu buržuāzija. No otras puses, viens no spilgtākajiem pozitīvajiem E. Vulfa lugu tēliem vecais Bumbiers («Svētki Skangalē») savās jaunības dienās bijis visai radniecīgs Ā. Alunāna censoņiem, jaunlatviešu laikam raksturīgajiem tautas pašapziņas modinātājiem, tādiem kā Reinim («Icigs Mozes») un Briedim («Lielpils pagasta vecākie»).

Iespējams, ka Ā. Alunāna lugas E. Vulfam likušas apjaust, kas ir skatuves nervs, spilgta teatralitāte, scēniska improvizācija. Lasot E. Vulfa lugas, tā vien gribas tās redzēt uz skatuves talantīgu režisoru un aktieru interpretācijā — tāpēc ka tās vairāk uztveramas kā rosinoši un asprātīgi skatuviski impulsi, nevis gatavs literārs materiāls. (Tas pats sakāms arī par Ā. Alunāna lugām.)

Daudz sarežģītāka, pretrunīgāka ir E. Vulfa attieksme pret R. Blaumani.

1907. gadā E. Vulfs publicē pret R. Blaumani vērstu asu rakstu «Apsmietais svētums». Uzbrukuma īstais cēlonis ir tas, ka mūsu dramaturģijas patriarhs asi apkaroja latviešu dekadentus, ar kuru estētiskajiem principiem E. Vulfs šai laikā solidarizējās, mūža nogalē atzīdams pats savu liktenīgo kļūdu. 1907. gadā viņš bija arī dekadentiskā žurnāla «Dzelme» tulkojumu nodaļas vadītājs. Šai rakstā R. Blaumanim tiek adresēti vairāki nežēlīgi asi, turklāt neargumentēti pārmetumi — ka izsīcis viss viņa domu, jūtu un ideju krājums, ka viņam nav vairs nekā jauna ko teikt un ka viņš banalizē dzīvi, kā humorists latviešu literatūrā ienesot zaimojošu kūts smaku. Un secinājums — īsto dekadentismu un izvirtību latviešu literatūrā ienes pats tās nesaudzīgais ap-

karotājs — Rūdolfs Blaumanis. Tiesa, starp iznīcinošajiem vārdiem kā garāmejot atzīts R. Blaumaņa devums prozā un dramaturģijā.

Un, lūk, tikai nepilnu gadu vēlāk, kad 1908. gada 7. septembrī Jaunais Rīgas teātris atklāj pirmo sezonu ar R. Blaumaņa «Indrāniem» J. Dubura režijā (R. Blaumanis pirms divām nedēļām Somijā miris), izrādi ievada E. Vulfa prologs, kas būtībā ir oda Indrānu tēva un Indrānu mātes radītajai mākslas nemirstībai:

Latvijas Indrānu tēva šovakar nava vairs mums,
Zudis viņš, dzisis — kā sudraba skaņa, nopūta gaisā.
Ziemeļu efeju skumjais un tumšzaļais stīgojums
Mierinot liecas pār viņu šai brīdī un nakts rasu kaīsa.

Pārtraucas pēdējās saites, un pavediens izrisināts.
Latvijas zvaigznēs vairs gaišāka spīdekļa nava.

Sveicināts — nāvē un dusā lai sveicināts
Tas, ap ko šalca kā oši Latvijas daile un slava.¹

E. Vulfs R. Blaumani sauc par cietēju un cīnītāju, «pieri zem lauriem kam ērkšķi visdzēlīgi vija».² Un droši vien, šos vārdus rakstot, viņš sniedz sāpīgu atskaiti arī savai sirdsapziņai... Varbūt agrākā nelabojamā pārsteidzība E. Vulfam lika ne vien dziļāk ielūkoties R. Blaumaņa mākslā, bet arī kritiskāk apsvērt savu attieksmi pret dekadenci. Varam pieņemt, ka savas daiļrades sākumā E. Vulfam R. Blaumaņa lugu psiholoģisms likās pārāk tradicionāls un vecmodīgs — tāpat kā vairākiem citiem jauniem literātiem 20. gs. sākumā. Tomēr, par spīti šai rezervētai attieksmei pret vecmeistara lugām (jau minētajā rakstā E. Vulfs izceļ R. Blaumaņa lugu tehniku, par to saturu nesakot ne vārda), tās visiem 20. gs. sākuma posma dramaturgiem kļuvušas par zināmu atskaites punktu savu estētisko principu

¹ Vulfs E. Kopoti raksti 6 sēj. R., 1938, 5. sēj., 243. lpp.

² Turpat, 243. lpp.

apzināšanai. Varbūt var teikt, ka tā ir tradīcijas pārmantošana caur tās noliegumu.

Arī E. Vulfam — apzināti vai neapzināti — R. Blaumaņa darbi ir pirmā īstenā un auglīgā cilvēka psiholoģijas analīzes skola. Un arī stimulē — iet dziļāk cilvēka dvēseles neizzināto dziļu izpētē. Un tad nāk saskarsme ar A. Čehovu, saskarsme ar M. Māterlinku. No šiem tai laikā tik populārajiem modernajiem autoriem, pie kuriem E. Vulfs tik alkatīgi gāja mācīties, viņš cerēja saņemt ceļamaizi saviem turpmākajiem radošajiem meklējumiem. To ceļamaizi, ko viņam nespēja dot latviešu klasiskais 19. gs. beigu posma reālisms. Vai — precīzāk — šīs ceļamaizes spēku E. Vulfs gan bija saņēmis, bet nespēja pienācīgi novērtēt.

A. Čehova un M. Māterlinka mākslā E. Vulfu vairāk interesēja tieši mākslinieciski paņēmieni, mazāk to sociāli filozofiskais, estētiskais pamats. E. Vulfs uzskatīja, ka šo dramaturgu lugas vērsas pret didaktisku autora pozīcijas izpausmi, kā arī vācu melodramas salkano romantisko patosu (abas šīs nelaimes latviešu 19. gs. dramaturģijā ir samērā izplatīta parādība). Viņu valdzināja abu dramaturgu lugu smalkā noskaņa, stila izjūta, prasme meistarīgi sagatavot konflikta atrisinājuma priekšnojautu, māksla saskatīt cilvēka dvēseles visapslēptākos kaktiņus. Tiesa, E. Vulfs palika pusceļā uz šo jaunas kvalitātes psiholoģismu. Viņa lūgās atšķirībā no A. Čehova un M. Māterlinka tā saucamās klusuma zonas paliek bez emocionāla piesātinājuma un dziļāka psiholoģiska zemteksta («Klusuma bērni», «Tea Moreni» u. c.). Rakstā «Čehovs un latvieši» E. Vulfs īpaši jūsmīgi runā par to, ka izcilā krievu rakstnieka mākslā cauri pustoņiem un rezignācijai spīd veselīgs gars un viņa lūgās jaušams gaišs skats nākotnē. Ilgas pēc gaišiem horizontiem cauri blīvam bezcerības slānim izlaužas arī M. Māterlinka lūgās. E. Vulfs meklē mākslā to gaišumu un rītdienas izjūtu, ko nespēj saskatīt dzīves realitātē. Tradīcija ir radoši apzināta tad, kad tās tiešu klātbūtni daiļdarbā vairs nejūt. Par E. Vulfa dažām lūgām var teikt, ka tās uzrakstītas

M. Māterlinka garā («Klusuma bērni», «Tea Moreni») vai A. Čehova garā («Rožainās dienas», «Rītos, kad sapņi dziest» u. c.). Tomēr var apgalvot, ka ceļā uz padziļinātu t. s. psiholoģiskā reālisma izpratni A. Čehovam un M. Māterlinkam E. Vulfa estētisko uzskatu attīstībā ir principiāla nozīme.

E. Vulfa lugas raksturo liela žanru un stilu bagātība. Piemēram, pseidoklasiskā stilā uzrakstītā teiku drāma «Izabella», pasaka «Zemnieka dēls», mistērija «Pasaka par nāvi», parodija «Faustiņš», jocīgā likteņspēle «Romas degšana», parodija «Greizsirdība». Kā atzīmē J. Kalniņš apcerējumā par E. Vulfu «Latviešu literatūras vēsturē», «E. Vulfa dramaturģija saista ar rakstnieka nemitīgo rosmi un cenšanos izteikt visdažādākās skatuves mākslas iespējas. Bet šī skatuves līdzekļu dažādība visvairāk ir autora sports un savas individualitātes trūkuma atspoguļotāja nekā satura dziļākas izteiksmes līdzeklis.»¹

Daļa no E. Vulfa talanta un pārbagātās radošās enerģijas tiešām izšķiesta sīkumos. Visskaidrākā liecība šai skumjajai patiesībai ir viņa mazās formas dramatiskie darbiņi, kam autors devis visdažādākos žanriskos apzīmējumus. Sajās dramatiskajās etiķēs, dramatiskajos tēlojumos, dramatiskās epizodēs, miniatūrās un dialogos, groteskā, jocīgos notikumos utt. ar dažiem otas vilcieniem plašā diapazonā no traģiskā līdz komiskajam iezīmētas dažādas cilvēku izjūtas un noskaņas ar E. Vulfam raksturīgo nepiepildīto ilgu smelzi zemtekstā. Taču šī stila un žanru ziņā raibā aina atgādina vēl mirdzošus vai šodien jau krāsās galīgi izbalējušus mozaīkas graudiņus, kas vienotu dzīves kopainu radīt nespēj. Tie uztverami kā daudzu lugu pieteikumi, kas palikuši līdz galam nerealizētas ieceres līmenī. Šie sīkdarbi nav paštījuma darbi vai «pirkstu vingrinājumi» radošā procesa starplaikos. Drīzāk tajos izsāp talants, kas mokoši meklē un nespēj īsti atrast savu radošo virsuzdevumu.

¹ Latviešu literatūras vēsture 6 sēj. R., 1957. 6. sēj., 384. lpp.

Visā šai stila un žanru ziņā tik daudzveidīgajā lugu klāstā E. Vulfa talanta būtība (ceļš uz sevi pašu) visskaidrāk iezīmējas satīriskajā un liriskajā komēdijā, kā arī melodrāmā. Savos labākajos jautrā žanra darbos komisma radišanai E. Vulfs meistarīgi izmanto hiperbolu (gan rakstura īpašību izpausmē, gan portreta veidojumā), parodiju (visproduktīvākais komisma radišanas paņēmieni E. Vulfa daiļradē), gan dažāda veida alogismus, eksperimentālas situācijas un kalambūrus. Tiesa, reizēm šie paņēmieni kļūst par pašmērķi, atzīstamas amata prasmes demonstrēšanu bez dziļākas mērķtieksmes satura izteikšanai.

E. Vulfa melodrāmas (spilgtākais piemērs «Meli») no vācu 19. gs. melodrāmas, kas bagātīgi tika ekspluatēta uz latviešu teātra skatuves, vispirms jau atšķiras ar to, ka tajās nav konflikta izlīdzinājuma (katrs saņem pelnītos nopelnus vai sodu). E. Vulfa melodrāmas beidzas ar pozitīvā varoņa bojāeju («Meli») vai izmisīgu vientulības sajūtu («Tea Moreni»). Tādējādi cilvēku intīmās drāmas konflikta finālā gūst plašāku sociālu vispārinājumu. E. Vulfa melodrāma nav didaktiska, sentimentāla, plāpīga. Tā liecina par dramaturga samērā augstu jūtu kultūru un izkoptu gaumi. No distances raugoties, šais lugās pamanāma arī zināma koķetēšana ar cilvēka dvēseles sarežģītību, izsmalcinātām noskaņām. Taču šais lugās arī daudz patiesu cilvēcisku sāpju, vientulības, izmisuma. Savā mākslinieciskajā rokrakstā E. Vulfa melodrāmām ir diezgan tieša saskarsme ar 20. gs. 30. gadu salondrāmām, tikai E. Vulfa lugas šķiet sociāli asākas un pārdzīvojumā īstākas.

Skopās un vērtējumos bieži visai pretrunīgās atsauksmes par E. Vulfa lugu iestudējumiem dod tikai fragmentārus priekšstatus par viņa dramaturģijas nozīmi latviešu teātra attīstībā. Viņa lugas priekšpadomju laikā izrādītas daudz, bet teātra vēsturē vai nu pelnīti, vai nepelnīti pieminētas maz, galvenokārt tikai aktieru izcila snieguma sakarā.

Īpaši Rīgas Latviešu teātrī laikā no 1908. gada līdz 1915. gadam izrādīto lugu biežuma un daudzuma ziņā

E. Vulfs minams tūlīt aiz R. Blaumaņa, A. Brigaderes, Ā. Alunāna. 20. un 30. gados galvenokārt iestudētas trīs viņa labākās lugas «Svētki Skangalē», «Sensācija» un «Meli». Jāuzsver, ka «Svētkus Skangalē» izrāda gan Nacionālais (1920. un 1935. g.), gan Dailes (1929. g.), gan Liepājas (1920. g.), gan Jelgavas (1923. g.) teātris. Nenoliedzami, ka pēc savas idejiskās virzības E. Vulfa lugas latviešu priekšpadomju teātrī pārstāvēja demokrātisko tendenci, atmaskoja latviešu buržuāzijas uz meliem balstīto sadzīvi. Turklāt E. Vulfa lugas deva radošus impulsus režisoriem reālistiskā teātra mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu paplašināšanā.

Šai sakarā minams interesants fakts, ka 1926. gadā Nacionālajā teātrī ar E. Vulfa lugas «Pasaka par nāvi» iestudējumu darbu sāk režisors Jānis Zariņš. Šajā pašā iestudējumā teātris piedāvā debiju arī dekoratoram Herbertam Līkumam. Līdz tam viņi Strādnieku teātrī kopā bija veidojuši vācu dramaturga ekspresionista G. Kaizera lugas «Gāze» izrādi. J. Zariņš grāmatā «Mans darbs teātrī» norāda, ka H. Līkums šai periodā ir diezgan spēcīgā ekspresionisma un kubisma ietekmē. Bet viņš pats bijis neglābjami «inficējies no Meierholda».¹

Uz Nacionālā teātra skatuves šis uzvedums, kas risina mūžseno problēmu par cilvēka dzīves vērtību, likteni un nāvi, apliecinot ticību dzīvei, šķiet neparasts, oriģināls, pat izaicinošs teātra ierastajam stilam. Pirmām kārtām ar bagātu un attieksmē pret tradīciju pārdrošu nosacītības elementu lietojumu. Recenzijā par šo iestudējumu J. Sudrabkalns kvalificē J. Zariņu «kā teātra modernajām problēmām tuvu stāvošu mākslinieku, kurš interesējas un iedziļinās visās jaunlaiku parādībās»², bet J. Grots uzsver, ka Zariņš «atestē sevi kā jaunu principu meklētāju mākslā»³.

Šai lugā, kur konflikta pamatā ir dzīvības un nāves, būtības un nebūtības sadursme, konsekvētāk nekā citās

¹ Zariņš J. Mans darbs teātrī. R., 1974. 66. lpp.

² Sudrabkalns J. Par teātri. R., 1973. 83. lpp.

³ Grots J. Kopoti raksti 7 sēj. R., 1971. 6. sēj., 133. lpp.

E. Vulfa lugās iezīmējas viņa daiļradei raksturīgās divas stilistiskās tendences — reālistiskai mākslai raksturīgs tēlu psiholoģisms un līdz groteskai saasināta nosacīta izteiksme. No recenzijām grūti spriest, kā šos pretmetus J. Zariņš un H. Likums sintezēja vienotā stilā. J. Grots raksta: «Vulfa lugu Zariņš veidoja reālās mistērijas virzienā, pastrīpodams, no vienas puses, cilvēka dzīves un dzīvības krāšņuma kvēli, no otras, — nāves baigo nebūtību.»¹ Tālāk recenzents piemin aktierus, kas snieguši glītus un psiholoģiski tvertus tēlojumus. Reizē ir skaidrs, ka šai izrādē guva radošu izpausmi arī ekspresionisma un Meierholda režisūras labākās tradīcijas. Sī izrādē bija arī atgādinājums, ka daudzas Nacionālā teātra izrādes, kā atzīst J. Zariņš, tai laikā kļuvušas arhaiskas.²

Sis arī ir gandrīz vai vienīgais gadījums, kad varam runāt par teātra attīstībai principiāli nozīmīgu E. Vulfa lugas skatuvisku interpretāciju. Vairāk nekā režisoriem sadarbībā ar E. Vulfu ir paveicies aktieriem. Pirmām kārtām te minams fakts, ka ar Ernās Riekstiņas tēlu E. Vulfa lugā «Meli» 1924. gadā Nacionālajā teātrī savu 15 gadu darba jubileju atzīmē Lilija Erika. Jubilārei veltītos apsveikuma vārdos Rainis netieši atzīmē arī šīs lugas progresīvo sabiedrisko tendenci:

«Jūs pati, cienītā kolēģe, esat Aleksandra Freimaņa miesīgā un garīgā mantiniece, jūs — viņa lielo klasicisma tradīciju turpinātāja un izkopēja. Bet varbūt es šinī vakarā nevieta minu par Aleksandra Freimaņa klasicismu un daiļā piekopšanu, jo šovakar jūs tēlojāt dzīves sīkos «Melus»? Mēs saprotam, jūs savā vakarā gribat nākt preti savam laikam — šim laikam, kurš ir tik sīks un ārišķīgs, un melīgs. Bet mēs zinām arī, ka jūs spējat tēlot ne vien dzīves sīkos melus, bet arī dzīves lielo patiesību, kas izteicas lielos darbos un lielā skaistumā un cēlumā, kas izteicas cilvēcībā.»³

¹ Grots J. Kopoti raksti 7 sēj. R., 1961, 6. sēj., 133. lpp.

² Zariņš J. Mans darbs teātrī, 67. lpp.

³ Literārais mantojums, I. 1957, 457.—458. lpp.

Tāpat E. Vulfam par labu runā tas fakts, ka pēc jubilejas izrādes presē izskan pārmetumi, vai vajadzējis jubilejas izrādei ņemt lugu, kur ikdiena rādīta tik drūmās krāsās. V. Hausmanis uzskata, ka šī loma Liliju Ēriku piesaistījusi ar izjūtu daudzveidību un bagātām pārejām no vienas pārdzīvojamu gammas citā.¹ Reti kurā citā latviešu priekšpadomju oriģināllugā ar tādu psihologa vērigumu izdevies parādīt buržuāziskai sabiedrībai raksturīgo procesu, kā godīgs cilvēks zaudē uzticību vispirms tuvam cilvēkam, tad visai sabiedrībai un beidzot arī savas dzīves nepieciešamībai. No E. Vulfa lugu komiskajiem raksturiem visvairāk paveicies Bumbierim lugā «Svētki Skangalē». To traģikomiskā kontrastā spoži tēlojuši tādi izcili aktieri kā Augusts Mitrēvics, Alekss Mierlauks, padomju laikā Luijs Smits un Hermanis Vazdiks. Tepat arī jāatgādina, ka padomju laikā vienīgi J. Raiņa Dailes teātris pa īstam atcerējies E. Vulfu, 1945. un 1970. gadā iestudējot viņa komēdiju «Svētki Skangalē». Pirmā iestudējuma inscenētājs — E. Smilģis, otrā — F. Ertnere. Iso atgādinājumu par E. Vulfa lugu pieticīgi apzinātājām skatuves gaitām varētu beigt ar jautājumu — vai mūsu teātriem šodien, dramaturga lielajā jubilejā, un turpmākajos gados vēl radīsies interese par E. Vulfu? Tagad mūsu teātru praksē vienaldzība pret latviešu demokrātisko priekšpadomju dramaturģiju jau kļuvusi par likumsakarību. Mūsu teātrus neinteresē ne Jukums Paļevičs, ne A. Saulietis, ne A. Brigades drāmas, ne J. Līndulis, ne E. Vulfs, ne J. Akuraters, ne J. Grots, Maz interesē arī Aspazija. Bet tieši teātris varētu ļoti daudz palīdzēt padziļinātā kultūras mantojuma izvērtējumā.

¹ Hausmanis V. Lilija Ērika. R., 1966., 84. lpp.

HARIJS LIEPIŅŠ

ARVEDS MIHELSONS — SKOLOTĀJS UN KOLĒĢIS

Manai paaudzei, ienākot Dailes teātra studijā četrdesmito gadu otrajā pusē, bija laime darboties līdzī arī jauniestudējumu masu skatos, reizēm pat norunāt dažus vārdus ne tikai «pa visiem kopā», bet pat solo. Mums bija gods stāvēt uz tiem pašiem dēļiem, kaut arī trešā vai ceturtā plānā, kopā ar meistariem. Šo izcilo aktieru — visu mūsu ideālu priekšā mēs liecām galvas (neraugoties uz maksimālismu, kas piemīt katrai paaudzei). Mēs viņus apbrīnojām un dievinājām, klusībā lūdzoties laimi kādreiz tiem līdzināties.

Emīlija Viesture, Lilīta Bērziņa, Emīlija Bērziņa, Liliņa Zvīgule, Artūrs Filipsons, Arveds Mihelsons, Luijs Smits, Ēvalds Valters. Tās bija zvaigznes, kas spīdēja un sildīja, un mēs, studisti, ar kamolu kaklā un spīdošām acīm bijām lepnī, ka mums ir dota iespēja izrādēs būt viņu fonam, tā tad palīdzēt šiem meistariem būt karaļiem, ākstiem, mīlētājiem un slepkavām.

Personiski mani, manu uzmanību un apbrīnu visvairāk saistīja trīs savā būtībā pavisam atšķirīgi aktieri. Filipsons, Mihelsons un Smits. Šodien es varu teikt — šie trīs meistari apvienoja Eduarda Smilģa skatuves mākslas principus, ietvēra visu Dailes teātra būtību. Pārī visām teorijām Smilģis turēja trīs vadgaismas: skaidrību, vienkāršību, kaislību. Ar šīm trim skatuves mākslas prasībām bija jādzīvo Dailes teātra aktieriem. Varbūt ar tām gēnos bija pat jāpiedzimst. Un, ja arī katrs no šiem trim meistariem bija šīs skolas sintēze, atsevišķi katrs līdz maksimumam piepildīja savu vadgaismu. Artūrs Filipsons savos monumentālajos varoņos,

viņu rīcības vissīkākās niansēs tos veidoja skaudri, skopi un skaidri.

Arveds Mihelsons savus tēlus izplaucēja spilgtus caur skaudru, dabisku (labskatuvisku) **vienkāršību**. Un Luijs Smits, kura tēliem līdzī vienmēr nāca purpurs un melns, tie bija kā neizolēti vadi, kas savā dziļi emocionālā **kaislībā** jebkurā saskarē bija bīstami visiem — gan skatītājiem, gan partneriem. Lūk, caur šiem trim Aktieriem es saskatīju un sapratu Eduarda Smilģa vadīto Dailes teātri.

Sodien pakavēšos atmiņās pie šīs apbrīnojamās vienkāršības. Tā nebija sadzīves vienkāršība, tā nebija ikdienas dabiska organika, tā bija māksla, skatuves vienkāršība, ietērpta taktiski piepācētā un reizē skopā teatrālā formā. Esmu jau vairākkārt paspējis uzsvērt vārdus: skaudrs, skopa forma. Jā, tā ir audzināti Dailes teātra aktieri, ne tikai manas paaudzes, bet gan jau no Dailes teātra pirmsākuma. Felicita Ertnera teica: «Ar vismazāko enerģiju sasniegt visdziļāko iespaidu — to var tikai tad, kad nav vairs nekā lieka, nevajadzīga. Liela māksla ir kustēties, bet vēl lielāka nekustēties, jo nekustēties var tikai tas, kas izpratis kustības būtību.» Atceroties šos vārdus, acu priekšā tūdaļ nostājas Arveds Mihelsons. Jebkurš tēls, vai tas būtu no klasikas vai mūsdienām, bez mazākās samākslotības un patosa (kas varēja būt ļoti viegls un vilinošs ceļš, skatuviskās formas **skaidrību** meklējot), bez jebkādas liekas kustības un žesta.

No Arveda Mihelona trīsuloja tik spēcīga cilvēciska labestība, ka tā kā gaišumiņš spiedās cauri pat viņa skatuves tēlos, liekot dažreiz pat nepelnīti iemīlēt viņa veidotos negatīvos raksturus.

Tagad jau ilgi nostrādātos gados teātrī nezinu vēl otru tik ļoti visu cienītu un mīlētu kolēģi kā Arvedu Mihelonu. Liekas, viņam nevarēja būt ne skauģu, ne nelabvēļu. Arveds Mihelsons sev tuvus cilvēkus un sevišķi mūs, jaunos, mīļi dēvēja par suniņiem. Savukārt kolēģi viņu uzrunāja par Miķelīti. Arī mēs, jaunie, to uzdrošinājāmies, jo zinājām, ka viņam tas patīk.

Miķelītis bija mūsu otrās Dailes teātra studijas pedagogs latviešu teātra vēsturē. Tās bija neaizmirstamas, tēlainas, labestīga humora caurvītas stundas. Tās bija vienkārši dzīvas, jo Miķelītis jau pats bija lielum liela daļa no latviešu teātra vēstures. Tagad ar nožēlu jākonstatē, ka nav palikuši nekādi pieraksti vai konspekti no šīm vienreizējām lekcijām (ja tās tā varētu saukt). Mēs toreiz, pēc kara briesmām pāsviesti gaisā violetā romantisma vilnī, teātra krāsainos putekļos, pamaz domājām par nopietnām mācībām, sikiem pierakstiem utt. Mums ātrāk gribējās rezultātu — spēlēt uz skatuves. Mēs pat drusku nesakarīgi skrējām pakal savai daļai savainotai un zaudētai kara laika jaunībai. Bet te nu, lūk, pavisam negaidīts (etapa) posms noslēdzies — un — gala eksāmens latviešu teātra vēsturē. Bijām gan daudz un ar interesi klausījušies, taču lielais vairums graudu mūsu apcirkņiem bija izbiruši cauri. Protams, eksāmena dienā dūša un dzīvesprieks noplacis zemāk par visnovītušāko zālīti. Jāsaka godīgi, mūsu meitenes bija gatavojušās daudz nopietnāk, bet mēs, izskatīgie, trūcīgi ģērbtie, daudzsološie varoņi un mīlētāji, izmisīgi dažas stundas pirms eksāmena dundurojām pie sava pedagoga, lai noskaidrotu, vai vispār ir kāda iespēja pārbaudījumā izķepuroties. Miķelītis sirsnīgā vēlībā mums vaicāja: «Nu ko tad tu un tu, sunīt, zini?» — «Es zinu par Alunāna pirmajiem gadiem, es par Daci Akmentiņu, es par...» (kaut ko jau mēs zinājām). Miķelītis uzmanīgi piezīmēja, ko katram jautāt, un rezultātā katram pa aukam, apaļam piecniekam.

Mēs mīlējām savu pedagogu, vēlāk kolēģi, brīnišķīgu aktieri. Mīlējām viņa pārvēršanās māku. Spēlējot lomu, viņš tajā no izrādes uz izrādi nekad neatkārtojās. Katrā izrādē nāca līdzī izcila improvizācijas spēja. Brīvi improvizēt dotajā uzvedumā un apstākļos, taktiski, nesamulsinot partneri, bet gan, gluži otrādi, paraujot to līdzī uz delartisku spēles prieku, tā ir liela māksla, kas nav dota daudziem, pat ievērojamiem aktieriem.

Ikvienam bija svētki, kad uz skatuves satikās Miķelītis

ar Evaldu Valteru. Abi apveltīti ar bagātu fantāziju, jebkurā situācijā apsviedīgi un asprātīgi meistari. Nāk atmiņā Suhovo-Kobiļina luga «Krečinska kāzas». Miķelītis spēlēja Rasplujevu, Valters Krečinska sulaini. Pirmajā ainā sulainis palīdz Rasplujevam uzvilkt mētelī. Kādā izrādē Valters to pasniedz ar visu pakaramo koku. Pirmajā brīdī Miķelītis nesaprot, kāpēc mētelis plecos «sēž» tik neērti un kas tas par āķi, kas duras pakausī, taču drīz vien aptver, ko kolēģis un draugs izstrādājis, un nospēlē ar pakaramo visu izrādi, sajūsminādams ar dažādām komiskām izdarībām skatītājus.

J. Kupalas «Pavļinka». Otrais cēliens, kāzu aina. Miķelītis un Valters abu jaunlaulāto tēvi. Bagātīgs kāzu mielasts ar lieliem, brūniem pīrāgiem un milzīga izmēra desām un šķiņķiem. Viss, protams, butaforija. Valters laiku pa laiku grūž sābrim sejā desas luņķi. «Ēd, ēd, kad tev dod!» Miķelītis izvairās cik spēdams, līdz vairs neiztur, izrauj ēdmaņu un krauj partnerim pa pakausi. Plīst desa, zāgu skaidu (pildījuma) mākonis pa gaisu, zālē aplausi.

Vai tas bija Sekspīra Ķīselis vai sers Tobijs vai Gogoļa gubernators «Mirusējās dvēselēs», katrā izrādē pavisam kas cits, jauns, katrā izrādē pārsteigums. Bērnišķīgi patiesa un aizrautīga spēle. Gluži kā novīdīgs un priecīgs bērns varētu bagātīgi kaisīt saviem draugiem no visām kabatām piparkūkas, Miķelītis bagātīgi izdalīja tās vērtības, ko daba un vērigā dzīves novērotāja acs bija viņam piešķīrusi. Miķelītis jebkurā dzīves situācijā varēja neapdomīgi iekļauties tik dziļi, ka reizēm radās kuriozi uz skatuves. Atceros, Sekspīra komēdijā «Divpadsmitā nakts» kapteiņa lomā pēkšņi sasliemušā līdzšinējā tēlotāja vietā ielēca jauns, tikko no fakultātes atnācis aktieris. Dienā notiek provizorisks mēģinājums (kapteiņa loma nav sevišķi liela), Miķelītis (sers Tobijs) no Pārdaugavas netiek lieki traucēts, jo lūgā ar kapteini viņam tikai viens moments. Vakarā uz skatuves publikas priekšā sers Tobijs sastopas ar kapteini aci pret aci. Miķelītis jauno kolēģi vispār redz pirmo reizi. Darbība apstājas, un sers Tobijs izbrīnīts ļoti nopietni prasa jaunajam kolēģim —

K

opš laikiem tiem, kad petrolejas
lampas

Vēl apgaismoja dažu labu bīni,
Sint tēlos apalogs Tu radošs nāc

Un, smieklīem jālecot, apmierinātš gmīni.
pie vāmpas

Sveiks,
bravo,

Mikelīt!

Lai vēl pūggadugimtu
Šai zālē aplausi Tēd nenorimtu!

Un lai pa starpbrūžiem, kad atpūtinī galvu,
Tav Rutku Tēds sāk atkal cilāt spalvu!

kapteinim: «Sunīt, kas tu tāds esi mūsu teātrī?» Lūk, tā jau arī ir anekdote, kuru Miķelītis pats par sevi varētu pierakstīt tām neskaitāmajām latviešu teātra anekdotēm, kuras viņš atcerējās, saklausīja un apkopoja gadu gadiem. Šis darbs dod kultūrvēsturisku pārskatu par mūsu teātri un tā darbiniekiem no pašiem pirmsākumiem. Lieki te būtu piebilst, kādu prieku šāds izdevums sagādātu mūsu teātra draugiem, precīzāk — visai mūsu tautai. Arveds Mihelsons zināja mūsu teātra vēsturi līdz sīkumam, viņš mīlēja teātra pagātņi un tagadni vienkārši un godīgi. Jau sešpadsmit gadu vecumā sācis darboties dažādās trupās (to bijis apmēram piecpadsmit), līdz 1921. gadā nonācis Dailes teātrī.

Arveds Mihelsons ir Rīgas pievārtes — Strazdumuižas zēns. Ar lielu mīlestību pret savu dzimto pilsētu viņš studē tās vēsturi un ar parakstu Rutku Tēvs atstāj mums mantojumā «Dumpīgo Rīgu», «Bendes meitu», «Mūksalas brāļus», «Trīs vella kalpus» un citus romānus. Jau no jaunības rakstnieks gāja vienā ēnā ar aktieri. Divdesmit gadu vecumā pirmais dzejolis, vēlāk lugas, romāni. Kāpēc rakstniecībā viņš sevi dēvēja par Rutku Tēvu? Grūti pateikt. Netiku nekad arī to viņam vaicājis. Rutks, kā mēs zinām, ir sīvs. Arī mūsu Miķelītis dažbrīd tāds bija. Viņš necieta viduvējību mākslā, remdenību dzīvē. Viņš prata «uzcirst» trāpīgi un sīvi, vai tas bija viduvējs režisors, kritiķis vai vienkārši tāpat «ne šis, ne tas». Tas gan notika ļoti reti, un tieši tāpēc varēja ticēt viņa absolūtai objektivitātei.

1956. gadā Miķelītis savā septiņdesmit gadu jubilejā spēlēja pēdējo izrādi. Viņš izvēlējās Mikus tēva lomu Blaumaņa «Pazudušajā dēlā». Man bija tas gods un laime spēlēt Krustiņu. Izrāde teātra repertuārā bija jau pāris gadu. Mikus tēvu jubilārs savā garajā skatuves mūžā nekad nebija spēlējis, un, kad es īsi pirms jubilejas jautāju: «Kad mēs, Miķelīt, savus skatus izmēģināsim?» — viņš man zīmīgi atbildēja: «Kāds nu tur, sunīt, vajadzīgs mēģinājums, tas taču ir Blaumanis, un, kā tu man jautāsi, tā es tev atbildēšu.» Sajā atbildē, es domāju, ir viss Arveda Mihelsona (un arī Rūdolfa

Blaumaņa) dziļi reālistiskās mākslas noslēpums. Improvizācija, vienmēr pirmreizīga uztvere, dabisks teatrālisms.

Tikai nepilnus desmit gadus mēs strādājām kopā, taču manas tālākās aktiera dzīves nastiņā ir savs stūritis, kas palicis no Miķelīša, Arveda Mihelsona, sunīša (mīlam bērnam daudz vārdul!).

Kad es kādreiz iedomāju par ideālu kolēģi, kurš apvieno dziļi cilvēcisku labestību ar augstām sava amata meistara iemaņām, vienmēr pirmajā vietā man būs Miķelītis, kurš man panāks pretī pa veco Rīgas bruģi cunftes meistara putujošu alus krūzi rokā, savā samta svārkā un šleifē sasietu melnu lenti ap kaklu, jautādams: «Kas, sunīt, tagad jauns mūsu teātri?»

LATVIEŠU TEĀTRA ANEKDOTES

Pirmsākumi

(1804—1876)

«Piparu Rozīte»

Ād. Alunāns savas skatuves gaitas iesāka Rēveles vācu teātrī 1866. gadā, kas apciemoja arī citas Igaunijas pilsētas.

Reiz — tas notika Vilandē — kāds aktieris, kam nākamajā dienā bija jāuzstājas komēdijā «Piparu Rozīte», paziņoja režisoram Rogalim, ka viņš jūtoties slims un nevarot otrā dienā savu lomu pildīt. Patiesībā gan viņa slimība laikam nebija nekas vairāk kā pārāk smagas pagiras.

— Bet ko tad es tā pēkšņi lai ielieku tavā lomā? — Rogalis atrunājās.

— Ņem Alunānu, tam rītdienas izrādē lomas nav.

Rogalis, daudz par Vilandes publiku nebēdādams, viegli piekrita šādam priekšlikumam.

Loma nebija grūta, bet teksta bija daudz, savas četras loksnes. Jaunais aktieris neiebilda ne vārda. Tas taču bija reti izdevīgs gadījums: iesācējs pēkšņi tiek pie lielas lomas. Bet kā lai iemācās tekstu pa vienu nakti?

Ceļā uz mājām režisors aicināja Alunānu uz kausu alus iegriezties restorānā, tur šo to pārrunāšot par jauno lomu.

Pie paskaidrojumiem daudz netika, bet iedzerts tika daudz.

— Par savu lomu jūs daudz nebēdājiet! — Rogalis teica. — Mums jau kopā jāspēlē. Es būšu karalis, jūs — astrologs, kas zīlē man laimi vai nelaimi. Jūs arvien sēžat pie galda, zvaigžņu kartes izklātas priekšā. Tad jau varat mierīgi no-

likt arī savu tekstu uz galda un lasīt no grāmatas. Un, ja nu sapīsies, gan es izpalīdzēšu. Tātad rādait, ko spējat!

Pulkstenis nosita jau ceturto rīta stundu, kad abi lodzīgām kājām iznāca uz ielas.

Atgriezies mājās, Alunāns juta, ka galvā viss riņķī vien griežas. Aizdedzinājis sveci, viņš pūlējās burtot savu lomu, līdz turpat sēdus aizmiga. Kad apteksne no rīta ieradās ar kafiju, svece vēl dega, bet jaunais aktieris tāpat sēdus uz dīvāna krāca. Pamodies viņš atjēdzās, kā pagājusi nakts, kādu pienākumu uzņēmies. No savas lomas viņš nebija iemācījies nevienu rindas. Bet nu arī vairs nevarēja domāt par mācīšanos: galva aiz sāpēm vai pušu plīsa, un tūdaļ bija jāsteidzas uz mēģinājumu.

— Es neprotu nevienu rindas, — Alunāns bailīgi iesāka savu atvainošanos.

— Kā nu tā var? Šitā uz priekšu netiksīt! — Rogalis stingri noteica, bet no uzdotās lomas Alunānu neatsvabināja. Pagājušās nakts draudzīgais galda biedrs tagad bija atkal svešs un bargs priekšnieks...

Mēģinājumā Alunāns lasīja savu lomu no grāmatas. Arī līdz vakaram viņš nebija spējīgs lomu iemācīties. — Kas tas nu būs par tēlojumu? — viņš ar šausmām domāja, no iepriekšējām izrādēm zinādams, ka Vilandes ģimnāzisti, čaklākie teātra apmeklētāji, ir arī nesaudzīgi kritiķi, kas pat izrādes laikā neskopojas ar zobgalīgām piezīmēm, ja pamana kāda aktiera vājību. Kad sākās izrāde, galvassāpes nebija mitējušās un lomas nezināšana turklāt lika viņam drebēt tādā «lampu drudzī», kādu viņš nebija sajutis pat pirmajā debijā.

Pacēlās priekšskars. Vecais astrologs ar garu, baltu bārdu sēdēja pie galda un — uz karaļa jautājumiem neatbildēja nevienu vārda. Sufliera čukstus viņš nevarēja skaidri sadzirdēt, acis viss nīrbēja, ausis zvanīja, arī no grāmatas nevarēja lomu nolasīt.

— Nelaimīgais, runā jel! — karalis uzkliedza.

Beidzot astrologs sāka runāt. Bet publikā nepalika nepamanīts, ka astrologs lomu neprot un neveikli «špiko».

Un patiesi — bija dzirdama jau viena otra zobgalīga piezīme. Ja tie Vilandes ģimnāzisti zinātu, cik nelaimīgs šai brīdī jutās sirmais astrologs, varbūt viņi būtu bijuši mazliet saudzīgāki.

Tā nabaga Alunāns nomocījās ar likteņa zīlēšanu četrus cēlienus. — Drīz būs beigas arī piektajam! — tas viņam tagad bija vienīgais mierinājums. Bet te nejaušs atgadījums izjauc arī kaut cik pieklājīgu izrādes nobeigumu. Skatuves strādnieks, kam bija uzdots pacelt un nolaist priekškaru, tanī vakarā bija apdzēries, un priekšskars pēkšņi nobruka, kad izrāde vēl nebija galā. Rogalis ar savu karalisko roku iecirta tam pa ausi, bet kas ar to bija līdzēts? Rogalis atvainojās publikai par nejaušo traucējumu un paziņoja, ka izrāde tūdaļ turpināsies, bet aktieri nebij piedabūjami vēlreiz kāpt uz skatuves, jo svilpšana pēc skandalozās izrādes bija neizbēgama. Tad jau labāk tā — lai izrāde paliek nepabeigta.

Rogalis tomēr lika pacelt atkal priekškaru. Bet neviens aktieris vairs nerādījās. Karalis viens pats plātīja rokas. Te viņš pamanīja Alunānu, kas apmulsis stāvēja turpat sānu kulisēs. Būdams atjautīgs un attapīgs, Rogalis satvēra veco astrologu aiz rokas un uzvilka skatuves vidū. Viņam bija radusies pēkšņa iedomas: nobeigt izjukušo izrādi ar kādu joku un sasmīdināt neapmierināto publiku.

— Nu saki, nelaimīgais, ja tu visus likteņus tā proti zvaigznēs lasī: kāpēc nupat visi no manis aizbēguši?

Ja astoņpadsmit gadus vecais sirmgalvis nebūtu tik nelaimīgs juties jau visu vakaru, varbūt viņš itin veikli būtu pratis turpināt Rogala improvizēto joku. Bet tagad, galīgi saīdzis, viņš pagriezās pret karali un nikni atcirta:

— Laidiet mani vaļā! Vai saprotat?

— Bravo, bravo! — zobgaļi publikā rēca.

Tanī vakarā izgāzās ne vien Alunāns. Izgāzusies bija visa trupa. Tas palika kā vienīgais mierinājums. Un tas bija

arī Alunāna glābiņš. Ja «Piparu Rozītes» izrāde nebūtu izjukusi, varbūt tanī vakarā viņa tikko iesāktajai aktiera karjerai būtu pienācis gals...

Aktieru zvejošana senos laikos

Kad Ād. Alunāns 1870. gadā stājās pie Rīgas Latviešu teātra organizēšanas, grūtākais uzdevums bija sazvejt (par angažēšanu tai laikā vēl nevarēja būt runas) aktierus, sevišķi dāmu personālu.

Alunāns kopā ar Krišjāni Bergu bieži ieradās Latv. biedrības sarīkotos balles vakaros, meklēdami iepazīšanos ar cilvēkiem, kuri varētu būt noderīgi skatuvei. Neatlaidīgās pūles deva kaut cik panākumus, un teātra trupā jau skaitījās: Otilija Kleine, Leontīne Hofmane, Krišjānis Bergs, G. Mihelsons, V. Švarcs un Kārlis Obdovs.

Bet ar tiem vien vēl nepietika.

Alunānam izdevās iepazīties ar jaunu, skaistu, izglītotu dāmu, kura labprāt piedalītos teātra izrādēs, bet bija vajadzīga tēva atļauja.

Jaunais direktors ieradās vizītē pie tēva. Tēvs, sapratis, ko ciemiņš no viņa grib, pēkšņi nobālēja, lēca kājās un kliekda nelabā balsī:

— Kā? Jūs uzdrošināties no manis prasīt, lai es savai meitai norādu ceļu uz elli! Labi, paciešaties tikai acumirkli, mans kungs, arī es jums gribu parādīt kumēdiņus! Ei! Miķel, panāc drusku šurp!

Tad atvērās sāndurvis un Miķeļa kungs — milzis vārda pilnā nozīmē — parādījās uz sliekšņa.

Alunāns bez atvadīšanās nozuda, ieklupa ormanī un mudināja to steigties. Drošā attālumā vēlreiz atskatījies, viņš redzēja Miķeli plaši atvērtu durvju priekšā ar draudoši paceltu roku:

— Uzdrošiniēs vēlreiz te ierasties, tad tu kaut ko piedzīvosi!

Pirmā teātra izrāde Zaļeniekos

Pēc Pirmiem latviešu vispārējiem dziesmu svētkiem arī Zaļeniekos pamodās liela interese par sabiedrisko dzīvi. 1873. gadā Kauliņu Padaros notiek pirmā lauku teātra izrāde — «Icigs Mozes» un «Bagātā brūte» galdnieku meistara Melupa un orķestra dalībnieka Jāņa Steglava vadībā.

Sis notikums sajūsmināja jauno Kārli Brīvnieku, un viņš ar visu sirdi sāk organizēt turpmākās izrādes. Galvenais uzdevums sadabūt tēlotājas sieviešu lomām. Viena otra lauku jaunkundze ļaujas pierunāties, sāk mēģināt, bet, tikko vecāki to dabū zināt, viss izjūk.

Beidzot Jānis Steglavs iepazīnies ar daiļu meldermeitiņu, kuras vecāki daudz nepretojas; vēl laimējas sadabūt kādu saimniekmeitu, kurai gan viena koka kāja, bet kuru var izmantot sēdošā lomā, tā ka skatītāji nekā nemana.

Izrādes dienā ierodas publika. Daudz publikas. Kā neiesi, kad dullie puīši taisās rādīt kādus ērmus. Daudzu sejas ir bargas un zobgalīgas.

— Redzēs, kas te īsti būs! ...

Sākas izrāde. Nobeidzas. Aktieri uzelpo — nekādas briesmas no skatītājiem nedraud. Liekas, tie pat apmierināti.

— Kā tad jums patika mūsu teātris? — viens otrs apjautājas.

— Nekas, labi, labi ...

— Kas to būtu domājis, ka šie kumēdiņi var būt tik prātīgi.

— Mēs domājām, ka risiet dunčus un uguni, bet viss bija tā, kā patiesi dzīvē mēdz notikt. Nudien labi.

Tā Zaļeniekos ieviesās teātra spēlēšana. Pēc pāris gadiem Jānis Steglavs aizbrauc uz Rīgu — piestājas pie Ād. Alunāna vadītā Rīgas Latviešu biedrības teātra un sarīko pats izrādes Pārdaugavā. Gadu pēc tam arī K. Brīvnieks aizceļo un uzsāk savas skatuves gaitas Steglava trupā.

Vecie laiki

(1876—1893)

Ko visu teātra luga var piedzīvot

Ap 1835. gadu tika Berlīnē pastrādāts noziegums. Kāds blēdis, ļoti bagātas dāmas tuvākais radnieks, gribēja tikt par tās vienīgo mantinieku, sabiedrojās ar kādu ļaundari un nozaga dāmas vienīgo bērnu. Beidzot lieta nāca gaismā un blēži saņēma sodu.

Berlīnē par šo atgadījumu daudz runāja un sprieda, tas bija uz dienas kārtības.

— Tas būtu gards kumoss mūsu teātra publikai, — iedomājās Kārlis fon Holtejs (*Karl fon Holtei*) («Lenores» autors, kurš vadīja arī Rīgas Vācu teātri 1837. g.).

Viņš sēdās pie rakstāmgalda un īsā laikā uzrakstīja bēdu lugu «Ein Trauerspiel in Berlin».

Publika sturmēja teātri.

Bet mainās laiki un gaume: drīz Holteja luga apnika.

Gadus trīsdesmit vēlāk H. Salingrē uzķēra šo Holteja traģēdiju un iztaisīja no tās joku lugu «Humor verloren — alles verloren», atstādams visu uzbūvi un pielikdams tikai jokus un iepīdams kuplejas.

Ļaudis nāca un smējās par to pašu lugu, kas gadus trīsdesmit atpakaļ viņu tēviem spieda no acīm asaras.

Tad 1870. gadā Rīgas Latviešu biedrības teātra rūpīgais lugu tulkotājs P. Pļavnieks ņēma šo apstrādāto lugu no jauna savā apstrādājumā un, laimīgi darbu nobeidzis, nosauca to «Pēteris un Čaukste» — pēc «Mājas Viesa» toreizējiem abiem lielajiem zobgaļiem. Bet cenzūra bērna zagšanu neesot uzskatījusi par diezgan zobgalīgu būšanu, un, kad vēl ziņa izpaudās, ka šai lugā kopēšot divi «Mājas Viesim» jo tuvu stāvošas personas, tad lugas izrādīšana nevarēja notikt, un P. Pļavnieks veltī bija strādājis.

Atkal pagāja desmit gadi. Nu vecā Holteja luga uzsāka savu ceturto metamorfozi.

R. Bodnieks-Jaunzemis ņēma lugu jaunā apstrādāšanā un nosauca savu darbu «Rīga dienā un naktī».

Tā Berlīnē notikušais kriminālnoziegums, gandrīz piecdesmit gadu laikā pārdzīvojis četrus skatuves apstrādājumus, dabūja četrējādas kristības: «Bēdu luga Berlīnē», «Humors zaudēts — viss zaudēts», «Pēteris un Čaukste» un «Rīga dienā un naktī».

«Kas tie tādi, kas dziedāja» pirmizrāde

Šīs lugas pirmizrāde notika 1888. g. 30. augustā Jelgavā Kurzemes tradicionālos brīvlaišanas svētkos, Vecajā pilsētas teātrī.

Kā jau agrākos gados, arī 1888. g. Jelgavā ieplūst tūkstoši apmeklētāju un viesu. Teātra biļetes izpārdotas jau divas dienas iepriekš.

Pienāk izrādes vakars. Tēlotāji — Alunāna trupas dalībnieki. Galvenās lomās: Skaidrīte — Veisberge-Stundas kundze, Grāfs Konrāds — Ansis Robs, muižkungs Harders — Jānis Steglavs. Labrenča lomā pats autors un izrādes vadītājs Ādolfs Alunāns. Korī ap 35 dalībnieki. Pirms izrādes Alunāns nolasa svinīgu svētku prologu, kas sacēl pirmo sajūsmas vilni. Sākas izrāde. Pirmā cēliena beigās, kad pēc tautas dejas «Tūdaliņ, tagadiņ» nolaižas aizkars, sacēlas tāda ovāciju vētra, kas līdz šim nebija piedzīvota: skatītāji nemitīgi aplaudē, sauc bravo, sviež gaisā cepures un kabatas lakatiņus... Arī toreizējais populārais mācītājs Konradijs savā ložā pieceļas un sauc bravo...

Izrādei turpinoties, pēc trešā cēliena starpbrīdī Kurzemes gubernators uzaicināja pie sevis ložā svētku komitejas priekšsēdētāju Al. Vēberu un lūdz paskaidrot par izrādes nozīmi, un izteic savu sajūsmu.

Izrāde turpinās. Tēlotāji savās lomās iedzīvojušies ar sirdi un dvēseli, tā ka tiem bieži nākas apstāties teksta vidū un nogaidīt ovāciju pārtraukumu...

Kad pēdējā cēlienā pēc Skaidrītes nāves nolaižas aizkars, notika kas negaidīts: mazākais desmit reižu izsauca gan autoru, gan tēlotājus, nerimstoši sauca bravo un plaukšķināja; daži, sevišķi dāmas, pilnā spēkā raudāja, kad krietna daļa pēcpusdienas kora dalībnieku, kuri arī noskatījās izrādi, sāka ar publikas piepalīdzību dziedāt «Kas tie tādi, kas dziedāja». — Viss trācis turpinājās gandrīz veselu stundu, kad teātra kalpotāji sāka nodzēst lampas un publika bija spiesta atstāt zāli.

Nevienu citu lugu un izrādi Alunāns nebija tik cītīgi un pamatīgi iestudējis un arī pats tik brīnišķīgi tēlojis kā «Kas tie tādi» pirmizrādē.

Alunāns un Māteru Juris

Reiz Jelgavas pilsētas teātrī viesojās Ādolfs Alunāns. Tādu gadījumu izmantodams, viņš, protams, kādā «kuplejā» atkal «apdziedāja» savu naidnieku Māteru Juri. Pats tanī izrādē klāt nebijis, Māters tomēr iesūdzēja Alunānu tiesā par neslavas celšanu. Prāvas iztiesāšanu vairākkārt atlika, jo abi prāvinieki uzdeva arvienu jaunus lieciniekus un prasīja jaunu apstākļu noskaidrošanu. Tikai pēc kāda gada abi beidzot varēja uzsākt savu izšķirošo cīņu pie tiesas galda.

Ādolfs Alunāns nu izmantoja to apstākli, ka Māteru Juris par «apdziedāšanu» dzirdējis tikai no citiem, bet pats viņš kupleju nebija dzirdējis.

— Kādiem vārdiem tad esmu jūs apvainojis? — Alunāns jautāja Māteram.

Tas nezināja pateikt, bet pastāvēja uz to, ka «kuplejas» saturs aizskāris viņa godu.

— Ja Mātera kungs nezina vārdus, lai viņš dzied man priekšā vismaz «kuplejas» melodiju, tad es varbūt atcerēšos vārdus.

Sāds priekšlikums sūdzētāju pārsteidza.

— Tiesa taču neatļaus šinis telpās dziedāt! — viņš gudri atsaucās.

— To es arī neuzdrošinos prasīt, — Alunāns aši apķērās. — Bet lietas labā es lūgtu Mātera kungu pādziedāt man priekšā prāvinieku istabā vai kaut kur citur.

Tiesa ievēroja Alunāna prasību, pārtrauca sēdi, lai dotu iespēju prāviniekiem «sādziedāties». Bet Māters, protams, ir nedomāja dziedāt.

Atjaunodams sēdi, tiesnesis jautāja, vai apsūdzētajam esot atgādināta melodija, kas varētu atsvaidzināt viņa atmiņu.

— Viņš tomēr nedziedāja! — Alunāns paziņoja.

Māters piesarkušu seju tikko valdīja savas dusmas.

— Neesmu nekāds dziedātājs! — viņš beidzot iesaucās un sakoda zobus.

— Tādā gadījumā aiz pierādījumu trūkuma apsūdzība jāizbeidz! — tiesnesis noteica.

Sādu iznākumu Māteru Juris bija paredzējis, un tas nozīmēja, ka viņš ir prāvu zaudējis.

H. Rode-Ebelings

Rīgas Latviešu teātra direktors Herm. Rode-Ebelings (*Hermann Rhode-Ebeling*) bija diezgan prasts vīrs attiecībā pret aktieriem. Nerēķinādamies ar to, ka latvju skatuves māksla vēl tikai sākumos, viņš prasīja pilnīgu gatavību un bieži lamājās, ja tēlotājs bez režijas aizrādījumiem jau neizprata savu lomu.

Bieži nācās dzirdēt vārdus:

«Schweinerei! Bande!»

Reiz J. Duburs ļoti nopietni aizrādīja direktoram viņa prasības. Rode-Ebelings aprāvās. Kaut gan ar Duburu viņš bija uz «tu», tomēr baidījās viņa vīrišķības un noteiktības.

Kādā mēģinājumā pēc vairākiem atkārtojumiem neizdodas kora skats. Direktors noskaišas, lec augšā no krēsla un aizmirsies ver atkal muti lamām.

— Ba... — viņš dabū izrunāt, tad pamana Dubura skatu, apraujas un nobeidz teikumu pavisam pretēji tam, kā bija domājis:

— *Ba-bedeutend besser schon!*... (Ievērojami labāki jau.)

Aktieri aizgriežas, slēpdami smīnu.

Viduslaiki

(1893—1908)

Dārgs nēģis

Rīgas Latviešu biedrības teātrī «Vaidelotes» pirmizrāde. Karalis — J. Brigaders, Asja — Jūlija Skaidrīte, Laimons — Al. Freimanis.

Skatā, kur Asja važās tiek tiesāta, Laimons paziņo karalim, ka viņš Asju mīl un taisās to atsvabināt.

Pārsteigtais karalis saka:

«Ārprātīgais...»

Un kā turpinājumam atskan no kunigaikštu bara komiska sašutuma patosā:

«... nēģis!»

Tas Asju izsit vistragiskākā vietā no nopietnības. Viņa nevar savaldīties, un smiekli mācas virsū ar varu.

Grūta situācija.

Par šādu bezkaunību Skaidrīte apsūdz direkcijai vainīgo — Teodoru Valdšmitu.

Sis nēģis viņam maksāja dārgi — 3 rubļus.

Izšķērdīgs cilvēks

«Māmuļas» laikos aktieri bieži iegriezās Stūra krogā — vecajā «Suvorova» viesnīcā tagadējā Kr. Barona un Elizabetes ielu stūrī.

Reiz Aleksandrs Mihelsons ar Teodoru Valdšmitu stāv pie bufetes. Mihelsons sauc un maksā. Kā ista spēkavīrs viņš met lielos šņabus, bet Valdšmits arvien paņem mazākus. Viņš nav šņabja draugs un pie tiem pašiem mazajiem jau viebjas.

Mihelsons noskaišas:

— Nudien, Fišiņ, tik izšķērdīgu cilvēku kā tevi es vēl neesmu saticis.

— Kā? — Valdšmits brīnās. — Es tak dzeru mazāku mēriņu nekā tu!

— Nu tādēļ! Mums te lielos aprēķina tikpat dārgi kā mazos. Ar tevi skāde vien iznāk!

Naudas lietas

Kad Roberts Tautmīlis-Bērziņš vadīja Ausekļa teātri, Alfr. Amtmanis-Briedītis bija viņa sekretārs.

Tas reiz pārsteidza Ād. Kaktiņu:

— Te tev desmit vai divpadsmit rubļu — tava aktiera alga par tik un tik mēnešiem.

— Kā? — Kaktiņš brīnās. — Vai tad man maksā arī?

Nu Amtmanim-Briedītim brīnums par Kaktiņu:

— Kā tad? Tautmīlis-Bērziņš nevienu negrib par velti nodarbināt.

Kaktiņš priecīgs. Mātei ne sevišķi patīk, ka dēls visu brīvo laiku pavadā teātrī. Nu viņš pārnāk mājās, nomet naudu uz galda:

— Redz, kur nauda griežas!

No tā laika māte vairs nepukojas. Bet Tautmīlis-Bērziņš arī vairs neapgrūtināja jauno aktieri, kurš brīnās par naudu.

Piekrāptais tēvocis

Ādolfs Alunāns ne visai labi satika ar savu tēva-brāli Heinrihu Alunānu, Jelgavas grāmatirgotāju un izdevēju. Tēvoci kaitināja tas, ka Ādolfs viņu sauca latviskotā vārdā par Ingu.

Heinrihs esot bijis arī ļoti skops un, izdodams brāļadēla lugas, arvien kaulējies.

Reiz Alunāns saņem šādu vēstuli:

«Lieber Adolf! Wenn du erlaubst «Muceniēks un muceniece» in zweiter Auflage zu drucken, dann kriegst du 15 Rbl. Silber. Dein Onkel Heinrich.»

Ādolfs neliekas ne zināt par atbildi.

Bet drīz pēc tam Heinriha grāmatirgotavā notiek trakas lietas: nāk ļaudis no visām malām un pieprasa «Muceniēks un muceniece». Veikalā ir tikai pāris eksemplāru. Tirgotājs mierina pircējus, lai kādu nedēļu gaidot, tad būšot jauns izdevums, tīri svaigs.

Ādolfs nemaz neielaižas sarunās par piedāvāto naudu. Heinrihs lec vai gaisā:

— Visa Kurzeme kā traka uz «Muceniēku un mucenieci»! Nesaprotami, kas tiem ļaudīm lēcies? Vienā rāvienā varētu pārdot visu izdevumu un labi nopelnīt. Bet tas stūrgalvis negrib ļaut jaunu druku.

Pēc ilgas kaulēšanās tēvocis iespiež Ādolfa sauja 35 rubļus un izdod lugu otrā izdevumā.

Bet pircēji bij kā ūdenī iekrituši.

Tie izrādījās Ādolfa Alunāna draugi, kas samācīti bija sturmējuši grāmatveikalu, radīdami lielo pieprasījumu.

Iekritis cenzors

1906./07. gadā Roberts Holcmanis ar aktieriem iesācējiem sarīko Pavasara biedrībā teātra izrādes. Faktiski tās rīko nelegālā Soc.-dem. partija, tā Alunāna un Blaumaņa

lugu vietā vēlas redzēt lugas ar tendenci, kā, piem., Gorkija «Dibenā», Heijermansa «Cerību uz svētību» utt.

Holcmanis te nevarēja līdzēt, jo, lai gan šīs lugas no cenzūras ir atļautas, tomēr vietējais pristavs Kukass rīkojas pēc saviem ieskatiem.

Kā nākošo iestudējumu režisors izvēlas Rūd. Blaumaņa «Ļaunais gars». Pirms jāiet pie pristava pēc atļaujas.

Pristavs Kukass, pēc dzimšanas igaunis, neprot ne vārda latviski. Viņš laipni saņem režisoru. Runā krieviski, kā pie-nākas.

— Kā sauc jūsu lugu?

— «Ļaunais gars».

— Dievs pasarg! Vai tad jums patiesi nav labas lugas?

— Šī luga ļoti laba. Morāliska.

— Nē, nē, to neatļaušu! Jūs man liekaties pavisam dum-pīgs. Kāpēc izmeklējāties taisni lugu «Ļaunais gars»? Vai latviešiem nav tādas lugas, kas sauktos «Labais gars»?

— Tādas nav.

— Tad pameklējiet kādu citu ar godīgu, pacilājošu no-saukumu.

Holcmanis britiņu padomā. Tad apslēpj smaidu. Iebāž «Ļaunā gara» cenzēto eksemplāru kabatā un izvelk citu:

— Tad varbūt atļausit šo?

— Kā to sauc?

— «Cerība uz svētību».

— Nu lūk! To atļauju ar lielāko prieku... Lūdzu.

— Pateicos! — Holcmanis saņem atļauju.

— Nu lūk! — Pristavs sniedz atvadoties roku. — Cerība uz svētību — to es jums novēlu kā mākslinieciskā, tā mate-riālā ziņā!

Jaunie laiki

(1908—1918)

Jānis

Rīgas Jaunajā teātrī iet «Uguns un nakts». Vilis Bergmanis spēlē Lielvārdi. Alberts Timma — Aizkraukli.

Pirmā cēlienā abiem jāatvadās. Lielvārdim ir teksts:

— Es atkal mājās dodos, Aizkraukli. — Bet Bergmanis — gadās, ka kādreiz galvā kas samežgās, — piemirsis, kā viņa partneri sauc, un čukstot prasa tam:

— Kā tevi sauc, Timma?

Tas jokodamies tāpat klusi atbild:

— Jānis.

— Nē, nē, — Bergmanis nervozē, — kā tevi pēc lomas sauc?

— Jāni, — Timma kaitinādams smaida.

Sasodīta būšana! Bergmanim galavārds klāt. Atmiņa vāja, sufliers tālu. Laiž viņš dusmās vaļā:

— Es atkal mājās dodos, tu, tu — Jānis tāds!

Lāčplēša zobens

Jaunajā Rīgas teātrī pēc mākslinieka J. Kugas zīmējuma izgatavots Lāčplēsim «Ugunī un naktī» varens koka zobens. Tomēr A. d. Kaktiņam tas par vieglu. Viņš pasūta kalējam tādu pat no dzelzs. Teātra komisija atrod, ka šāds ierocis bīstams, un liek Kaktiņam lietot veco koka zobenu.

Kaktiņš nelaimīgs. Neveikls tāds skals viņa spēcīgajās rokās. Traucē sajūtu.

Kādā izrādē viņš no visas sirds kapā uzbrūkošo vellu trejdekšņus, lai pret tiem salauztu savu koka ieroci. Bet nekā. Nu nāk pūķis. Statists, kas pūķi iebāzts, biezi jo biezi

nopolsterēts un pat ar skārdu izoderēts. Lāčplēsis kapā pūķi no visa spēka, kamēr beidzot zobens šķembelēs!

Bet ko nu varonis darīs bez zobena? Kaktiņš palūrē zālē, kur sēd teātra komisijas vīri. Redz, tie arī uztraucas. Viņš pasmīn pie sevis, pabāž roku kulisē un paņem rezervēto dzelzs zobenu. Tā — viss labi. Tagad kungiem bij jāpiekāpjas.

Kad Ād. Kaktiņš atvadījās no drāmas skatuves — tas bija 1911. g. —, Hermanis Āsars direkcijas vārdā pasniedza viņam par atmiņu Lāčplēša zobenu.

— Nevieni cits pie mums ar šo ieroci nespēj rīkoties, — viņš piebilda.

Antas Klintes brūtgāns

Kad Anta Klinte sāka savas skatuves gaitas Liepājas Jaunā teātrī, viņai gadījās liels cienītājs, kāds Pēterpils students, jau no bērnības dienām pazīstams. Tas sajūsminājās par jaunās aktrises tēlojumiem, arvien sēdēja teātrī un pavadija Antu uz mājām.

Kolēģi zobojās:

— Antai Klinte brūtgāns!

Un patiesi — students bija par šo lietu nopietni padomājis, kaut gan aktrisei tādas lietas ne prātā neienāca.

Reiz, mežā pastaigājoties, students sataisa ārkārtīgi nopietnu seju, ieņem dziļi elpu un saka:

— Jā... es tomēr tevi nevaru precēt, jo tu — esi aktrise.

Anta Klinte no brīnumiem mēma. Tad atjēdzas:

— Žēl, žēl...

Tā viņa dabūja noraidījumu bez bīdinājuma.

Bet «brūtgāns» «brūti» neaizmirs. Labu laiku pēc tam viņš atsūta vēstuli un lūdz aizdot naudu, jo gribot precēties un beigt studijas.

— Students laikam domā, ka aktieriem ir daudz naudas, — saka Anta Klinte.

Visjaunākie laiki (1918—1940)

Dziedāšanas mācība

F. Saļapins viesojās Nacionālajā operā. Gustavs Neimanis, vēl jauns dziedonis, sevišķi interesējas, kuru toni vajag «segt» un kuru «atklāt». Pēc Borisa monologa N. pieiet pie Saļapina un jautā:

— Sakiet, Fjodor Ivanovič, — kā jūs ņemāt to fa-dies, ka viņš tik lieliski padodas?

— Vienkārši, mans draugs, — atbild lielais dziedonis, — tā, kā man tas ir vieglāk un kā tas labāk skan.

Simbols

Gustava Zibalta jubilejā 15. novembrī 1923. gadā pēc izrādes uz skatuves sumina aktieri un pasniedz tam atzinības balvas. Direktors Ed. Smilģis runā par nodibināto Dailes teātra gredzenu, kam jāglabā teātra gars. To šodien piešķirot Gustavam Zibaltam kā simbolu.

Zibalts stiepj roku saņemt jauko dāvanu. Bet, kad Smilģis beigās pasaka, ka tādu gredzenu nemaz Rīgā nevarot izgatavot un tas jāpasūta ārzemēs, jubilārs neticīgi pasmaida un atmet ar roku, saceldams pat publikā smieklu brāzienus.

Tikai pēc vairākiem gadiem visā klusībā bijušais jubilārs saņem gredzentiņu. Apskata to vērīgi un saka:

— Pēc izskata kā žīda bodē tepat Marijas ielā pirkti... Vai bija maz vērtā tā ilgo gadu meklēšana pa ārzemēm...

Teodors Valdšmits

Reiz Reinis Parnickis aizņēmās no Valdšmita 10 latus, svēti nosolidamies otrā rītā atdot. Bet, kā par nelaimi, ar to atdošanu iznāk tā pagrūti.

Otrā rītā, tiekoties ar Valdšmitu mēģinājumā, Parņickis lūko tam tuvoties un lietu ievadīt diplomātiski.

Pieiet un mīļā balsī tam jautā:

— Nu labrīt, Fišņ! Kā nakti labi gulēji, kā jūties?

Valdšmits, pīpīti sūkdams, vienu aci piemiedzis, vērīgi uzlūko nekārtīgo parādnieku un atbild:

— Paldies, paldies! Nakti gulēju labi, tikai diena, liekas, man gan būs samaitāta.

Korsikānietis

Dailes teātrī iet «Grāfs Monte Kristo». Bertučio lomā uzstājas E d. G u d a b s bez mēģinājuma, jo agrāk šo lomu spēlējis cits. Gudabam jau nu reiz no dabas ir varena balss, bet korsikānietī Bertučio viņš laiž vaļā visus reģistrus.

— Es esmu korsikānietis! — viņš saka, sizdams sev pie krūtīm.

Direktors S m i l ģ i s, kurš spēlē tam pretim grāfu Monte Kristo, redz, ka Gudabs taisās aptumšot visu ansambli. Ko darīt?

Viņam ienāk prātā laba ideja.

— Labi, — viņš improvizē. — Es negribu noliegt, ka tu esi korsikānietis, bet tādēļ tev nemaz nav tik dikti jābļauj.

Tas līdzēja. Gudabs turpināja savu briesmoņa lomu apvaldītos toņos.

Sarkanā kabatas grāmatiņa

Teodoram Valdšmitam bija pastāvīgi klāt gluži maziņa sarkana kabatas grāmatiņa. Tajā viņš vienmēr kārtīgi atzīmēja savus mazos parādniekus un attiecīgos terminus.

Dažreiz viņam patika sēdēt atsevišķi no citiem kopā ar nešķiramo pīpīti tādā kā savādā stāvoklī: ar seju pa daļai

pret sienu. Pieiet viņam kāds kolēģis un nedroši, laipni pačukst ausī:

— Miļo Fišiņ...

Viņš nekad neļāva turpināt:

— Cik?

— Tik un tik līdz tai un tai dienai.

Valdšmits nekustas, domā, un paiet ilgāks laiks lielā nezināšanā, līdz viņš, izsmēķējis pīpi, to izkrata, pieceļas un gracioziem, elastīgiem soliņiem pienāk pie lūdzēja, bet tūlīt arī uzgriež muguru, izņem kaut ko no kabatas un to iespiež saujā, teikdams:

— *Wiedersehn macht Freude.*

Termiņa dienā viņš neliemas ne zinīs, bet sēdēdams šad tad paskatās uz vienu otru un ar vienu pirkstu domīgi šķirsta savu gluži maziņo, pazīstamo, sarkano kabatas grāmatiņu...

Vainīgie pienāk viņam klāt un neuzkrītoši iespiež kaut ko viņa saujā, pateikdami nepieciešamo:

— *Merci!*

Valdšmits laiski atbild:

— *Achm es trifft doch keinen Armen.*

Un mazā kabatas grāmatiņa atkal ieslīd viņam kabatā.

Par labu algu

«Trejmeitiņu» izrādē Dailes teātrī galerijā sēž jauns pārtis cieši plecu pie pleca.

Sieviņu, kā liekas, Šūberts ne sevišķi aizrauj, bet toties vairāk Šobērs.

Kādā mīlas skatā viņa skumji nopūšas un pačukst vīram:

— Lūk, Kārli, cik Pabriks māk karsti mīlēt!

— Par to viņš ir mākslinieks, — atbild vīrs, — un saņem lielu algu.

Varena zveja

Kādā jaukā pavasara rītā N. T. direktors Arturs Bēziņš, gleznotājs Niklāvs Strunke, aktieris Jānis Osis un vēl daži makšķernieki bijuši makšķerēt. Pievakarē Strunke lielās:

- Mēs ar direktoru ēdīsim zivju zupu.
- Uzaicini mani arī, — kāds aktieris saka.
- Nevar. Ēd tikai tie, kas makšķerējuši.
- Cik zivju tu izmakšķerēji?
- Vienu.
- Un cik Osis?
- Vēl mazāk.

VALDEMĀRS ANCĪTIS

RAZENS MUŽS

Pētera Ramizara simtgadē

1983. gada 30. maijā pēc Latviešu sarkano strēlnieku muzeja sabiedriskās padomes lēmuma Pēteris Ozoliņš tika uzņemts Sarkano strēlnieku Rīgas grupā un viņam tika piešķirtas tiesības nēsāt sarkanā strēlnieka krūšu nozīmi. Pagodinošais lēmums šai gadījumā bija divkārt svarīgs, jo tādējādi Ozoliņš kļuva ne vien par slaveno cīņu veterānu kolektiva locekli, bet arī par tā vecāko biedru. Taču vecākais viņš bija ne jau strēlnieku grupā vien. Viņš bija arī mūsu vecākais skolotājs, vecākais latviešu (un, šķiet, arī vispār baltu) filologs. Un gluži tāpat Pēteris Ozoliņš — tikai nu viņš jāsauca par Pēteri Ramizaru — bija vecākais latviešu rakstnieku un literatūras darbinieku vidū.

Bija. Bet nestunda pienāk arī ozoliem. 1985. gada 25. maijā savu vecāko biedru zaudējām visi — kā vecie strēlnieki, tā skolotāji, filologi, literāti. Liktenis bija skaudīgs. Nelāva sirmajam veterānam aizdzīvot līdz simtam, kā to viņš pats un arī mēs, viņa draugi, bijām cerējuši.

Kas tad nu bija šis vīrs, kura priekšā gadi tik ilgi bija izrādījušies bezspēcīgi? Līdz pat viņa dzīves pēdējam pavarim tie nebija saliekuši Ozoliņa stalto stāvu, nebija sajaukuši viņa brašo karavīra soli, nenieka nebija varējuši izdarīt viņa noteiktajam rokrakstam un skaidrajai domai.

Tagad piebaldzēni ir tādi paši vidzemnieki kā visi pārējie. Bet bija laiks (un tas nemaz nav tik sen), kad viņi ar savu uzņēmību un amatiem valdīja pār Latvijas tirgiem un ar savu rosīgo garu un mākslas talantiem pār latviešu literatūru un kultūru. Pēteris Ozoliņš bija viens no tiem.

Piebaldzēns. Kalpa dēls. Dzimis 1886. gada 25. decembrī Vecpiebalgas Jaudzumos.

Jau divu gadu vecumā zaudējis tēvu, ganos sācis iet (bez algas) astotajā, bet pats sev maizi pelnīt — devītajā vasarā. Tātad jau agri iepazinis dzīves, maizes un darba trīsvienību. Mācījies Ogrēnu pagastskolā un Vecpiebalgas draudzes skolā. Viņa pirmais skolotājs ir mums labi pazīstamais Kaudzītes Matīss.

Tagad mūsu literatūru rada dažādu profesiju ļaudis, visbiežāk tomēr cilvēki ar augstskolas izglītību, ar diplomiem, pat grādiem. Bet bija laiks, kad rakstnieki pārsvarā bija tautskolotāji, paretam vēl kāds skriveris. Tikai ap gadsimtu miju latviešu literatūrā sāka ienākt arī fabrikas strādnieki. Pēteris Ramizars bija viens no tiem — pašiem pirmajiem latviešu rakstniekiem, kas nākuši no strādnieku vidus. Kopš 1902. gada viņš bija rīdzinieks, strādāja dažādus gadījuma darbus, līdz dabūja vietu Feniksa vagonu fabrikā. Kļuva tātad par īstu pamatšķiras locekli. Dienā darbs fabrikā, vakarā mācības amatniecības skolā, bet, ja palika kāds brīvs brītiņš, tas tika atdots grāmatām un literatūrai.

Mūsu vidū tagad vairs pavisam maz ir to, kas atceras Piekto gadu. Pēteris Ozoliņš bija ne vien 1905. gada revolūcijas aculiecinieks, bet arī tās līdzdalībnieks. Piedalījies neaizmirstamajā, no Latvijas vēstures neizdzēšamajā 13. janvāra demonstrācijā. Pēc tam Feniksā nodibinājis nelielu LSDSP pulciņu «Uguns». Par revolucionāru darbību 1906. gada janvāra sākumā arestēts un piecpadsmit mēnešus noturēts cietumā, bet pēc atbrīvošanas darbu Rīgā vairs nav varējis atrast — uzskatīts par politiski neuzticamu.

Cik vairs ir kādreizējo Valmieras puiku? Pēteris Ramizars vēl bija viens no tiem. Gan ne no tiem, par kuriem savā romānā rakstījis Pāvils Rozītis, bet no mazliet vēlāka laika. Valmieras skolotāju seminārā Ramizars iestājies 1907. gada rudenī, tajā mācījies trīs gadus — kopā ar Leonu Paegli, Jāni Ezeriņu, Vili Knoriņu, Pēteri Svīri, Kārli Janeli un vai-

rākiem citiem vēlākajiem rakstniekiem, kultūras darbiniekiem, revolūcijas cīnītājiem. Visvairāk atmiņu Ramizaram ir par Paegli un Ezeriņu. Viņi visi rakstījuši arī semināra audzēkņu žurnālā «Domas», kas 1908. un 1909. gadā iznācis pa vienam numuram (protams, arī vienā eksemplārā).

Paretas kļuvušas latviešu sarkano strēlnieku rindas. Pēteris Ozoliņš vēl bija viens no tiem, revolūcijas sargātājiem. 1910. gadā viņu kā politiski neuzticamu izslēdz no Valmieras skolotāju semināra ceturrtā kursa, tūdaļ iesauc karadienestā un iedala sapieros. Sapieriem tai laikā jādien četri gadi, un 1914. gadā Ozoliņa klausībai vajadzētu beigties. Taču sākas Pirmais pasaules karš un viņa bataljonam jādo-
das uz Polijas fronti. Pēc diviem nokarotajiem gadiem Ozoliņu nosūta uz praporščiku (virsnieku) skolu. Dienests vecās Krievijas armijā viņam izbeidzas 1918. gadā, bet tai pašā gadā viņš iestājas tikko nodibinātajā Padomju Latdivīzijā, kur tiek iecelts par vada komandieri. Sarkanais latviešu strēlnieks Pēteris Ozoliņš dabū piedalīties gan eseru dumpja apspiešanā, gan operācijās pret baltgvardiem Kahovkas placdarmā, gan Krimas pussalas ieņemšanā, gan — vēlāk — arī cīņās pret mahnoviešiem. Pēc demobilizēšanās 1922. gada pavasarī viņš atgriežas Latvijā. «Daudziem pazīstamiem,» savās atmiņās par šo atgriešanos raksta Pēteris Ramizars, «tas bija liels pārsteigums, jo rakstnieks un literatūras kritiķis Pēteris Ermanis savā latviešu preses darbinieku sarakstā (Latvju preses 100 gadi. R., 1922, 129. lpp.) bija jau mani atzīmējis par karā kritušu.»

Esam paraduši tā strādāt, lai mūsu darba augļi būtu iespējami drīzāk redzami un baudāmi. Taču mūsu vidū ir arī tādi, kas sēj nevis nākamā rudens plaujai, bet aizgadiem. Dārzu un mežu kopēji. Jaunatnes audzinātāji. Pēteris Ozoliņš bija viens no tiem. Skolotājs. Audzināšanas darbam ziedojis vairāk nekā gadu simteņa trešo daļu — trīsdesmit piecus gadus. Par pagaidu skolotāju Rīgas 38. pamatskolā pieņemts jau drīz vien pēc atgriešanās no Krievzemes. Tajā pašā laikā absolvējis arī skolotāju vasaras kursus un

strādnieku vakara (tagadējo J. Raiņa) vidusskolu. 1939. gadā pārgājis strādāt uz Rīgas pilsētas komercskolu (viens no vēlākajiem šīs mācību iestādes nosaukumiem — Rīgas uzskaites un kredīta tehnikums), kur nostrādājis līdz pat aiziešanai pensijā 1957. gada vasarā. Dažus semestrus pirmajos gados pēc Lielā Tēviņas kara Ozoliņš lasījis lekcijas Latvijas Valsts pedagogiskajā institūtā un Latvijas Valsts universitātē — latviešu valodas propedeutisko kursu un ievadu baltu filoloģijā.

Mēdz sacīt — cilvēks neesot iemācījies laboratorijā radīt dzīvu organismu. Laboratorijā gan ne, toties sabiedrībā cilvēks jau sen dzīvu organismu ir radījis un rada joprojām. Šis dzīvais organisms ir valoda — cilvēka radošās domas un radošā gara bērns, brīnumu brīnums. Un Pēteris Ozoliņš bija viens no tiem, kas šim brīnumu brīnumam atdevis savu mīlestību. Valodnieks. Ne tik daudz valodnieks pēc aroda, bet pēc sirdspukstiem. 1929. gadā, būdams jau četrdesmit sešus gadus vecs, viņš iestājas universitātē Filoloģijas un filozofijas fakultātes baltu filoloģijas nodaļā. Reizē nopietni strādāt un nopietni mācīties nav viegli. Studijas Ozoliņš var pabeigt tikai 1939. gadā. Vēlāk viņš ir viens no akadēmiķa Jāņa Endzelīna audzēkņiem un vistuvākajiem līdzstrādniekiem. Čakls Endzelīna vadīto valodniecības sēžu dalībnieks (šais sēdēs Endzelīns vāc materiālus «Latviešu valodas vārdnīcai» un tās papildinājumu sējumiem, kā arī iztīrā aktuālus valodas prakses jautājumus), vairākus gadus arī šo sēžu sekretārs.

1935. gadā profesora Endzelīna redakcijā iznāk Pētera Ozoliņa grāmata «Valodas prakses jautājumi». Tā ir samērā neliela — tikai 88 lappuses, bet tajā ietverts visai kupls un daudzpusīgs saturs: «Atsevišķi vārdi», «Galotnes un piedēkļi», «Sintakses un stila kļūdas», «Lielie un mazie burti», «Personu un vietu vārdi», «Izrunas kļūdas», «Interpunkcija». Viss materiāls pasniegts alfabēta secībā un cik vien iespējams īsi. Ozoliņa grāmata vēl tagad var noderēt gan vīsiem, kas latviešu valodā runā un raksta, gan — kā paraugs —

arī tiem, kas šo valodu cenšas normēt un pasargāt no ap-
lamu vārdu, formu un konstrukciju ieviešanās un izplatīša-
nās. Mūdienu valodnieku ieteikumiem valodas prakses lietās
būtu labākas sekmes, ja viņi šos ieteikumus publicētu tik lako-
niskā, vienkāršā un pārskatāmā veidā, kādā savulaik Endze-
līna ieteikumus publicējis Ozoliņš.

Par valodas prakses jautājumiem Ozoliņam ir arī daudz
rakstu — gan laikrakstos un žurnālos, gan rakstu krājumos.
So rakstu autoram patiesi rūp mūsu valodas liktenis — lai
tā saglabātos skaidra un nesadulķota. Savu sakāmo viņš prot
pateikt pārliecinoši un atjautīgi. Tā, piemēram, karodams
pret tādiem saliktiem adjektīviem, kas darināti pēc vācu
«rosenrot», «spiegelglatt» utt. parauga, Pēteris Ozoliņš iro-
niski vaicā: «Kāpēc gan, piemēram, nevarētu kādam ienākt
prātā darināt tādas vārdkopas kā zirga stiprs (saliktenis
zirgstiprs), zuša glums (zušglums), mušas uzbāzīgs (muš-
uzbāzīgs), loka liks (loklīks) utt.?»

Mūsu rakstniekiem palaikam bijušas it kā divi sejas. Rū-
dolfam Blaumanim allaž līdzās stāvējis Pulieris, Andrejam
Upītim — Tāravas Anniņa, Jānim Jaunsudrabiņam —
Klaucānu Šīpla, Jānim Sudrabkalnam — Olivereto, Valdim
Grēviņam — Dr. Orientācijs un tā joprojām. Rakstniekam
un dzejniekam Pēterim Ramizaram mūždien blakus atradies
humorists un satīriķis Ra-Miza.

Pētera Ramizara sacerējumu lielākā daļa (viņa publikā-
ciju kopskaits ir ap pieci simti) izkaisīta visdažādākajos iz-
devumos. «Mani darbi,» liecina pats rakstnieks, «iespiesti
kādos 16 dažādos izdevumos, arī krievu padomju laikrakstā
«Krasnaja komuna» (feļetoni, recenzijas par teātra izrādēm,
epigrammas) un Latviešu divīzijas laikrakstā «Golos borbi».
Padomju Latvijas gados mani raksti publicēti «Ķarogā»,
«Literatūrā un Mākslā», «Varavīksnē», «Liesmā», laikrakstos
«Skolotāju Avīze», «Padomju Zeme».» Paša autora uzrādīto
skaitli gribu korigēt: no Ramizara bibliogrāfijas redzams, ka
viņš publicējis nevis kādos sešpadsmit, bet vismaz četrdes-
mit dažādos izdevumos.

Savas publikācijas rakstnieks parakstījies tiklab ar savu īsto vārdu un uzvārdu, kā ar pseidonīmiem P(ēteris) Rami-zars, Ra-Miza, Viesul(i)s, Zibeņu Fricis, Feniksa dēls, Cedo nulli, tāpat ar abreviatūrām P.Rs, Pe-Re, -zars u. c. Tā kā vairāki no šiem parakstiem ir visai neparasti, par tiem var rasties īpaša interese. Kad rakstniekam jautāju par šo pseidonīmu izcelšanos un nozīmi, viņš man atbildēja: «Ar pseidonīmu izvēli nebija nemaz tik viegli.»

Par savu pirmo pseidonīmu Ramizars stāstīja: «Apcietināts un ievietots Rīgas Centrālcietumā, izvēlējos pseidonīmu Viesulis, bet izrādījās, ka tā «Cīņā» jau parakstās kāds cits Viesulis. Tātad — nokavēts!»

Par Zibeņu Frici un Feniksa dēlu: «Feniksa vagonu fabrikā, strādādams elektromehāniskajā darbnīcā, dabūju iesauku (ne jau ļaunā nozīmē) Zibeņu Fricis, arī Zibeņfricis. Sāku parakstīties tā arī Alfrēda Kukura izdotajos satīriskajos žurnāliņos. Bet drīz vien izrādījās, ka ir jau vēl otrs Zibeņu Fricis, tātad vieta aizņemta. Sāku parakstīties arī kā Feniksa dēls (pāris feļetonu nodrukāti Pēterpils latviešu laikrakstos). Bet Arvedam Mihelsonam bija pseidonīms Rutku Tēvs. Un tā: viens tēvs, otrs dēls — atkal nekā!»

Par Pēteri Ramizaru, Ra-Mizu un citiem: «Ticis brīvībā, kādreiz, krievu vārdnīcu šķirstīdams, nejauši atradu frāzi: «Rami (*Bochmeria*) — kitaiskaja krapiva» — Ķīnas nātre! Tas ir labs vārds — tas man der! Un nātres stublājs jau nevar būt gluds kā noēvelēts. Tur vajag būt arī kādiem aizmetņiem, iedīgļiem, no kuriem var izveidoties kādi kātiņi, zariņi, zars. Ar vārdu sakot, ir iespējams veidot vārdu — Ramizars. Pie tā tad arī paliku. Citu, ar abreviatūrām veidotu vārdu (Ra-Miza, Pe-Re, -zars u. c.) centrā tomēr ir Ramizars.»

Rakstnieka portrets nebūs pietiekami pilnīgs, ja nerunāsim par viņa vaļasprieku, proti, par viņa prieku ceļot, prieku redzēt pasauli. Bet arī par to lai labāk pastāsta paša Pētera Ramizara vēstules fragments (1984. gada 6. decembrī):

«Strādādams par skolotāju Rīgā, vasaras brīvlaiku parasti izmantoju, dodamies diezgan garās un ilgstošās ekskursijās pa plašo dzimteni. Esmu bijis Krimā, Kaukāzā, Karpatos. Apmeklēdami Murmansku un izmantodami ilgstošo dienas gaismu, kāpām Hibīnu kalnos. Pēc tam kuģi devāmies pa Balto jūru uz Arhangeļsku. Garākā (veselu mēnesi) ekskursija, kurā esmu piedalījies, bija ceļojums uz Vladivostoku, pa ceļam apmeklējot arī Baikālu. Ekskursija pa Vidusāzijas republikām 1963. gadā tikko nebeidzās traģiski. Apmēram trīsdesmit kilometru no Alma-Atas bija pazistams un ļoti izslavēts kalnu ezeriņš Isiks. Mēs, ekskursanti, irētās laiviņās pa to braukādami un jūsmodami, neko ļaunu neparedzējām. Taču jau otrā dienā, kad mēs bijām Alma-Atā, kā zibens izplatījās bēdu vēsts, ka majestātiskais, skuju kokiem apaugušais kalns ieslidējis un iegāzies Isikā, izbeigdams tā mūžu uz visiem laikiem. Pēc četriem gadiem, intereses mudināts, ar citu ekskursantu grupu devos uz bijušā Isika ezera vietu. Uz klints kailajā krastā bija redzams tikai vienuļš skatu tornis, bet akmeņainā krasta nogāzeš dibenā rēgojās ap divdesmit metru gara un desmit metru plata duļķaina ūdens pelķe. Bet, kas tevi, Isik, redzējis, tas tevi neaizmirsīs, tu skaistais dabas brīnums!»

Citētās rindas, kā tas jo gaiši redzams, liecina ne vien par Pētera Ramizara vaļasprieku, bet arī par to, ka viņš līdz dziļam vecumam bija saglabājis spēju tēlaini un emocionāli izteikties.

Pēteris Ramizars nepieder pie tiem autoriem, kas rakstījuši dienu dienā, gadu gadā un lasītājiem nodevuši daudzus biezus sējumus. Un tas arī saprotams. «Tā kā pa dienu pastāvīgi biju aizņemts tā saucamajā «maizes darbā»,» tā man stāstīja pats rakstnieks, «tad literāram darbam varēju atvēlēt tikai vakara un nakts stundas.» Tas ir viens iemesls Ramizara samērā nelielajai literārajai ražībai. Bet otrs: «Kad 1922. gadā atbraucu no Krievijas, man bija trīsdesmit seši gadi! Un tad vajadzēja sākt mācīties, vajadzēja iet kursus, vakara skolā utt., utt.» Un beigās rakstnieks vēl piemetina:

«Nežēlīgs liktenis? Nē, gluži otrādi: liktenis ir bijis ļoti labvēlīgs, tikai es pats varbūt neesmu pratis «iekārtoties».»

Ramizara literārā darbība ir visai daudzpusīga: lirika, neliela apjoma prozas sacerējumi, satīriskā dzeja un proza, jau minētie valodnieciska satūra raksti, recenzijas par grāmatām un teātra izrādēm, raksti par literatūru, atmiņu tēlojumi, arī ceļojumu piezīmes.

Publicēties Ramizars sāk ar dzeju: «Cīņas» 1906. gada 45. numurā ar parakstu V----ls («Viesuls») parādās viņa pirmais iespiestais sacerējums — dzejolis «Dāvināts biedriem». Kurā barikāžu pusē atrodas tolaik vēl pavisam jaunais (tad viņam ir tikai divdesmit gadu) autors, rāda ne vien tas, ka dzejolis nodrukāts «Cīņā», bet arī pats dzejoļa saturs. Piemēram, viena četrinde šai dzejolī ir šāda:

Es šķirdamies tik vienu vēlos,
Ja dzīve mūs kad kopā sauks:
Nekas lai nepārvērš mūs glēvos,
Lai satikšanās — cīņas lauks!

Ka saviem jaunības ideāliem dzejnieks palika uzticīgs visu garo mūžu, apliecina tiklab viņa biogrāfija, kā literārais darbs.

Labvēlīgākā situācijā Ramizars, bez šaubām, būtu spējis sasniegt lielāku savas lirikas patstāvību un savdabību. Ka tas nav noticis, lielā mērā izskaidrojams ar viņa dzīves apstākļiem, kas aizvien literāro darbu atbīdījuši pēdējā vietā. Un tā Ramizaru vērtējam mazāk kā neatkarīgu, vairāk kā Raiņa (un varbūt arī Veidenbauma) spilgtajai dzejai tuvu stāvošu autoru.

No sacītā tomēr nedrīkstam secināt, ka Ramizara dzeja būtu bez nozīmes. Laikmeta progresīvās dzejas kopainā tai pietiekami liels svars. Ne velti ar Ramizaru kā ar respektējamu personību savulaik rēķinājies Andrejs Upīts, kā to liecina viņa vēstule:

«Skrīveros 9./3. 1912.

Godātais Ramizara kgs! Ar šo Jūs ļoti lūdzu apsolīt savu līdzdarbību manis sastādāmam rakstu krājumam «Vārds». Es no Jums labprāt lietotu dažus dzejoļus vai kādu īsāku dzejoļu ciklu. Manuskripti man vajadzīgi, vēlākais, jūnijā. Atbildi uz šo vēstuli lūdzu drīzumā.

Augstcieņībā

Andrejs Upīts.»

Nav zināms, ar cik dzejoļiem uz šo Upīša aicinājumu Ramizars toreiz atsaucies, bet «Dzirciemnieku» (t. i., Ernesta Birznieka-Upīša) apgādā izdotā rakstu krājumam «Vārds» pirmajā sējumā (1912. gadā) Andrejs Upīts uzņēmis vienu Ramizara dzejoli — «Arāja šķiršanās». Tā kā šis dzejolis mūsu lasītājiem pieejams citā — pārstrādātā variantā, sniedzu šeit to tādu, kāds tas ir pirmpublicējumā — minētajā «Vārda» sējumā:

Es nezinu, kā tas viss notika.
Tai vakarā debess bij bāla.
Kā izbiedēts skraidīja laukos vējš,
Un zvaigžņu gaita bij tāla.

Uz lielceļa dzeltenī netīrās smiltis
Bij gulušās ēnas zilgas.
Tik vieglas kā mākoņu atspīdums,
Tik maigas kā tāļas ilgas.

Man tapa grūt. Es redzēju:
Rūs' arklis pie klētsstūra sliets,
Ko gadiem es rokās nēsājis,
Kas zemē rūdījies ciets.

Un apmulsu brīža neziņā,
Un savādas domas grauza:
Ko zemei es devis? Ko devuse tā?
Rūs' arklis — tas mani lauza.

Bet biju vēl spēcīgs pacelt to,
Pret cieto akmeni sist...
Kā salauzts tai nakti staigāju,
Līdz zvaigznes sāka dzist.

Prozā Pēteris Ramizars rakstījis neliela apjoma darbiņus ar liriskas un liroepikas iezīmēm. Par lielu daļu no šiem darbiņiem var sacīt, ka tie ir dzejoļi vai poēmas prozā. Bieži vien te nav grūti samaniīt ritmu, pat it kā kaut ko no strofiskas uzbūves — gluži kā dzejā. Piemēram:

«Cilvēks gāja, bet sliede palika, cilvēks aizgāja, un sliede izzuda, it kā neviens tur nebūtu gājis.» («Sudraba sliede.»)

Vai arī: «Diena lasija kopā izklaidētos gaismas pavedienus un tina kamolā, bet nakts atkal tos atšķetināja un auda savu noslēpumaino audumu.» («Tumsā pirms rītausmas.»)

Un vēl: «Garām skrēja, griezīgi taurēdami, auto, drudzainā steigā neatlaidīgi zvanīja tramvajs, un laudis steidzās sīkiem soliņiem, galvas plecos ierāvuši, nevaļīgi, ļauni un īdziģi.» («Uz dzīves sliekšņa.»)

Tāpat kā dzejai, arī prozai Ramizars varējis pievērsties tikai aizgūtnēm. Ramizaram nav arī iespēju «studēt dzīvi». Viņš pats dzīvo. Tāpēc arī viņa proza ir visnotaļ subjektīva, autobiogrāfiska. Tā, piemēram, nevar būt šaubu, ka stāstiņā «Tumsā pirms rītausmas» rakstnieks notēlojis pats savus cietumlaika pārdzīvojumus. Bet sensenajās izjūtās, jau pusaudža gados ierodoties Rīgā, Ramizars atgriežas tēlojumā «Uz dzīves sliekšņa». Tajā gan runāts par lauku zēnu «no Zemgales līdzenuma tālajiem plavu ličiēm», bet īstenībā darba varonis ir sešpadsmit gadus vecais piebaldzēns, bijušais Kau dzītes Matīsa skolnieks Pēteris Ozoliņš, ko pirmajā brīdī Rīga apmulsina un apžilbina, bet kas saņemas, jūt sevī briesmīgu spēkus, lepnumu un pašapziņu: «Nepazudīšu, nepazudīšu vis!»

Jau minēju, ka nopietnajam Ramizaram vienmēr tuvu līdzās stāvējis arī smējējs Ra-Miza. Un tieši šī smējēja spalvai pieder rakstnieka vienīgā buržuāziskās Latvijas gados izdotā beletristiskā grāmata — satīriskie «Skābi pilieni» —

zāles, ar kurām viņš lūkojis «paārstēt» dažlabu tumsoni, pielidēju vai liekuli. Tā ir maza, plāna (32 lappusītes) grāmatiņa un aptver tikai pavisam niecīgu daļu no visai bagātīgās Ra-Mizas satīras ražas.

Šai satīras ražā ietilpst gan satīriskās prozas (humoreskas, feļetoni, ironiski aforismi utt.), gan dzejas (epigrammas, parodijas, ironiskas epitāfijas, «pasaciņas ar morāli» utt.) žanri. Sastopamies tur ar visiem komikas līmeņiem — sākot ar vieglu, labsirdīgu humoru un beidzot ar izsmejošu sarkasmu, turklāt Ra-Mizam raksturīgākā šķiet tieši satīras asākā, nežēlīgākā daļa. Tur arī vislabāk saredzam autora opozīciju pret aizgājušo laiku sabiedrisko un saimniecisko kārtību, morāles izkropļojumiem un dažnedažādām nebūšanām.

Dzejas antoloģiju sastādītāji Pēterim Ramizaram pagājuši garām, viņš nav pārstāvēts arī «Latviešu dzejas antoloģijā». Bet, kad 1925. gadā iznāca humoristiskās un satīriskās dzejas antoloģija «Jautrās mūzas», Ra-Mizam paiet garām nebija iespējams: šai antoloģijā uzņemti arī četri Ra-Mizas sacerējumi. Vienu no tiem («Dališana») šeit gribu citēt:

Pie tēva nāves gultas
Stāv dziļi noskumuši dēli
Un berzē acis.
Tad vecākais,
Tas drošākais,
Uz jauniem saka žēli:

«Kauliņi mesti:
Tos svārkus atdosiet
Man!
Tāpat to vesti
Un visu citu:
Treknās plavas
Ar lopiem
Un graudus apcirkņos
(Tie mērojami nava stopiem),
Un mājas,
Un šķūņus
Ar mežiem un laukiem.

Gan par tiem sākumiem parunāsim vēl.
Bet to aprakšanas darbu es atvēlu jums,
Jo man otru bedrē rakt ir jēl.»

Pēterim Ramizaram ir arī grāmatu un teātra izrāžu recenzijas, tāpat vairākas apceres par literatūru un rakstniekiem (piemēram, par Raini, Neredzīgo Indriķi un citiem), ceļojumu piezīmes (kā jau minēju, autors ir aizrautīgs ceļotājs) utt. Kultūrvēsturiska vērtība ir viņa samērā daudzajiem atmiņu tēlojumiem. To virkne sākas ar Kārļa Egles «Atziņu» trešajā sējumā (1924) ievietoto autobiogrāfiju «Mirkļi», turpinās ar saistoši uzrakstītām atmiņu lappusēm par dažiem dzīvē sastaptiem rakstniekiem un beidzas ar autobiogrāfijas manuskriptu, kam atkal ir virsraksts «Mirkļi» (manuskripts datēts ar 1984. gadu). Te gan jāpiebilst, ka dažlaba nodaļa autobiogrāfijā varēja būt krietni plašāka: autors ir vārdos skops un daudzas jo svarīgas un interesantas epizodes tikai īsumā pārstāsta.

1978. gadā izdevniecība «Liesma» laida klajā Pētera Ramizara izlasi «Rīta zvaigzne», kurā pārstāvēti visi daiļliteratūras žanri, kādos viņš rakstījis (dzeja, proza, satīriskā dzeja un proza), kā arī ievietotas viņa atmiņas par Kaudzītes Matisu, Jāni Ezeriņu, Leonu Paegli un Jāni Endzelīnu. Kaut apjomā visai neliela, šī izlase par rakstnieku zināmu priekšstatu var sniegt.

Pētera Ramizara nozīme latviešu literatūrā, lai arī nav visai izcila, tomēr ir nenoliedzama un neapstrīdama. Ar savu bagāto mūžu un kā viens no pirmajiem pamatšķiras un revolūcijas izauklētiem rakstniekiem, kā nepārprotami progresīvas ievirzes satīriķis un kā nenogurstošs mūsu valodas kopējs Pēteris Ramizars saglabā noteiktu vietu latviešu literatūras, filoloģijas un kultūras vēsturē.

LITERĀTU ATCERES UN JUBILEJAS 1987. GADĀ

(Sastādījis Ilgonis Bērons)

170

7. februārī — skolas lasāmgrāmatu sastādītājam, tulkotājam Ludvigam Hērvāgenam (miris 1899. gadā).
31. augustā — dzejniekam Jānim Ruģēnam (miris 1876. gadā).

150

15. aprīlī — publicistam un valodniekam Atim Kronvaldam (miris 1875. gadā).

125

9. aprīlī — dzejniekam un prozaikim Pērsietim (Kārlim Zemītim; miris 1901. gadā).
16. aprīlī — dzejniekam un tulkotājam Esenbergu Jānim (miris 1890. gadā).
25. aprīlī — bibliotekāram, bibliogrāfam un literatūrvēsturniekam Jānim Misiņam (miris 1945. gadā).
13. maijā — dzejniekam, dramaturgam un literatūrkritikim Pēterim Sarkim (miris 1895. gadā).
9. augustā — prozaikim un tulkotājam Augustam Deglavam (miris 1922. gadā).

120

3. oktobrī — pirmajam latviešu revolucionārajam dzejniekam Eduardam Veidenbaumam (miris 1892. gadā).
31. decembrī — prozaikim un dramaturgam Zeiboltu Jēkabam (miris 1924. gadā).

194

27. februārī — literatūrkritiķim un publicistam Jānim Asaram (miris 1908. gadā).

25. augustā — prozaikim, dramaturgam, dzejniekam Jānim Jaunsudrabiņam (miris 1962. gadā).

4. decembrī — LPSR Tautas rakstniekam, akadēmiķim, prozaikim, dramaturgam, dzejniekam, literatūrkritiķim, publicistam, tulkotājam Andrejam Upītim (miris 1970. gadā).

2. jūnijā — LPSR Nopelniem bagātajam kultūras darbiniekam bibliotekāram, literatūrvēsturniekam un tulkotājam Kārlim Eglem (miris 1974. gadā).

29. augustā — prozaikim un publicistam Sīmanim Bergim (miris 1943. gadā).

13. decembrī — prozaikim un tulkotājam Jānim Vainovskim (miris 1969. gadā).

9. februārī — prozaikim Voldemāram Brankam (miris 1973. gadā).

25. maijā — prozaikim un dzejniekam Alvilam Ceplim (miris 1937. gadā).

22. jūnijā — dzejniecei Martai Mendei (Norai Vilnis; mirusi 1926. gadā).

30. jūlijā — dzejniekam, prozaikim un literatūrzinātniekam Jānim Eidukam (miris 1943. gadā).

18. septembrī — prozaikim, dzejniekam, publicistam un tulkotājam Emilam Sudmalim (miris 1964. gadā).

7. novembrī — prozaiķei un dzejniecei Hildai Vikai (Hildai Eglītei; mirusi 1963. gadā).

24. decembrī — dzejniekam Jānim Ziemeļniekam (miris 1930. gadā).

27. jūlijā — literatūrvēsturniekam Kārlim Kundziņam.

9. februārī — LPSR Tautas dzejniecei Mirdzai Ķempei (mirusi 1974. gadā).

22. maijā — dzejniekam, prozaikim, dramaturgam un tulkotājam Erikam Adamsonam (miris 1946. gadā).

24. jūlijā — dzejniekam Pēterim Ķikutam (miris 1943. gadā).

25. augustā — prozaikim Jānim Jaunrodziņam (Jānim Deglim).

9. novembrī — literatūrvēsturniekam Kārlim Preisam.

70

13. oktobrī — literatūrzinātniekam Alfonam Vilsonam.

22. oktobrī — prozaikim Albertam Caunem.

25. novembrī — literatūrzinātniecei Mildai Kāļvei.

65

4. janvārī — LPSR Nopelniem bagātajam kultūras darbiniekam akadēmiķim, prozaikim un literatūrzinātniekam Jānim Kalniņam.

21. janvārī — dzejniecei un tulkotājai Elzai Sudmalei (Elzai Grīnbergai).

24. februārī — dzejniecei un prozaiķei Skaidritei Kaldupei.

1. martā — LPSR Nopelniem bagātajam kultūras darbiniekam dzejniekam Arvidam Skalbem.

3. jūnijā — prozaikim un dramaturgam Laimonim Puram (Laimonim Strazdiņam).

27. jūlijā — literatūrzinātniekam, filoloģijas zinātņu doktoram Vitoldam Valeinim.

11. augustā — prozaiķei un dramaturģei Mersedai Salnājai (Mersedai Celmiņai).

60

10. janvārī — dzejniekam un prozaikim Olafam Gūtmanim.

24. janvārī — literatūrzinātniecei filoloģijas zinātņu doktorei un tulkotājai Dzidrai Kalniņai (mirusi 1984. gadā).

10. februārī — dzejniekam Tāļivaldim Bričkam (miris 1954. gadā).

1. aprīlī — prozaikim un dramaturgam Andrejam Skailim (Andrejam Vitem).

20. aprīlī — LPSR Nopelniem bagātajam kultūras darbiniekam dzejniekam, publicistam un literatūrkritiķim Andrim Vējānam (Donātam Kalnačam).

23. aprīlī — LPSR Nopelniem bagātajai kultūras darbiniecei prozaiķei un dramaturģei Ilzei Indrānei (Undinei Jātniecei).

- 14. jūnijā — dramaturgam Elmāram Ansonam.
- 15. jūlijā — dzejniekam un atdzejotājam Harijam Skujam (miris 1984. gadā).
- 26. jūlijā — dzejniekam Valdim Grenkovam.
- 30. oktobrī — prozaiķei un literatūrzinātniecei Lūcijai Kuzānei.
- 23. februārī — literatūrzinātniecei Anastasijai Stikānei.

50

- 6. janvārī — prozaiķim un dramaturgam Egilam Lukjanskim.
- 13. janvārī — literatūrkritiķim Mārtiņam Poišam.
- 13. janvārī — dzejniekam Jānim Sirmbārdim.
- 28. janvārī — dzejniekam Vitautam Lūdēnam.
- 14. martā — dzejniekam un tulkotājam Imantam Lasmanim (miris 1977. gadā).
- 3. maijā — literatūrzinātniecei un prozaiķei Astrīdai Skurbei (Astrīdai Vitei).
- 20. augustā — dzejniecei Ilgai Rismanei.
- 18. oktobrī — dzejniecei Vijai Gunei (Vijai Mikānei).
- 4. novembrī — literatūrkritiķim Jānim Čākuram.
- 8. novembrī — dzejniekam Albertam Ločmelim.
- 12. novembrī — dramaturgam Paulam Putniņam.
- 13. novembrī — dzejniekam, atdzejotājam un literatūrkritiķim Imantam Auziņam.
- 4. decembrī — dzejniecei Rūtai Ventai.
- 15. decembrī — literatūrkritiķim un atdzejotājam Rainim Remasam (Rainim Krautmanim).
- 22. decembrī — prozaiķim Aivaram Kālvem.

SATURS

[Volkova L.] Priekšvārds	3
------------------------------------	---

KRISJANA BARONA JUBILEJAS GADA ATSKAŅA

Brice S. Ieskats Andreja Spāga dzīvē un darbībā	5
* <i>Brīzemnieks F.</i> Vēstules K. Kaibem un D. Ozoliņam (L. Volkovas atlase un ievads)	37
<i>Pakalns G.</i> Par pirmā lielā latviešu teiku un pasaku krā- juma tapšanu	53
«Lettish Popular Poetry» (M. Andersones tulkojums un komentāri)	82
<i>Drizule R.</i> Dieva un Velna mitoloģiskie personificējumi latviešu folklorā	92
<i>Kalniņa I.</i> Darbības vieta 19. gadsimta latviešu drama- turgijā	121

MŪSU SIMTGADNIEKI

<i>Bibers G.</i> Meklējot cilvēcības pamatu (E. Vulfa drama- turgija)	144
<i>Liepiņš H.</i> Arveds Mihelsons — skolotājs un kolēģis . . .	156
<i>Ruiku Tēvs (Arveds Mihelsons).</i> Latviešu teātra anekdotes	163
<i>Ancītis V.</i> Ražens mūžs. Pētera Ramizara simtgadē . . .	182
Literātu atceres un jubilejas 1987. gadā (<i>sastādījis I. Bēr- sons</i>)	194

* Arhīvu materiālu pirmpublicējums.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Волкова Л.</i> Предисловие	3
---	---

В ГОД ЮБИЛЕЯ КРИШЬЯНИСА БАРОНА

<i>Брице С.</i> Жизнь и деятельность Андрея Спагиса . .	5
* <i>Бривземниекс Фр.</i> Письма К. Кайбе и Д. Озолиню (Вступление и составление Л. Волковой)	37
<i>Пакалнс Г.</i> Первый большой сборник латышских сказок и сказаний	53
« <i>Lettish Popular Poetry</i> » (перевод и комментарии М. Андерсоне)	82
<i>Дризуле Р.</i> Персонификация мифологических Бога и Черта в латышском фольклоре	92
<i>Калныня И.</i> Место действия в латышской драматургии XIX века	121

НАШИ ЮБИЛЯРЫ

<i>Биберс Г.</i> Поиски человечности (драматургия Э. Вулфа)	144
<i>Лиепиньш Х.</i> Арвед Михелсон — учитель и коллега	156
<i>Рутку Тэвс (Арвед Михелсон).</i> Латышские театральные анекдоты	163
<i>Анцицитс В.</i> Богатые годы... Отмечая столетие Петера Рамизара	182
Памятные дни и юбилей в 1987 г. (<i>составитель</i> <i>И. Берсонс</i>)	194

* Впервые публикуемые архивные материалы.

РАДУГА 1986

Ежегодник литературного наследия

Рига «Лиезма» 1986

На латышском языке

Составитель Л. Волкова

Редакционная коллегия:

И. Киршентале, В. Лабренце, Я. Ниедре

Художник О. Берзиньш

Фотоснимки и фоторепродукции Г. Краузе

ИБ № 4478

VARAVIKSNE 1986

Literārā mantojuma gadagrāmata

Redaktore L. Bībere. Mākslinieciskais redaktors J. Petraškevičs. Tehniskā redaktore I. Soide. Korektore M. Tirzīte.

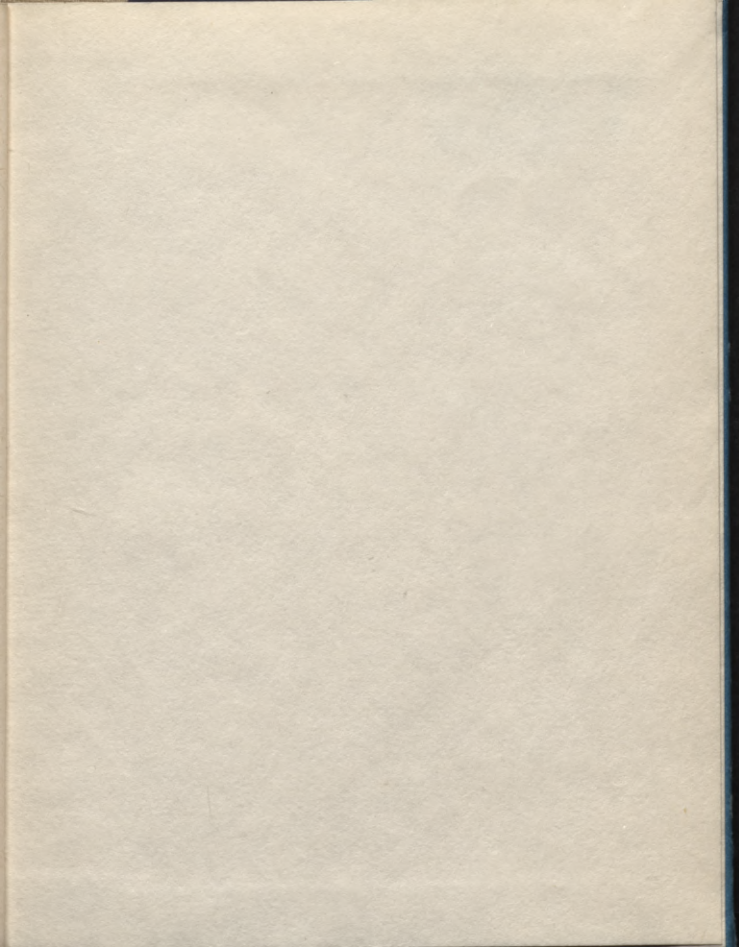
Nodota salikšanai 22.08.85. Parakstīta iespiešanai 07.03.86. JT 09034. Formāts 70×108/32. Tipogrāfijas papīrs № 1. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 9,10 uzsk. iespiedl.; 9,49 uzsk. krāsu nov.; 10,50 izdevn. l. Metiens 4000 eks. Pasūt. № 1054-l. Cena 50 kap. Izdevniecība «Liesma», 226047 Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. № 56/32298/Klm-414. Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā «Ciņa», 226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

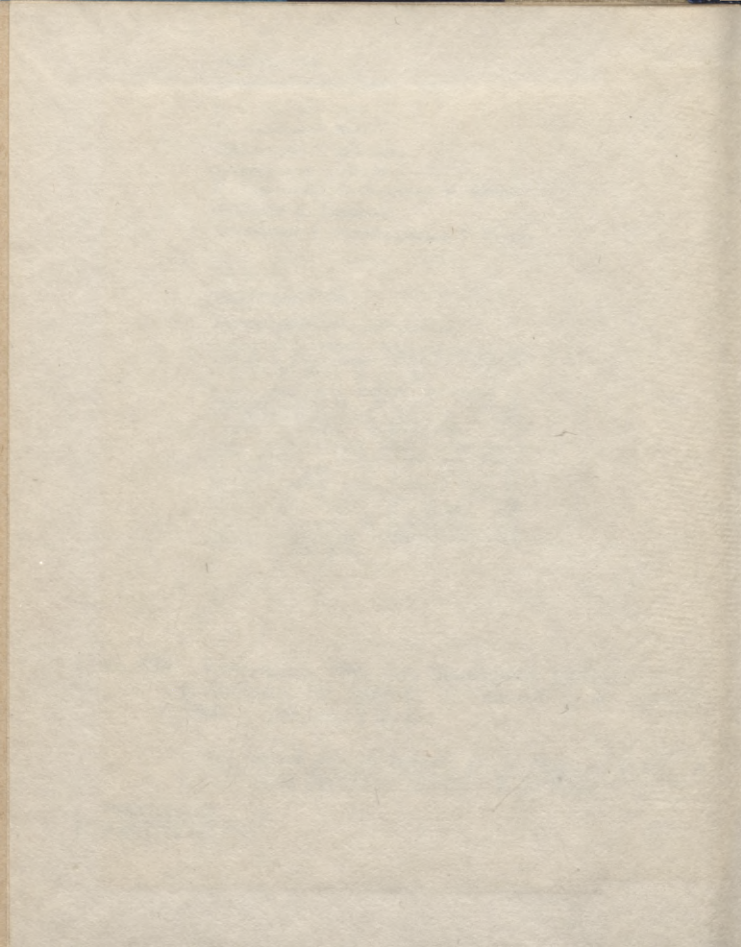
Va 649 Varavīksne, 1986: Lit. mantojuma gadagr. / Sast. L. Volkova; Iev. sarakst. L. Volkova. — R.: Liesma, 1986. — 199 lpp., 4 lp. il.

Sajā laidienā publicēti materiāli par K. Barona līdzgaitniekiem F. Brivzemnieku, A. Lerhi-Puškaiti un A. Spāgi. Simtgadnieku vīdū — E. Vulfs, Rutku Tēvs (Arveds Mihelsons), Pēteris Ramīzars.

V $\frac{4603010201-56}{M801(11)-86}$ 11-86

83. 3LI

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305071749

50 kap.